

A Vasöntöde 1970-ben befejeződött rekonstrukciója során Közép-Európa egyik legfejlettebb öntödéje lett. Gazdasági potenciálja mellett jelentős műszaki, társadalmi, szellemi közösséget alkotott. Az öntvénygyártás mindennapi feladatai mellett munkatársai jelentős társadalmi és tudományos tevékenységet folytattak. Részt vettek egyebek mellett a város első TV átjátszó tornyának a Károly-kilátóra helyezésében; a Tómalomnál, majd Fertő tavon üdülőház építésében; a Vasas sportpálya létesítésében; az 1980-as évek során történt felújításkor a Fertőrákosi Barlangszínház üléseinek pótlásában, valamint turista- és tömegsport rendezvények szervezésében.

Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Öntödei Szakosztályának helyi csoportja országos jelentőségű rendezvények szervezését kezdeményezte, amelyek közül kiemelkedő volt az 1968-tól 1991-ig évente megrendezésre kerülő Soproni Temperöntési Napok. A rendezvények tapasztalatai alapján, a MTESZ taggyegeteivel együtt sürgették Sopronban a konferenciaváros feltételeinek megteremtését.

Mühl Nándor: A Soproni Vasöntöde története

Ára: 550,-Ft

2015. harmadik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2015. harmadik szám

Hatvankilencedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kiss-Lukács Melinda technikai szerkesztő,

Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,

Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,

Gömöri János, Hárs József, Józán Tibor,

Kubinszky Mihály, Pápai László, Sarkady Sándor

Az alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 3200 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 2700 Ft-ért.

Előfizetési díj 2015-re egy évre 2200 Ft, egyes szám ára 550 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Nyugat-magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 315.).

Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Földes Tamás ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) érjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk, legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz, kérjük egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

Soproni Szemle

2015. harmadik szám

hatvankilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

HÁRS JÓZSEF KÖSZÖNTÉSE

TURBULY ÉVA: Kilenc évtized. Hárs József 90 éves	205
HÁRS JÓZSEF: Egy akvarell két oldala	215

TANULMÁNYOK

VARGA GÁBOR: A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút szervezeti változásai 1875 és 1923 között	236
MÜHL NÁNDOR: A Soproni Vasöntöde története	252
CSEKŐ ERNŐ: Levéltári adatok a roma holokauszt Sopron vármegyei vonatkozásaihoz	272

MŰHELY

HORVÁTH CSABA SÁNDOR: Vasúttörténeti kiállítás nyílt Sopronban	285
--	-----

SOPRONI ARCOK

IFJ. SARKADY SÁNDOR: Emléksorok Bősze Balázsról	287
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÁDÁR ZSÓFIA: Fazekas István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, 2014.	290
NÉMETH ILDIKÓ: Baranyai Lenke: Az utolsó nárciszok. Sopron, 2014.	299

HÁRS JÓZSEF KÖSZÖNTÉSE

TURBULY ÉVA | Kilenc évtized. Hárs József 90 éves

Hárs József a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának egyik doyenje, hosszú ideig folyóiratunk szerzője, olvasószerkesztője, majd titkára. Betegsége miatt néhány éve már nem tud bejárni a szerkesztőbizottsági ülésekre, de máig aktívan dolgozik. Helytörténeti pályázatai minden évben előkelő helyezéseket érnek el. Ez év októberében ünnepli 90. születésnapját. A szerkesztőség ez alkalommal köszönti, és további, szellemi frissességben, aktív alkotó munkával eltöltött éveket kíván neki!

Megnéztem Jóska bácsi honlapját, gratulálok hozzá! Találtam életrajzi adatokat is, bár nem túl sokat. 1925. október 17-én született Sopronban, édesapja Hárs György építész. Kicsit többet szeretnék tudni az édesanyjáról, a környezetről, ahol felnőtt. A testvérekről, hova járt általános iskolába? Milyen volt az élet ebben a családban, ahol az édesapa – tudjuk – nagyon keményen dolgozott? Ez hogyan hatott a gyerekekre? Erről szeretnék pár mondatot hallani.

Viktor fiam, aki a Sopron Anno oldal webmestere, készítette el a honlapomat. Ott sok információ található rólam és a munkáimról, irodalomjegyzéket is raktunk fel.¹ A gyerekkorról egy visszaemlékezést írtam, *Anyánk és mi* címmel. Egy példányát a levéltár őrzi, ott hozzáférhető.

Édesapja Hárs György, a város nagy építész-nemzedékének egyik kiemelkedő képviselője. Mit kell a szüleiről tudni?

Édesapám 1898-ban született Doromlás-pusztán. Baján érettségizett a ciszterciek gimnáziumában. Apja, Hárs Richárd, Selmecen végzett erdész volt, a kalocsai érsekség szolgálatában állt. Apámnak két húga volt, Marietta és Alice. Előbbi gyermeke a híres karnagy, Kodály-tanítvány, Katanics Mária, Alice pedig verseket írt. Apám az I. világháborúban egyetemi tanulmányait megszakítva bevonult, a huszároknál szolgált. A diplomát ezért csak 1920 őszén szerezte meg. Ezt követően a rokon Kotsis Endre irodájában rajzolt, majd leendő apósa, Nagy Emil ajánlására került az Esterházy hitbizományhoz. 1926-tól önálló vállalkozása volt, majd később újra a hitbizománynak dolgozott, ahol lehetőséget kapott az önálló tervezésre is. Édesanyám Nagy Adél, vele még Budapesten ismerkedtek össze.

Mikor házasodtak össze a szülei?

1922. április végén. A megkérés Budapesten történt, de akkor apám már Eszterházán dolgozott. A hitbizomány irodáját csak később költöztették be a Templom utcai paloták egyikébe. Mivel anyám a lánykérés idején tüdőproblémákkal küszködött, a Tátrába küldték. Az orvosok sokáig ott tartották, ő pedig betegsége tudatában nehezen határozta el magát

¹ <http://harsjozsef.wahavi.hu/>

a férjhezmenetelre. Házasságkötésüket követően egy ideig a kastély szolgálati lakásában laktak, ezért az én születési helyemként is Eszterháza szerepel a hivatalos iratokban, bár a soproni kórházban jöttem világra.

Édesanyámnak két ikerhúga volt, Erzsi és Éva. Erzsi férje dr. Khoór Ödön nőgyógyász orvos lett, aki később Sopronba került. Éva a Felvidékre ment férjhez, Surány faluba, Emödy József földbirtokoshoz. Többször nyaraltunk náluk. Anyai nagyapám dr. Nagy Emil ügyvéd, országgyűlési képviselő volt, az Esterházyak jogtanácsosa.² Tartalmas életét nemrég könyvben is megjelent önéletírásában örököltette meg.³ Első felesége, a lányok anyja, korán, 1910-ben meghalt. A későbbiekkel együtt nagyapámnak összesen tíz gyermeke született.

Hányan voltak Jóska bácsiék testvérek?

Hárman. Én voltam a legidősebb. István 1927-ben született, Antal 1933-ban (1. kép). Előbbiről szolt az *István, a festő* című pályamunkám, ami az öcsém naplói alapján készült. Kertészként dolgozott, de festett is. 1999-ben kiállítása volt a GYIK-ban *Elvarázsolt krónika* címmel. Antal 1956-ban hagyta el az országot, az USA-ba került, egy Boston környéki kisvárosba. Építészként szép sikereket ért el odakint, négy lánya született. Tavaly halt meg.

Visszatérve az édesapjára, komoly feladat lenne az ő építési tevékenységének feldolgoása. Emlékezetem szerint nem kerültek levéltárba az iratai.

Nem. Egy kétkötetes pályamunkát állítottam össze róla a birtokomban lévő dokumentumok alapján. Ebből közölt részletet a *Soproni Szemle* néhány éve. Apám 1926-ban önállósodott. Sok házat tervezett, másokat kivitelezett. Megvolt ehhez az építőmesteri vizsgálója. Ő készítette el a Deák téri református templom és paplak terveit, az Erzsébet u. 9. alatti társasházat. Nehéz pontosan nyomon követni, melyik épületben milyen része volt. Időközben felépült a Tisza István, ma Béke út 5. alatt a saját házunk (2. kép). Amikor a vállalkozás tönkrement, a '30-as évek elején, az egyik bankvezető vette meg tőle. 1933-ban apám visszakerült a hitbizományhoz, ahol nagy önállóságot kapott. Sok külsős tervezési munkája volt, például a mai bíróság épülete, az akkori Szent István katolikus elemi iskola, Winkler Oszkárral közösen az Ógabona tér és a Lackner Kristóf utca sarkán lévő városi bérház, ami 1943-ra készült el. A háború után, a hitbizomány felszámolását követően több helyen dolgozott, a soproni, győri, zalaegerszegi tervező irodáknál, kivitelező vállalatoknál. Részt vett a háború utáni helyreállításban, új otthonok építésében. Végül, már nyugdíjasként a Fertődi Építőipari Szövetkezet volt az utolsó munkahelye. Ő tervezte ezt a házat is a Deák téren, ahol lakom. 1971-ben halt meg.

² 1923–24-ben igazságügy-miniszter a Bethlen-kormányban.

³ *Nagy Emil: Egy politikus élete.* Szerk.: Juhász József. Fapadoskönyv Kiadó, 2011.

1. kép. A Hárs család 1934-ben

2. kép. Hárs György és két nagyobb fia új családi házuk udvarán 1930 körül

Mindenesetre sokat dolgozott Sopronban, elismert építész volt. Mi okozta a vállalkozás bukását?

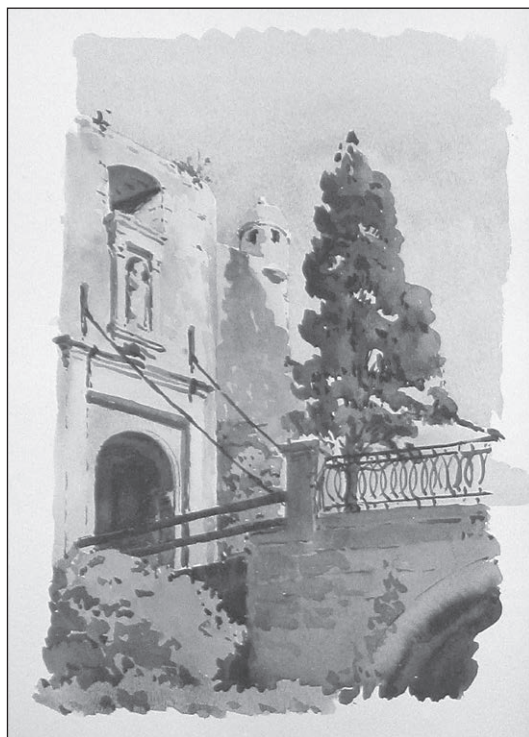
Részben a gazdasági válság, részben a könyvelője, aki elcsalta a pénzt. Ennek ellenére nem adta fel, és tisztességesen gondoskodott családjáról, sőt a városért is sokat tett, ahol tudott.

Amíg ő dolgozott, az édesanya otthon nevelte a gyerekeket. Jóska bácsi a Széchenyiben érettségizett, ha jól tudom. Az elemi hol járta?

Féltésből, és mert októberi gyerek voltam kezdetben magánúton tanultam Szarka Árpád édesapjától, Gyula bácsitól. Később a Petőfi térre jártam, az akkori katolikus elemibe, ahol édesapám iskolaszéki elnök volt. Innen a bencésekhez kerültem. A szigorú iskolából öt év után a Széchenyibe mentem át, ahol Augusztinovitz Elemér, Guszti bácsi lett az osztályfőnököm.

Szép gyerekkoruk volt, ahogy kiolvastam az Anyánk és mi című pályamunkájából. Édesanyjuk külön-külön feljegyzéseket készített a gyerekek fejlődéséről, lejegyezte a velük kapcsolatos kisebb-nagyobb eseményeket, történeteket. Az is kiderült, hogy a 20-as, 30-as években több nagyobb nyári utat tettek, az olaszországi Gradoba és 1938-ban Dalmáciába.

A dalmát út során édesapám több képet készített, amiből kiderül, remek akvarellista volt! (3. kép)⁴

3. kép. Dubrovnik 1938. Hárs György akvarellje

⁴ Lásd a harsgyorgy.wahavi.hu honlapot.

Hol laktak, amikor ott kellett hagyni a Tisza István úti villát?

A közelben, az Alsólőver utca elején béreltünk egy házat, azt, ahol most az Unicum vendéglő működik. Ez is tágas, kényelmes lakhely volt.

A háború alatt nem bombázták ki a családot?

Nem, csak megrongálódott a ház. Cserép és üvegproblémák akadtak, de lakható maradt. Mégis kiadtuk, mi pedig beköltöztünk az egyik Esterházy palotába, a mai Bányászati Múzeum épületébe. Mindenképpen el akartunk jönni onnan a vasút veszélyes közelsége miatt.

Édesapja a második világháborúban is katonáskodott?

Időnként behívták, de a kora miatt ekkor már nem került a frontra, műszaki feladatokat látott el. Járt a Délvidéken, a süttöri repülőtéren is teljesített szolgálatot. Ahogy említettem, az első háborúban teljesített frontszolgálatot. Érdekesség, hogy utolsó lakhelyén, a Vörösmarty utcában még sokáig láthatóak voltak a bombázások, lövések nyomai a falakon.

Tehát szerencsésen túléltek a háborút, bár a megpróbáltatások ezt követően sem kerültek el a családot. Olvastam írását az anyai nagyapa, Nagy Emil kitelepítési vizsontagságairól, arról, milyen emberi tartással élte meg azokat a nehéz időket. Visszatérve Jóska bácsira, hogyan folytatódtak a tanulmányai?

1943-ban érettségiztem, jó eredménnyel. A szüleim úgy gondolták, lépjek műszaki pályára. Itt volt az egyetem, olyan tanárokkal, mint Lámfalussy Sándor édesapja, aki a szárnyai alá vett. Nem akartam igazán erdész lenni, így rövidesen váltottam, jogi tanulmányokba kezdtem. Mezei jogászkoztam, azaz otthonról jártam vizsgázni Budapestre. A háború miatt azonban az utazás egyre lehetetlenebbé vált. Amikor 1944. október 15-én Horthy Miklós felolvastatta a kiáltványát, éppen a Keletiben ültem egy vasúti kocsiban. Két nap alatt értem haza. Így a jogi tanulmányoknak is vége szakadt. Még a bombázások idején a soproni építőiparosok munkaközösségében dolgoztam. Papundekliket osztottunk a rászorulóknak az ablaküvegek pótlására. Amikor már a háború után, 1948-ban megalakult a soproni tervezőiroda, oda vett fel Winkler Oszkár műszaki rajzolónak. Itt különböző tanfolyamokat végeztem el, és idővel statikus szerkesztői beosztásban dolgoztam egészen a nyugdíjazásomig, 1983-ig.

Editkét, a feleségét jól ismertem.⁵ Mikor házasodtak?

1956-ban. Edit gyógyszerész családba született, Hajdúszoboszlón volt patikájuk. Az egyetemre mint osztályidegent nem vették fel, gyógyszerész asszisztensként dolgozott. Házasságkötésünk után sikerült a szüleit is Sopronba hoznunk. A nagyfiam, Olivér 1962-ben, Viktor 1971-ben született.

⁵ Wallon Edit (1932—1994)

Ami miatt mi is ismerjük egymást, az a helytörténeti kutatás és a *Soproni Szemle*. Az életrajzában is leírta, hogy 1961-ben jelent meg az első írása a folyóiratban. Mi adta az indítást? Hogyan kapcsolódott be szép lassan a folyóirat életébe?

Kisebbségi cikket írogattam várostörténeti érdeklődésből az akkori újságnak, amit még nem *Kisalföldnek* hívtak, hanem talán *Győr-Sopron Megyei Hírlapnak*. Valahogy felfigyelt rám Takáts Endre, a levéltár akkori igazgatója, és meghívott a 100 éves munkacsoportba, aminek az volt a célja, hogy a város 1848 és 1948 közötti történetét dolgozza fel.

Ez a munkacsoport tudomásom szerint 1955 végén jött létre.

A *Szemle*ben is írtak erről, Vörös Károly és Hanák Péter 1958-ban. Én a Soproni Építőbank működésével és 1901-es bukásával foglalkoztam. Az erről szóló tanulmány lett az első megjelent munkám a folyóiratban. Ezt követően több év kihagyással 1966–67-ben a helyi idegenforgalom történetével foglalkoztam négy részben. Később, az 1980-as évek közepén a Soproni Ünnepi Hetek történetét dolgoztam fel, a '90-es évek közepén pedig a város bombázásának eredeti, amerikai forrásait mutattam be (4. kép).

Volt egy másik lehetőségem is, bekapcsolódhattam az Augusztinovitz Elemér által szervezett TIT előadások sorozatába. Ezeket akkoriban a Kaszinó földszintjén tartották. Amikor elmentünk nyaralni, vetítettképes úti beszámolóim is voltak, sok helytörténettel. A '80-as évek közepétől írtam, azaz írok máig helytörténeti pályamunkákat, elsősorban a megyei Szülőföldünk pályázatra. Számos díjat kaptam itt és más, országos szinteken is. Egy pályázat⁶ eredményeként nyertem el az Irodalmi Társaság tagságát.

A *Soproni Szemle* szerkesztőségébe mint olvasószerkesztő kerültem be, Guszti bácsi ajánlására. Később a technikai szerkesztői és a titkári feladatokat is elláttam, egészen 1997 végéig.

Meséljen erről!

Az elődöm, dr. Kelényi Ferenc, aki az Óvónőképző csoportvezető tanára volt, váratlanul meghalt 1975 októberében. Néhány nappal korábban fáradtan ült a Deák téri időjelző melletti padok egyikén. Beszélgettünk. Aztán elindult. Nem arra, amerre én mentem tovább... Mollay Károly főszerkesztő a december 28-i szerkesztőbizottsági ülésen jelentette be a megbízatásomat. Írtam erről egy cikket, sajnos, a lábjegyzeteket már nem tudtam hozzá rendesen összeállítani.⁷

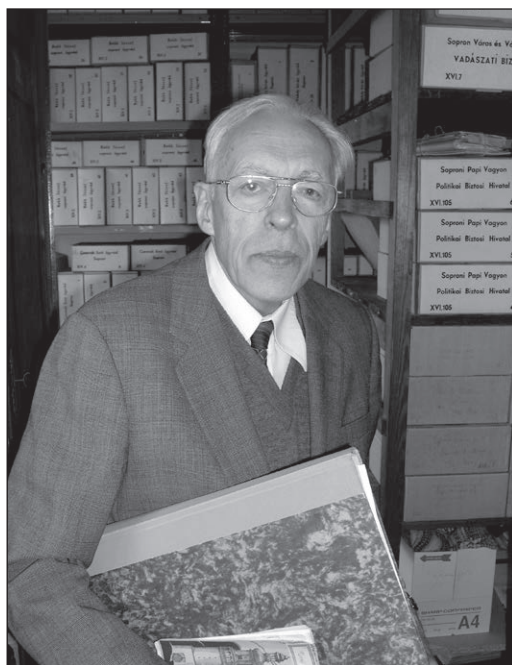
Megosztaná most velünk az akkori eseményeket és az olvasók kedvéért azt is, pontosan miben állt ez a munka?

Már az első munkanapomon jelentkeztem Mollaynál, hogy mondja el pontosan, mi lesz a feladat. Hiller István titkár külön is beszélt velem. Hogy mi volt a feladat? Ezt én fogalmaztam meg jó 10 évvel később, amikor a városi művelődési osztály kérésére összeállítottam egy tájékoztatót: [*Az olvasószerkesztő*] az egyes számok elfogadott kéziratait hozza nyomdakész állapotba, javítja tartalmi és stiláris szempontból, végzi a szedés utáni és a törde-

⁶ Magyar irodalmi művek fordításai a két világháború közötti Oedenburger Zeitungban.

⁷ *Hárs József*: Amikor olvasószerkesztő voltam. Kézirat, 15 p.

lés utáni korrektúrát, elkészíti az éves tartalomjegyzéket.⁸ A feladat ellátására a Győr Megyei Lapkiadó Vállalattal kellett külön munkaszerződést kötnöm. Sok dolgom volt a kéziratokkal. Volt, amit újra kellett gépelnem, annyira rossz minőségű volt az elküldött xerox másolat. A stiláris és nyelvi korrektúra kemény és időrabló folyamat, ráadásul a szerzők sem vették mindig jónéven a változtatásokat. Következésképpen ragaszkodtam az akadémiai, hivatalos írásmódokhoz. Folyamatos párbeszédre volt szükség a főszerkesztővel és a technikai szerkesztővel, heti, vagy még gyakoribb rendszerességgel jöttek-mentek a levelek Budapestre. A szerkesztőbizottságban is folytak tartalmi és technikai viták például az egyes történeti időszakok arányairól a folyóirat cikkeiben, a latin és német idézetek lefordításáról. Bár nem mindig voltunk azonos véleményen, Mollay Károly megbecsülte a munkámat. Itt egy idézet ennek a bizonyítására: *Különbözik köszönöm, hogy ilyen alaposan átnézed a kéziratokat. Ha az ember ismer egy kéziratot, akkor a betű szerinti olvasásból könnyen átcúsúszik az értelem szerinti olvasásra s akkor maradnak a betűhibák. Köszönöm.*⁹

4. kép. Hárs József a Soproni Levéltárban, 2004

A technikai szerkesztő és titkár tudommal még sokáig Hiller István volt.

Igen. Ezeket a feladatokat ő mint az egyetemi könyvtár főigazgatója látta el. Többek között a következő feladatok tartoztak hozzá a már említett tájékoztató anyagban foglaltak

⁸ A kézirat másolati példánya Hárs József tulajdonában.

⁹ 1991. 04. 08. Mollay Károly levele Hárs Józsefhez. Hárs József tulajdonában.

szerint: A szerkesztőbizottsági ülésen elfogadott kéziratokhoz tartozó fényképeket, ábrákat továbbítja a kliséüzemnek, a soproni nyomda anyavállalatához, Győrbe, a visszakapott kliséket pedig a helyi nyomdának, ahol a folyóirat készül. Elosztja a honoráriumot, gondoskodik szállásról a főszerkesztő részére. Amikor 1991 végén munkahelyet változtatott és Győrbe került, megörököltem az ő feladatait is.

Akkoriban még nyoma sem volt a digitális technikáknak és az internetnek. A nyomdai előállítás jóval bonyolultabb és hosszadalmasabb feladat volt, mint napjainkban. Az államosított nyomda szerteágazó feladatai közül csak az egyik és nem éppen a legfontosabb volt a helytörténeti folyóirat, emiatt állandó harcban álltunk a színvonaltól kezdve a határidők betartásáig minden munkafázisban. Helyzetjelentéseim java Mollaynak erről szólt. Neki a nyomdászok előtt nagy tekintélye volt azzal, hogy meg tudta becsülni a kéziratok hosszát, hogy kell-e még pótlás és mennyi. Ezt segitendő készítettem neki táblázatokat gépelt oldalakra, különböző betűtípusokra lebontva. Szerencsés esetben (ha akadt egyáltalán ilyen) a szerkesztőbizottság ülésén kaptam kezembe a soron következő szám összes kéziratát.

5. kép. Hárs József Petrában 2003 szeptemberében

A korrektúrák átvezetése, a későbbi szerzői javítások kérdése akkoriban gondolom sokkal időigényesebb és nehezebb volt!

A nyomdai korrektúrákat én kézzel, a szerzőit pirossal jeleztem. Az általam javított korrektúra-példány került Mollayhoz. Miután főszerkesztőm elvégezte a levonaton azt, amit lehetett, postára adta. Ilyenkor történt, hogy jött a levél: nézzem alaposan át a táblázato-

kat, mivel nem látja az eredeti kéziratot, nem tudja azokat javítani. Kiderült, hogy saját művéről sohasem készített másolatot. A mindkettőnk által javított és egyeztetett példány került vissza a nyomdába. Sok baj volt a klisékkel, a hiányos betűkészlet miatt nem mindig sikerült a betűhív közreadás, gondot okozott a szláv és német nevek írása.

A '90-es évek elején változott a folyóirat kiadója, létrejött a Soproni Szemle Alapítvány. Az egykor államosított nyomda a Hillebrand család kezébe került. 1997-ben meghalt Mollay Károly. Új korszak kezdődött a Szemle életében. Így 1997 szeptemberében benyújtottam lemondásomat tisztségeimről Ádám Antalnak, a kuratórium elnökének. Amíg egészségem engedte, részt vettem a szerkesztőbizottság munkájában. A fejlécen máig szerepelek.

A Szemlénél végzett munkája és a TIT-ben tartott előadások mellett számos más területen is részt vett a közéletben. A város ezt a munkásságát 1993-ban Sopron kultúrájáért, majd 2002-ben Pro Urbe díjjal ismerte el. Jól emlékszem arra is, hogy szinte minden koncerten, kiállítás megnyitón találkoztam akkoriban a Hárs házaspárral.

Tagja vagyok a Városszépítő Egyesületnek. Volt egy bizottságom, ott tárgyaltuk az utca neveket például. Erről írtam is egy könyvecskét, ami több kiadást ért meg. Alapító tagja vagyok a Helytörténészek Baráti Körének.

A Szemlénél végzett munkája mellett számos népszerű helytörténeti kiadvány szerzője. Nagy sikert aratott Soproni olvasókönyv címen két kötetes cikk válogatása¹⁰ a soproni magyar és német nyelvű sajtóból. De sorolhatnám a Soproni Ünnepi Hetek történetéről, a soproni mozik történetéről írt kötetét, vagy az előbb említett Mesélő utcákat.¹¹ Helytörténeti kutatásai mellett időnként a szépirodalom területére is elkalandozott. Meg kell említeni, hogy nagy utazó. A '90-es évek derekán és az azt követő évtizedben a Közel-Keletre, Egyiptomba, Jordániába is eljutott (5. kép). Útibeszámolói honlapján olvashatók, több közülük nyomtatásban is megjelent, például a Várhelyben és a Soproni Füzetekben.

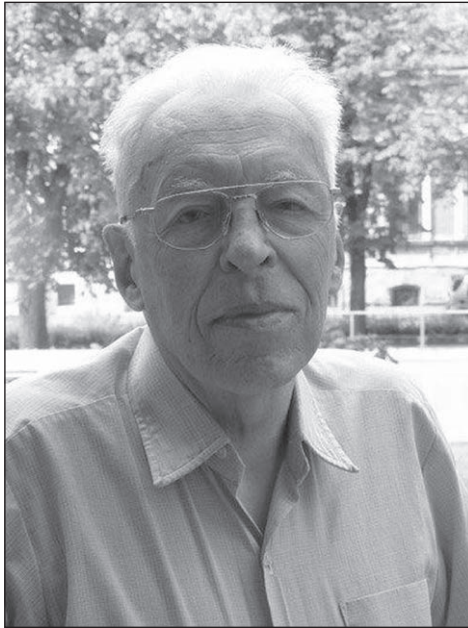
Szépirodalmi munkáim közül talán az *Éltre ítélve* című drámám a legfontosabb, ami 1851-ben, Kufstein várában játszódik. Nyomtatásban a *Soproni Füzetekben* jelent meg, egy részletét a Soproni Színház is előadta. Másik drámám a *Túlélés*, német nyelvű változatát a Temesvári Német Színház felolvasásként mutatta be. A *Soproni Füzetek* egyébként számos irodalmi munkámat közölte. Az *Irodalomismeret* című internetes folyóirat 2014. évi 3. számában jelentős írók műveinek a társaságában jelent meg Már késő című

¹⁰ Hárs József: Soproni Olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944. A helyi magyar lapokból. Sopron, 2003. *Uő*: Soproni Olvasókönyv II. Cikkgyűjtemény 1856–1921. A helyi német lapokból. Sopron, 2009.

¹¹ Hárs József: A Soproni Ünnepi Hetek története 1932–1993. Sopron, 1994., *Uő*: Az oroszlán elfordítja a fejét... Soproni filmtörténet 1896–1948. Sopron, 2000., *Uő*: Mesélő utcák Sopronban. Sopron Megyei Jogú Város (Balf, Brennbergbánya és Görbehalm, Kőhid-telep, Tómalom) történeti utcanévjegyzék. Sopron, 2003., 2006.

novellám. Ugyancsak büszke vagyok arra a két elbeszélésre, amiket 2013-ban Frankfurtban publikáltak egy-egy német nyelvű antológiában.¹²

Ezek nagyon friss kiadások, amik a közelmúlt pályázati sikereivel együtt azt jelzik, hogy töretlen munkakedvvel és szellemi frissességgel dolgozik ma is, a 90. születésnapához közeledve (6. kép). Ehhez kívánok a szerkesztőség nevében jó egészséget, további szép sikereket!

6. kép. Hárs József a Deák téren, 2009 (Fotó: Wallon-Hárs Viktor)

¹² Belzebub (Beelzebub) c. novella a „Neue Literatur - Anthologie im Frühjahr 2013” évkönyvben. Németre fordította Madaras Barbara. August von Goethe Literaturverlag, Frankfurt, 2013., Csoda (Das Wunder) c. novella a „Neue Literatur - Anthologie im Herbst 2013” évkönyvben. Németre fordította Madaras Barbara. August von Goethe Literaturverlag, Frankfurt, 2013.

A Soproni Múzeum 2001. március 15-től április 17-ig a Lábasházban olyan akvarellek sorozatával lepte meg a város művészetek iránt fogékony közönségét, amelyeket megszületésük óta még aligha láthatott. Megtanulhatta az addig nem hallott Anton Sigel (sic!) nevet, s egyben felfedezhette a természet széles távlataiba ágyazott 19. századi várost, részleteit és környékét. Ennek az összeállításnak még töredékesen is, még képeslapon is akkora a hatása, hogy érdemes vele részletesen foglalkozni.¹ Askercz Éva a *Soproni Szemlében*² bontotta ki azt, amit a kiállítás katalógusának előszavában korábban megfogalmazott. Ő maga is rámutat arra, hogy a felmerülő kérdések megoldására további kutatásokra van szükség. Ezen a kijelölt úton haladok valamennyire tovább.

A festő neve

A Siegel német földön, különösen Alsó-Szászországban és a bajoroknál igen gyakori vezetéknev. Ez családkutatónak nem nagy öröm. Ha ehhez még olyan közkeletű keresztnév járul, mint az Anton, nehézzé válhat emberek egymástól való megkülönböztetése, bármilyen azonosítás.

Már Askercz Éva figyelte arra, hogy a névvel több változatban találkozhatunk. Az én gyűjtésem szerint a művésszel kapcsolatosan négyféle – Sigl, Sigel, Siegl és Siegel – fordul elő. Sigl olvasható a *Wiener Zeitung*ban, Bécs Város Levéltárában lévő halottkémi jegyzőkönyvben és grazi vonatkozásokban,³ Sigel a katalógus 3., 11., 12., 14., 31., 37., 42. és 43. számán, a Cédrus Art Klub kiadásában megjelent képeslapokon, valamint Kismartonban a Burgenländische Landesgalerie-ben található hat képen. Ugyancsak így jelzi a hozzá került alkotások aláírásaként a Nagyházi Galéria is. Siegl (Siegel) áll a Thieme-Beckers Künstlerlexikonban, de itt egy másik személynél a Sigl is szerepel, bár zárójelben.⁴ Wurzbach azonban vezetéknevként a Sieglnek ad elsőbbséget, viszont a keresztnévek között talál még Alois és August változatot is.⁵ A Wien Museum illetékesei az ott

¹ A Soproni Tavaszi Napok keretében megrendezett kiállítás a *Kisalföld* 2001. márc. 22-i számának 6. oldalán N. M. szerint a Magánygyűjtemények rejtett kincsei címen került közönség elé, a Lábasház kisebbik termében. A kiállítási vezető Anton Sigel 1830[?]-1840-ben keletkezett akvarelljeiről és rajzairól szól, amely[ek] „a mai nézőt is mélyen érintheti[k]”. Dr. Kubinszky Mihály egyetemi tanár tartotta a megnyitót. A falra került akvarellek közül néhányat képeslap formájában adott ki a soproni Cédrus Art Klub. Sigelképek ma is kaphatók időnként a műkereskedelemben Budapesten.

² *Askercz Éva: Anton Sigel (1763–1846) akvarelljei. Soproni Szemle* 57 (2003), 289–294.

³ Az újság 1846. május 12-i számában és a bécsi városi levéltárban, ill. a grazi forrásokban.

⁴ Az 598. oldalon Siegl (Siegel), Anton, Maler, *1763–†Wien 6.[?] 5. 1846; Siegl (Sigl) Maler in Salzburg †1872, 81 Jahre alt, Wilhelm S. †1. 2. 1858, 34 J. alt.

⁵ *Constantin von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. 60 Bände, Wien 1856–1891. A 34. köt. 1877-ből. Ennek 251. oldalán: Alois Siegl Bildnißmaler in St. Pölten, 1870-ben állított ki egy olajképet Bécsben; Anton Siegl (geb. im Jahre 1763, gest. zu Wien 6.[?] Mai 1846.) pedig 1838-ban két*

őrzött hét akvarellt Anton Sieglnek tulajdonítják anélkül, hogy ez a név az akvarelleiken szerepelne.⁶ Egyelőre a soproni katalógus képre (és nem a hátlapra ragasztott bizonytalan eredetű cetlikre) írt Sigelje a „nyerő”.

A katalógus összeállítója az egyes darabokon olvasható római számokat vette saját sorszámozásának alapjául. A felsorolást megelőző tíz fekete-fehér repró utolsójának keletkezési évét, az 1860-ast, kérdőjellel adja meg. Ennek a dátumnak a bizonytalansága jelentette számomra a kihívást. Az 1846 (az öreg festő halálának éve) és az 1860 (a kép festésének Askercz Éva által feltételezett dátuma) közötti különbség túlságosan nagy ahhoz, hogy egy vállrándítással el lehetne intézni. Ráadásul a lista végére került képnek nincs római száma. A képeslap kiadójának megoldása: 1860 helyett 1806-ot írt a keletkezés időpontjaként. Mások átsiklottak a problémán, én viszont nem tudtam belenyugodni.

Az arab és a római számozásnak egyébként is vannak érdekességei. A római számok közül hiányzik az I., II., VIII., XIII., XIV., XVI., XIX., XX., XXIX., XXXI–XXXV., XXXVIII., XXXIX., XLI., XLIII., XLVI., XLVII., XLIX–LI., LIV., LVI., LVIII., LXI., LXVI., LXVII., LXIX. Viszont az utolsó két képnek nincs római száma. Az arab számok sora természetesen az egyessel kezdődik, és a 43-sal végződik. (Tekintet nélkül a 22. és 42. lap hátoldalára, ahol újabb kép látható.) És világos, hogy csak az adott kiállításra érvényes. Így kerül az 1-es a római III-as elé. A római számsor hiányai viszont arra mutatnak rá, hogy a művész a bánfalvi és soproni képsorozatából az évek során legkevesebb harminc darabot eladhatott, hogy fedezze költségeit. Az album, amiben képeit tartotta, szerepel 1840-ben, Slachta Etelka alább még említendő naplójában. Lehet, hogy a hetvenedik volt az utolsó soproni képe? Vagy ugyanennek a másodpéldánya, amit megvett tőle valaki, s aminek az árából tudtak hazautazni? (Nem volt egyedül.) Készíthetnénk egy harmadik összeállítást is, ez pedig az évek szerinti sor lenne. Azonban sem a 7-es (X), sem a 8-as (XI), sem a 9-es (XII) nem kapott dátumot, de nincs évszám a 13., 21., 23., 25., 26., 27., 33., 34., 41. sorszámún sem. A mégis előfordulók pedig nem mindig sorban követik egymást. Mindjárt az első 1832-beli, utána azonban 1831 olvasható, ez utáni szintén, de ceruzával 1832 is odatévedt. Mi a magyarázat? Amikor a festő (vagy más?) ráérő idejében rendezte az anyagot, már nem emlékezett rá, vagy legfeljebb annyira, mint azt az előbb említett utólagos ceruzás feljegyzés jelzi.

Talán a helyszínek szerint lehetne összeválogatni az akvarelleket? Van erre részleges példa: az évszám nélküli 7–9. sorszámú alkotások Bánfalva környékén készültek. De ér-

olajjal festett arcképpel szerepelt az Akadémia kiállításán. Wurzbach szerint ez utóbbit, a keresztnéveket csak A-val jelölve, összetévesztették egy August Siegllel, aki 1790–1810 között alkotott Bécsben. Több arcképét említi, amelyeket mások részbe metszettek (*in Kupfer gestochen*).

⁶ E-mailben küldve 2010. jún. 22. 15:33. Feladó: Dr. Ralph Gleis kurátor. Sajnos a reprókon, a festő nevén, a kép címén, keletkezése évén és leltári számán kívül más adatot nem küldtek: Döbling, 1829, HMW 33164; Döbling, 1819, HMW 33165; Heiligenstadt, 1826, HMW 33166; Pötzleinsdorf, 1820, HMW 33167; Karolinentor, 1819, HMW 33168; Karolinentor 1819, HMW 33169; Prater, 1820, HMW 33172. A http://katalog.beethoven-haus-bonn.de/cgi-bin/biblio/bild_en.pl címen három további kép reprodukciója érhető el, melyek eredetije a Wien Museumban található és Sigel név olvasható rajtuk.

dekes, a 8. sorszámú címe éppúgy Vászongfehérítés a bánfalvi völgyben, mint az 1834-ből származó 15. sorszámúé. Nincs sorszámozva sem így, sem úgy a 22. katalógusszámú – a Lékán lévő Esterházy-fatelepet 1831. május 20-án megörökítő – akvarell hátlapja, rajta öreg fa, távozó férfialakkal,⁷ évszám nélkül. Ennek a hátlapnak nincs semmilyen jelzése, sőt a következő, a 23. katalógusszámú akvarell folyamatosan a XXXVII. és ugyancsak Léka (a vár) a tárgya. A magányos fa témája máskor is foglalkoztatta (lásd az 1837, egyben 1835 évszámmal is ellátott, XXIV., a katalógusban 16. képet). Esetleg vázlatnak tekinthető a fatelep képe, a reménybeli megrendelőnek megmutatásra, s tetszésének nyilvánítása esetén otthoni kidolgozásra:⁸

Ezt látszik igazolni az újabban látókörömbe került hat Sigel-kép. A Burgenländische Landesgalerie őrizetében lévő alkotásokra egyik grazi adatközlőm segítségével találtam rá. Ezek: Großhöflein [Nagyhöflány] 1835, aquarell, 16×22 cm; Lockenhaus [Léka] 1831, aquarell, 14×21 cm; Burg Lockenhaus [Léka vára] 1834, aquarell, 21×29 cm; Loebersbach [bizonyára Loipersbach, vagyis Lépesfalva] 1840, aquarell, 21×29; Schattendorf [Somfalva] 1832, aquarell, 20×28 cm; Landsee [Lánzsér] 1837, aquarell, 28×36 cm. Valamennyi sorszám nélküli másodpéldány a Sopronban 2001-ben kiállítottakhoz képest, a hátlapokon nincs másik festmény.

A bécsi Wieden, ahol Sigel élt

Sigel eddig ismert lakása Bécsben a Wieden 741. számú házban volt. A Wieden név Bécsben az egyházi javadalom (Widmung) fogalomból származtatható. A soproni szó Heimler szerint⁹ a bajor eredetű auf der Widem, Pfarr-widem (plébániához tartozó földek) kifejezésre utal. A legkorábban elnevezett bécsi előváros falakon belüli előkelő részéhez képest a mai Karlsplatztól induló Wiedner Hauptstraße dél felé, a magasabb házsorszámok felé, egyre kevésbé számított jómódú negyednek. Ide épült fel a Naschmarkt közelébe (gyümölcs- és zöldségpiac) Bécs legnagyobb bérháza, 1703-tól Freihaus auf Wieden a neve. Több mint ezer bérlakásán kívül itt volt a Freihaustheater, ahol Schikaneder 1791-ben először mutatta be Mozart *Varázsfuvola* című operáját. A korszerűtlen bérlakások miatt a 19. század második felében elkezdték bontani. Területének egy részén áll a Műszaki Egyetem (Technische Universität).

A környéken több festőt is találunk, ha a haláleseteknek Wiener Zeitungbeli névsorát nézzük. Thoma akadémiai festő feleségét gyászolta 1841. január 4-én a Wieden 662-ben, szintén hitvestársát temette a 381-ből egy másik akadémiai festő 1840. november 7-én, egy miniatúrfestőnek egyik gyermekét kellett az 563. szám alól a temetőbe szállítani 1831 novemberében, majd másikat 1839 júniusában. A dombnak felfelé vezető hosszú

⁷ A kép már nincs a Soproni Múzeumban. A Nagyházi Galéria nem ír az előéletéről, s nem mutatja a hátlapot, de az előlap szövegéhez hozzáfűzi: „h. p.: öreg fa távozó férfialakkal”. Most melyik a sajtóhiba? Az egyes, vagy a többes? Látni kellene azt a hátlapot.

⁸ A 42.sorszámú akvarell hátlapjáról (Casinoplatz in Ödenburg) majd később.

⁹ Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936.

főutcán bérbeadó lakást hirdetnek 1829-ben (április elsején), a szokott Szent György napi (ápr. 24.) költözködések előtt. (Egy-két szobás kis lakások bérlete ugyancsak elővárosban ekkor egy évre 60–200 fl. C.M.)

Sigel Bécsben

A Wieden művész-halottai sorában olvasható a Wiener Zeitung 1846. május 12-i számában Anton Sigl (sic!) neve is. Ennek az adatnak alapján a Wiener Stadt- und Landesarchiv munkatársa a következőket találta a Totenbeschauptokoll-ban az 1846. május 5-i bejegyzés alatt: *Sigl Anton, akadem. Portraitmaler, kath, Witwer, geboren Farzburg (sic!), 83 Jahre, Wieden 741, an Altersschwäche*. A születési hely utáni (sic!) jelzi az értetlenséget, mert ilyen helységre a levéltári munkatárs nem akadt a térképen. Csábító lenne oda Salzburgot írni, különösen ha a már említett lexikonokra gondolunk, amelyekben éppen onnét több Siegl, Siegel stb. bukkan fel.¹⁰

A Salzburgi Érsekség levéltárából dr. phil. Bernhard Humpel könyvtáros magyarul válaszolt. Sem az 1763. évi születési anyakönyvekben, sem máshol nem talált adatot a festőről. Wurzbach alapján elírásra gyanakszik. Következő levelében a Farzburg szót értelmezi. „Kézírásban az első F betű és egy H betű között nem túl nagy a különbség”, ezért elképzelhetőnek tartja, hogy a Goslar közeli Bad Harzburg (Alsó-Szászország) a megfejtés, bár a Sigel és változatai inkább a bajor–felső-ausztriai területen terjedtek el.

Drótpostán folytatott levelezésem során tisztázódott, hogy Bad Harzburg nem jöhet szóba, ugyanis ott nincs régi katolikus anyakönyv¹¹ Az ajánlott Goslar egy kolostort javasolt, ahonnan – annak ellenére, hogy lelkes és magyar levéltáros jelentkezett –, a kutakodás mégsem volt eredményes.¹² Ez már Németország, és nagyon evangélikus. Az viszont biztos: festőnknek nem Bécs a születési helye. (Megnéztem az eredeti bejegyzést, az bizony egyértelműen Farzburg.)

¹⁰ A Thieme–Beckers Künstlerlexikonban: *Siegl (Siegel) Anton, Maler, *1763–†Wien 6. 5. 1846. 2 Bildnisse des Juristen Franz Anton Edler von Zeiller (1805) im Rektorzimmer u. im Professorenzimmer der Jurist. Fakultät der Univers. Wien. 3 Wiener Aquarellveduten (1818, 19, 23) im. Hist. Mus. Wien. Lit.: F. H. Böckh, Wiens leb. Schriftst. usw., 1822 p. 280. – C. Wurzbach Biogr. Lex. Öst. 34 (1877) 251 („Anton” u. „August”) – Kat. Hist. Mus. Wien 1888, p. 52, 53, 137. – Mitteil. von Karl Freih. v. Bienerth, Berlin.*

¹¹ Nicolai Jens Goslarból 2011. jún. 14-én közli, hogy ott egyáltalán csak 1805 óta van katolikus egyházközség. Az a kevés katolikus a környéken Grauhof és Riehenberg kolostorokhoz tartozott 1763 körül. Mindkét kolostor hivatalos iratait ma a hildesheimi püspöki levéltárban őrzik (Pfaffenstieg 2, 31134 Hildesheim).

¹² A Heidelberg és Karlsruhe közötti Bruchsal nevű kisváros levéltárosa, Thomas Moos talált egy Franz Anton Sigelt, aki 1778-tól 1780-ig a városka polgármestere volt, de „wegen kriegerischen Zerstörungen” (háborús pusztítások miatt) többet nem tudott meg róla. Viszont ajánlotta a freiburgi püspöki levéltárat, ahonnan a soproni születésű dr. Strauß-Németh László válaszolt: „... Dr. Humpelnek Salzburgban annyiból igaza van, hogy Bruchsalban a családnév Si(e)gel tényleg nagyon sokszor fordul elő. Ezt az ABC-szerint rendezett jegyzékek is igazolják, amik mind a három a 18. században létező plébániának anyakönyvében található. Egy Anton Sigel keresztelését azonban sajnos egyáltalán nem találtam, pedig nem csak az említett jegyzékeket néztem kb. 1751 és 1790 között végig, hanem még külön az összes beírást 1763-ban – az Ön által említett szülőévben. Ekkor csak egy Christoph Siegel született október 29-én.”

Az a ház, ahonnet a halottat elszállították, nyilván Sigel utolsó lakóhelye volt. A Schönbrunner Straße 10. sz. épület anyakönyvileg a Szent Örangyalhoz címzett plébániához tartozott (szerintük már rég nincs meg, szerintem az a Freihaus egy tömbje lehetett). Negatív válaszuk után a hosszú Wiedner Hauptstrasse mentén még található két plébánia közül a Pfarre St. Josef zu Margareten ismerte el, hogy a náluk levő és 1783-ig visszanyúló halotti anyakönyvekben 1846. május 5-i bejegyzésként szerepel a festő halála, de akkor a száraz ténynél semmi többet nem fűztek hozzá. Visszafelé haladva: özvegyiségre jutása, házassága(i), gyermeke(i)nek születése, Bécsben való letelepedése egyelőre nem világítható meg közelebbi adatokkal. Mivel nem tudom korábbi lakóhelyeit megjelölni, nem tudom, melyik plébánia anyakönyveiben kutathatnék. Szemben a mi gyakorlatunkkal, Bécsben 1938-ig a szokásos adatokat csak a plébániák jegyezték föl, a másodpéldányok pedig a bécsi érsekség levéltárába kerültek, ahová nem találtam meg az utat. A Bécsi Városi és Tartományi Levéltárban a halottkémi jelentések időrendi sorrendben állnak rendelkezésre, azokban levéltári munkatársak megbízásra csak konkrét dátumok alapján (+/- 1 év) tudnak kutatni, kapacitáshiány miatt. A helyszínen rövid idő alatt másodmagammal átrágtuk magunkat a névsorokon visszafelé 1846 májusától 1840 elejéig anélkül, hogy a művész feleségének adatait a halottkémi jelentésekben megtaláltuk volna. Ez annyit is jelent, hogy Signé a jelzett időszakban biztosan nem halt meg Bécsben.

A *Verlassenschaftsabhandlung im Bestand Magistratisches Zivilgericht A2, 4039/1846 nicht einliegt* (a hagyatéki tárgyalás anyaga a polgári bíróság állományába ... nincs betéve). Ez bizonyítja, hogy a festő hagyatéki tárgyalása még 1846-ban megtörtént. Sok ilyen olvasható a Wiener Zeitungban azért, hogy az örökösök jelentkezzenek. Sigelét nem találtam. Az anyag pedig nincs meg. Mit jelentsen ez?¹³

A *Lehmann's Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger für ... Wien 1859.* évi (legkorábbi) kiadásában Anton Sigl néven csak egy asztalost és egy *Weiß- und Kurzwarenhändler-t* (rövidáru-kereskedőt) találtak. Ebbe csak háztulajdonosok, ill. főbérlők kerültek be, albérlők nem. Még egy megközelítés a *Wien Museum*-i képek dátuma lehetne: 1819, 1820, 1828 és 1829.¹⁴ Mivel ezek mind Bécs környékén készültek, feltételezhető, hogy akkor Sigel bécsi lakos volt. Az 1829-re dátumozott képet Döblingben festette, a Duna túlsó partjáról. Innen „egyenes” az út Sopronba és környékére (nálunk először 1831-i akvarelljei tűnnek föl).¹⁵

¹³ Fazekas István levéltári delegátus Bécsből, 2012. április 30-án: „... Azt csak találgatni lehet, hogy miért emelték ki a hagyatéki ügyiratot. Valószínűleg, hogy egy más hatósági aktushoz volt rá szükség, de hogy az milyen aktus volt, nem lehet megmondani.”

¹⁴ Pályamunkám 12. lábjegyzetében írtam, hogy a Thieme-Beckers Künstlerlexikonban Sigel két portréja említetik 1805-ből. Wurzbach szerint 1838-ban Bécsben az Akadémián két arcképet olajban állított volna ki.

¹⁵ Mielőtt elindult volna, készítetett egy nagy formátumú rajzgyűjtőt. Ennek az albumnak az előlapján *ALBUM SOPRONIENSE* (Soproni gyűjtő) olvasható. Hátlapján pedig franciául: *VUES DE LA VILLE et des ENVIRONS / d' OEDENBURG / DESSINES d'APRÈS NATURE par ANTOINE SIGEL / 1830 a 1840.* (Látképek Sopron városról és lakóiról / rajzolta természet után Sigel Antal / 1830-1840.) A Soproni Múzeumban levő gyűjtő leltári száma: Kp. 2008.27.1.

A bécsi festők szervezkedései Sigel idejében

A képzőművészetek iránti érdeklődés a császárvárosban a 19. század húszas éveiben szemmel láthatóan folyamatosan nőtt. 1830-ban civil kezdeményezésre megalakult a *Verein zur Förderung der Bildenden Künste* (Egyesület a képzőművészetek pártolására). Már a következő év végére 1431 tagot számlált, közöttük a császári párt is. 50 Gulden volt az évi tagdíj. A belépő ezzel szert tett egy részvényre és egy sorsjegyre, amellyel a Schwarzenberg-palotában rendezett sorsjátékon vehetett részt. Személyenként akár többel is. A taglétszám gyors gyarapodása szükségessé tette saját egyleti helyiség létesítését a Volksgartenben. 1850/51 fordulóján alakult meg az *Österreichische Kunstverein*. Míg az előbbi tagjai csak saját műveikkel vettek részt az egyleti rendezvényeken, addig az utóbbi tagjai mások alkotásaival is kereskedhettek. Később más társaságok is alakultak, s mindezekkel szemben állt az Akadémia (1692-ben alapították, a Párizsi Akadémia volt a példaképe. Feladata az oktatás, a művészetelmélet művelése és hatósági feladatok ellátása).¹⁶

Vízfestmények a kereskedelemben

Egyelőre semmi jele annak, hogy Sigel hazulról hozott vagyonából vagy szerzett pártfógoval a háta mögött élt volna, netán iskolai oktatásért kapott fizetését (mint Wurzbachnál August Siegl) áldozta szenvedélyére, ezért fel kell tételeznünk, hogy eladta képeit.

Bécsi kereskedőkben nagy a választék, de ebből az időszakból csak egyet találtam, aki tájképek eladását is hirdeti (1839. június): *Sigmund Bergmann k. k. Hofbibliotheks-Kunsthändler* a Himmelpfortgasse 948. sz.-ban. A Kärtnerstrassetól befelé a harmadik ház – adja meg pontosan a helyét, hozzátéve, hogy C. M.-ben (Convenzional Münze) lehet venni nála. (Fiával már a Grabenen találkozunk, az Arany Koronánál; zeneműveket is tartott, jelentősen leszállított áron.) És hát Sopronban is volt könyvkereskedő.

Sigel szerencsés esetben megbízásra (is) dolgozott. Erre találtam egy majdnem-bizonyosságot. A *Wien Museum* HMW 33165. leltári számon őrzi azt a „Siegl”-képet, amely 1819 júliusában készült [Ober-]Döblingben, szemben a Henikstein család dombra emelt épület-együttesével. Az előtérben, fagerendákból ácsolt korlát védelmében, cilinderes, sétatotos férfi áll, nekünk és mindenkinek, aki az akvarellt kézbe veszi, természetesen háttal (1. kép). Így lehet a legegyszerűbben felhívni a figyelmet az eladó látnivalóra. Ma fényképezőgéppel teszik ugyanezt. Staffázs? Igen, de nem véletlenül. A pusztán szöveges hirdetés nem olyan hatásos. A hirdetéssel ugyanis első ízben a *Wiener Zeitung* 1818. augusztus 20-i számában találkoztam, a 351. oldalon. Fordítása:

„Nagy gazdaság Döblingben, Bécs mellett, eladó.

A nemes Henikstein család örökösei elhatározták, hogy eladják Felső-Döblingben fekvő, Vörös Malom néven ismert nagy gazdaságukat. A lakóépület igen alkalmas egy jól szituált család számára. Terasz mellett áll és erről az oldalról kilátást biztosít mélyen

¹⁶ *Barbara Sauer*: Der lange Weg zur Modernen Galerie in Wien. Diplomarbeit Wien, 2008.; *Ludwig Hevesi (Löwy)*: Österreichische Kunst im 19. Jahrhundert 1. Teil 1800–1848, 2. Teil 1848–1900. Leipzig, 1903. Sajnos Sigellel nem foglalkozik.

be a Morva folyó völgyébe és a Weinviertelbe,¹⁷ Bécs városa fölött egészen a magyar hegyekig és a hegláncra St. Veittől egészen Badenig. A másik oldalt bájos park határolja, amelyet patak szel ketté és jelentős gyümölcsös zár le. És amelyet halban gazdag tóval láttak el. A lakóépület szomszédságában számos melléképület áll, egészen elkülönítve egy majoros-lakás, egy fürdő- és kerti ház, három nagy terménytároló, egy nagy szőlőprés, kocsiszín, három tágas lóistálló, egy tehénistálló és egy jégverem. A háznál egy nagy tűzifecskendő. Telkek, valamennyi a határban, körülbelül 106 holdnyi területtel, köztük van 14 negyedrészes nagyon jó szőlő, búzával, rozssal, lóherével bevetett földek. Bécs városának közelsége, amelynek vonalába esik ez a gazdaság, mindenkinek kényelmes, akit oda hív az üzlet vagy a szórakozás és egyúttal kezeskedik arról, hogy gyorsan túladhasson mezőgazdasági terményein. További felvilágosításokat nyerhetnek a nemes Henikstein család irodájában, Kärntnerstrasse 1001. szám alatt.” Ez a hirdetés többször is megjelent. Akvarellal vagy nélküle, az eladás – eddigi ismereteim szerint – csak 1831-ben sikerült.

1. kép. Anton Sigel: [Ober-]Döbling, 1819. július, Wien Museum HMW 33165. leltári számon. Eladást segítő céllal készített akvarell a Henikstein-majorságról. Ez az együttes épült ki később elmegyógyintézetté, ahol Széchenyi élte utolsó éveit.

¹⁷ Itt a következő rövidítés áll: V. U. M. B. A feloldás 2012. május 1-jén a berlini Siegfried Mühletől jött: *Viertel unter dem Manhartsberg, eine Gemeinde in Niederösterreich*. Ehhez Fazekas István Bécsből: „azt hiszem, nem egy községről van szó, hanem egy nagyobb területről, ugyanis ez volt a Weinviertel régi neve.” Ezt fogadtam el.

A vevő dr. Bruno Görgen ideg orvos, aki 1819-ben kapott császári engedélyt magán-elmegyógyintézet létesítésére. Akkor még csak a gumpendorfi kastélyban rendezkedett be, de lehet, hogy már szemet vetett a Henikstein-birtokra. Végül is ebből lett az az intézet, már Bruno Görgen fiának, Gustavnak igazgatása alatt, ahol Nikolaus Lenau és gróf Széchenyi István töltötte utolsó éveit.¹⁸

Visszatérve Sigelre, további rendelés-gyanús képe Pötzleinsdorfról 1820-ban készült (HMW 33167 leltári számon). Balra a Szent Egyed-templom. A kép közepén látható Geymüllerschloss mára emeletessé bővült. Feljebb kerültek a bejárat feletti ívek is. Mindez internetes közlés szerint egy Johann Jakob Geymüller nevű bankár műve 1808-ban. Egy másik internetes adat 1801-et állít. Mindenesetre a zsidóüldözésekig a családé, ma biedermeier-múzeum. Tehát ők is művészetkedvelők voltak. És ez itt a lényeg.

Askercz Éva megerősíti, én is feltételezem, hogy az idős mester csak a kellemesebb évszakokban tartózkodott a kolostorban, egyébként a bécsi, utolsónak jelölt (Schönbrunner Straße 10., Bécs legrégebb, hatalmas bérháza) egyik szerény lakásában élt. A hat, Bécsben őrzött képe közül csak az egyik havas (Wien, Karolinentor 1819; HMW 033168).¹⁹

Bánfalva

Megérkezéséről nincs hír, viszont az utolsó Sopron-környéki adata: a 11. katalógusszámot kapott kép szövege: *Aussicht aus dem Fenster unserer Wohnung im Kloster zu Wandorf bei Ödenburg im Sommer 1840.* (Kilátás lakásunk ablakából a kolostorban a Sopron melletti Bánfalván, 1840 nyarán) (2. kép). A többes szám azt jelzi, hogy a festő nem egyedül szállt meg a kolostorban. Vagy a feleségével, vagy – ha volt – a fiával, nem kizárva, hogy másvalakivel.²⁰

Ha festőnk némi vagyonkával rendelkező magánzó, s egyben az akvarell művészetének megszállottja, elképzelhető, hogy fáradhatatlanul járta kevéske fölszerelésével főként „zu Fuß” lakóhelye közeli és távolabbi környékének megörökítésre érdemes célpontjait. Nem volt kényelmes dolog. A jó szemű bécsi gyalogló, Joseph Scheigel, elvetődik a mi tájainkra is. Bécs-Belvárosi olvasóit figyelmezteti, hogy cipő és kamásli helyett rövidszárú csizmában induljanak neki. 1828-ban megjelent könyvében leírja, hogy a határ menti, utóbbi időben kissé zavaros állapotok miatt bátorság, elővigyázat és lélekjelenlét, valamint egy barát vagy vezető társasága a legjobb védelem az esetleges bántalmazások

¹⁸ Megállapításaimat megküldtem a bécsi múzeumnak. Igazolásként is felfoghatom, hogy 2010. július 12-i válaszuk szerint írásomat a belső adattárunkban (*für unsere Interne Dokumentation*) helyezték el.

¹⁹ Wien Museum, Karlsplatz. Dr. Ralph Gleis küldeménye 2010. június 22-én. Egy leltári számmal odébb nagyjából ugyanez, de hó nélkül, lombos fákkal. Középtájon földmérő teodolittal, léctartó figuránssal. Nagy építkezés előkészülete?

²⁰ Nem csak egyszemélyes cellák voltak, akadt egy-két nagyobb is. Mindenesetre az emeleten. Askercz Éva szerint a keleti szárnyon. Ezt fogadja el Balázsik. Nemes András szóbeli megjegyzése szerint az északon. *Balázsik Tamás*: A sopronbánfalvi karmelita kolostor kutatása. Soproni Szemle 64 (2010), 153–180. Sajnos a tanulmányhoz mellékelte 1860-beli alaprajzokról hiányzik a tájolás. Ismerve Hasenauer más helyszín-és alaprajzait, nem magától értetődő a papíron függőleges észak-déli irány. Perdöntő az a 11. sorszámú akvarell, amely a szobájukból mutatja a kilátást kb. észak felé. Ott áll a cseréptető kútház ma is.

ellen.²¹ Sigel vagy a *Wiener Zeitung* egyik kocsitulajdonos-hirdetőjével útitársként, fél áron,²² vagy a hetente kétszer közlekedő postakocsival tehetette meg az utat a császárvárosból Sopronba (Joseph Scheigel figyelmeztetésére hallgatva), annál is inkább, mert a hosszabb itt-tartózkodásra bérelt bánfalvi lakásba mégsem cipelhette a hátán a szükséges holmit.

Cókmókjának említett kiemelkedő darabja volt a nagy formátumú rajzok tárolására is alkalmas rajzgyűjtője. Elszánta magát arra, hogy előkelőbb társaságba is ellátogat, ezért francia nyelvű szövegben jelezte, hogy terve szerint 1830-tól 1840-ig rajzolja és festi nem csak a várost, de lakóit is. Nem tudhatjuk, hogy a hiányzó római számok mögött nem voltak-e portrék. Hogy festett portrékat, erről vannak elszórt utalások a róla szóló feljegyzésekben.²³

2. kép. Anton Sigel: Tér a bánfalvi kolostor előtt, 1840 nyarán. Papír, akvarell, toll, 20,3×28,5 cm. A festő albumának sorszáma: LXIV. Jelzés jobbra lent: *Wandorf im Sommer 1840*. Katalógus-sorszám: 38. Talán Slachta Etelka a bal oldali nőalak. Leírás a főszövegben.

²¹ *Scheigel, Joseph*: Andeutungen zu einigen Ausflügen im Viertel unter dem Wienerwalde und seinen nächsten Umgebungen. Wien, 1828, 18. Ismertetem: Soproni Szemle 20 (1966), 308.; G. A. *Wimmer*: Das Ödenburger Komitat im Königreich Ungarn Kreis jenseits der Donau. Wien, 1840.

²² Hirdetés a *Wiener Zeitung* 1829. április 8-i számában, az 513. oldalon: Reisesgesellschaftler wird gesucht (Útitárs kerestetik). Részletekkel szolgál a szobapincér (Zimmerkellner) im goldene Lamm auf der Wieden Nrp. 24. (Az Arany Bárányban, Wieden 24. sz. alatt.) Itt ugyan Prága az úti cél, de bizonyára utaztak dél felé is.

²³ Wurzbach a fentebbi 5. lábjegyzetben, Thieme-Beckers a fenti 10. lábjegyzetben 2–2 olajba festett portréről szól, előbbi bizonytalanul.

A *Wiener Zeitung*ban nem találtam a kolostornak mint vendéglátó-ipari létesítménynek a hirdetését, pedig olvashatni ott bőven nyári lakások bérbeadásáról messzibb tájakról. Ha a szoba kibéreléséről nem is, egy láthatólag minden előkészület nélküli szállásfoglalásról viszont tudok. Slachta Etelka írja naplójában 1840. június 1-jén: „Délután hárman a tegnap Bécsből érkezett oncle Misch-sel Bánfalvára kocsiztunk, ott lakást a volt kolostorban nézők Sephine számára.”²⁴

A valamikori pálos kolostor ezekben az időkben sem volt teljesen elhagyatott. Sopron jobbágyfalujához, így végső soron magához a városhoz tartozott. Ezzel magyarázható, hogy a brennbergi szénbányában dolgozó bányatisztek itt találtak szállást. *Wandorfer Gemein-Zechmeisterrechnung auf das Militärjahr* címen a község illetékese, 1830-tól Johann Georg Müller, mint rendesen, 1839. november 1-jétől 1840. október végéig szóló érvénnyel is összeállította a tizedet fizetők listáját. Ebben nemcsak a kolostor, hanem a tőle délre ma felújítás előtt álló kocsmá (*Klosterwirtschaft*) is megtalálható, az állandóan ott lakók számával együtt.²⁵ Nagy híre nem ment, de azért tudhattak róla Bécsben is. (Akár a cselédányoktól.²⁶) Hiszen 1827. augusztus 19-én ismét használatba vették a templomot, bezárásának kerek negyvenedik évfordulóján.

A pálosokat németül paulinereknek nevezték, s nem tévesztendő össze a paulinerekkel, akiknek templomuk volt és van a bécsi Wiedenben, Sigel utolsó lakóhelye közelében, de nem Bánfalván. Azonban ha a soproni evangélikus üvegesmester, Johann Karl Schuster érdemesnek tartotta feljegyezni ezt az újra nyitást, talán a katolikus Sigel is meghallotta akár Bécsből. (Aki egyébként megörökítette az akkor használatban volt bánfalvi Mária Magdolna templomocskát.) A kolostorra vonatkozó tájékozódásra alkalmasak még a 12. katalógusszámú (*A kolostor udvara*, 1840), a 35. (*Tér a bánfalvi kolostor előtt*, 1838) és a 38. (*Tér a bánfalvi kolostor előtt*, 1840) képek. Érdekes ezek dátuma (ide számítva a 11. sorszámút is)! Búcsúzóul festett részleteket a szálláshelyén? Hiszen már hetvenhét éves volt! (Amint jeleztem, a Sopronra nyitott albumon 1830–1840 áll!) Onnan kiindulva többi útjait a művész már gyalog tehetette meg. Hiszen a falu lépésekben számolva sem volt messze a várostól. Ezt Bredeczky is észlelte 1803-ban.²⁷

Néhány megállapítás a katalógus 38. számú képéről

Ugyanaz a cím, mint a 35. sorszámú, de két évvel előbbre keltezett akvarellen. Rajta az emberek csupán staffázs figurák lennének? Csak a térbeliség kifejezésére, a hatás élénkí-

²⁴ „...kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrleány naplója 1840 március–december Második kötet. Közreadja Katona Csaba. Győr, 2005. 49. p. Uncle Misch báró Hauer Mihály, Etelka anyjának testvére, valószínűleg anyja a harmadik személy. Sephine: Polzer Lajosné A nagybácsi 5-én délelőtt felment Etelkákhoz, s közölte, hogy „felfogadta a bánfalvai szállást” (51. p.).

²⁵ A Soproni Levéltárban 1850-ről *Beschreibung sämmtlicher Einwohner des Ortes Wandorf...*

²⁶ A Bécsben meghaltak listájában két soproni cselédányt is találtam. Az egyik húszévesen ideglázban 1840 novemberében, a másik huszonnégy évesen 1846 februárjában tifuszban hunyt el.

²⁷ *Bredetzky, Samuel*: Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Wien, 1803. 78–79. p. Máshol fél órát mond a kaputól. Lásd még Siegmund von Harosy: *Denkwürdigkeiten der königlichen Freistadt Oedenburg, so wie auch sämmtlicher Umgebung*. München, 1841.

tésére alkalmazta volna korabeli szokás szerint az alakokat? A háttérbelieket valószínűleg. De a balra elől levőket is? Mert ne felejtjük el, Sigel a tájképfestészet mellett elsősorban portréfestéssel foglalkozott. A már jelzett két, 1805-re keltezett olajkép a bécsi jogi egyetemen a bizonyosság rá.²⁸ Megörökítette őket, mint reménybeli vásárlókat? Etelka sajnos nem írja, hogy akkor milyen színű ruhát viselt, pedig ugyancsak telve van a napló a legkülönbözőbb formájú és színű, saját készítésű, vagy mástól beszerzett ruhák említésével, zöldtől a fehéren át a rózsaszínig. Talán szóba hozza, ha előre tudja, hogy hivatásos festővel fog találkozni.

A modellként rendelkezésre állás nem volt szokatlan Etelka számára. Éppen ezért ő az, aki balra, az idősebb Sephine elé helyezkedik. 1840. május 27-én írja naplójába:²⁹ „Wernhardt jött s néhány hevenyészete megmutatása után mely mind meglepő hasonlatosságú az én scizirozásomhoz is fogott. Meglehet, hogy eltalált, a *physiomiát*³⁰ jól felfogta, de az egyes részek hibásak.” Ugyanott: „Wernhardt miután már egészen lerajzolt, kék szemet akart csinálni. Sokat nevtünk... míg még világos volt, magam a tükörben scizirozám³¹ ...”

A fiatalember láthatólag magyaráz valamit a hölgyeknek. Talán ő a már öreg festő kísérője? A szobatárs és a hagyaték rendezője? Most ő az, akivel lehet majd tárgyalni képviselő ügyében? Ez a kép is egyike a kolostorról búcsúzóul festett alkotásoknak.

A 38. sorszámú kép keletkezésének valószínű dátumát próbálom meghatározni. Szerintem a címként megadott nap előtt, vagy után, de mindenképpen az akkor történetekkel összefüggésben. Ugyanis a festő Slachta Etelkának és Sephine³²-nek 1840. június 23-án mutatta meg albumát. Érdeemes idézni a nap történéseiből, ahogyan azokat Etelka leírta: [...] „Anyám, Smidné s én Bánfalvára mentünk, reggel 8 órakor. [...] Sephine-hez mentünk. Az asszonyok ismét le s oncle Misch³³-sel kártyáztak, [...] Aztán lementünk mi is munkáinkkal. Ebéd előtt elmentem Sephine-nel s kísértem neki pár dalt, melyet újan magával hozott. Aztán lementünk ebédelni. Tüstént bevégzett lakoma után zápor kezdett esni, felsiettünk. Siegel, ki hasonlólag a kolostorban lakik, áthozá igen csinos albumát, mely Sopront s a vármegye szebb vidékeit tárgyazó tájrajzokkal telve. Midőn ez távozott, whisteztek, én meg a csillapult eső után lesiettem a gyönyörű kilátású helyre, egy fához támaszkodám.”³⁴ A festő tehát Schlachta megjegyzései szerint feltehetően Sephine-nel egy szinten lakott.³⁵

²⁸ Sajnos, érdeklődésemre, hogy megvannak-e még, nem kaptam választ.

²⁹ *Katona Csaba* i. m. II. kötet 45. p. Wernhardt báró egyike a helybeli tiszteknek.

³⁰ fiziognómia = arcvonások együttese

³¹ skicceltem = felvázoltam

³² Sephine [Jozefin] = Polzer Lajosné Hauer Jozefa bárónő, Hauer József báró és Szaka Terézia lánya, Etelka unokatestvére, *1809, 1833-ban ment férjhez lovag Polzerhez. Bécsben éltek.

³³ oncle Misch = Hauer Mihály báró (1774–1854), Etelka anyjának fivére. Tehát akkor 66 éves.

³⁴ Idézem: Soproni Szemle 20 (1966), 308.

³⁵ Naplója első kötetében: 1839. jún. 8. postakocsin Bécsbe, anyja nyugdíjügyében, ott 18-án délelőtt a Belvedere-ben rajongva nézi végig a németalföldi és az olasz festészet nagyjainak képeit. „bárcsak

A lejjebb lévő fa valószínűleg az az öreg szelídgesztenyefa, melyről Geiger Márton is megemlékezik 1827-ben, krónikájának 515. oldalán, s amelyet Sigel tíz évvel később a 16. katalógusszámú képén lefestett. Helyi nevezetesség. (Ma Sopron legidősebb és legnagyobb szelídgesztenyefája!) Sigel Slachta Etelkával és Sephine-nel többször is találkozhatott. Etelka 1840. augusztus 13-ára mozgalmas bánfalvi tartózkodásukról, sátor alatti üldögélésükről, jövés-menésükről számol be.³⁶ És gyerekekről, akiket később az erdei malomba vittek. A naplóíróval ezúttal csak nők és gyerekek voltak. A 38. sorszámú kép ülő fiatalembere nem tartozott hozzájuk, de miért ne tartozhatott volna a festőhöz?

A szobaablakból mutatkozó kilátást megörökítő akvarell reпрója alapján a kolostor mai személyzete lelkesen méregette, melyik szoba fogadhatta be annak idején a mestert. Nemes András művészettörténész is valószínűsítette a helyét élőszóban a kolostor Hasenauer-féle 1860-as alaprajzainak tanulmányozásakor. Hogy az északi (a rajzon felül levő) homlokzatán volt az az ablak, ahonnan rálátás nyílt az udvar sarkában lévő kútházra. Biztos pont a 11. katalógusszámú akvarellen. A kolostor katonai kórházzá alakítása 1857 és 1859 között történt. Balázsik Tamás felvázolja, mi mindent változtattak ezalatt.³⁷ Azt is, hogy „munkálatokat végeztek a konyhán [?] ... mellékhelyiséget, ... fürdőszobát alakítottak ki, ... a kutat kijavították, fölé tetőzetet építettek...” Lehet, hogy újra kellett készíteni, de Sigel már 1840-ben jelzi a cseréptető lezárását. Ilyen alapon a cellák megjelölése is a régi pálos szerzetesi idők maradványa lehet. Ezért bizvást gondolható, hogy balról, a templomtól számítva első kéttablakos szoba, a 23. számmal jelölt (ma a 109-es), lehetett Sigelé, s tovább a sarokszoba az anyagilag nyilván jobban álló bárónőé. (Oda ment Sigel az albumával.) Volt ott valami hozott hangszer is, hiszen Sephine kottákkal érkezett Bécsből, és Etelka kísérte az éneklőt.³⁸

A festő temetése

Miután tisztáztam a festő halálának napját, de családjáról csak annyit tudtam meg, hogy özvegyember volt és hogy 1840 nyarán nem egymagában lakott a bánfalvi kolostor vendégszobáinak egyikében, további forrásokat kellett keresnem. A Wiener Zeitungnak a halottkemi jelentés időpontjától visszafelé a bánfalvi megjegyzésig terjedő hat évét átnéztem ugyan, de sajnos néhány példány hiányzik, így ez a lista nem teljes. Pedig a közlők lelkiismeretesen törekedtek a hibák kiszűrésére és nyilván a teljességre is. A kinyomtatás utáni ellenőrzés és a közönség köréből érkező helyreigazítások eredménye mutatkozik

többször jöhetnek...”-írja (52. p.). Esténként operaelőadásokon. – 1839. dec. 5. Liszt Bécsben hallgatott hangversenyéről számol be elragadtatottan. (95–96. p.) Más helyen hegedűvirtuózokat hasonlít össze. (51. p.)³⁶ „...kacérkodni fogok veled.” Slachta Etelka soproni úrlány naplója 1840 március–december. II. kötet. Közreadja *Katona Csaba*. Győr, 2005. 100.

³⁷ *Balázsik Tamás*: A sopronbánfalvi karmelita kolostor kutatása. Soproni Szemle 64 (2010), 175–177.

³⁸ „Ebéd előtt elmentem Sephine-nel s kísértem neki pár dalt melyet újan magával hozott” (1840. 06. 23., i. m. 66.) Ma a személyzet *ott valahol volt* kápolnát emleget. Ha ez a sarokszoba, az megfelel a kápolnák szokásos tájolásának.

meg abban, hogy sűrű időközönként teret adnak a javításoknak. Érthető: az újság félig-meddig hivatalos lapnak számít, megbízhatóknak kell lenniük. Különben egyáltalán nem biztos, hogy Sigel (Sigl) házassága és feleségének halála Bécshez köthető esemény. Sem gyászjelentés, sem hosszabb-rövidebb nekrológ nem szól róla. A kor kiállításával kapcsolatban sem említik.³⁹

Egy lehetőség adódhat, ha lenne a császárváros temetőinek valamelyikében egy családi sírbolt, amely akár utódokat is befogadhatott volna. És akkor a kövön megjelenének az óhajtott adatok. Ha a porladó feliratok nem is, de talán a temetőkönyvek elárulnak valamit – gondoltam. A Friedhöfe Wien GmbH-val lefolytatott 2011. 07. 20–21-i villámgyors levélváltás eredményeképpen kiderült, hogy adatbankjuk visszamenőleg csak kb. 1874-ig, földrajzilag pedig csupán a bécsi városi temetőkre terjed ki, s ezért Sigl náluk nem érdemes keresni.

Megpróbálkoztam újra a St. Margarete plébániával. Most, hogy rájuk kérdeztem, mikor volt és hol a temetés, megírták, hogy 1846. május 8-án, a matzleinsdorfi katolikus temetőben. Meglepetésemre ebben az 1784 óta fennálló katolikus temetőben 1879-től megszüntették a temetkezéseket és a létesítményt az 1920-as években áttelepítették a Waldmüllerparkba. A mellette 1858 óta létező evangélikus temető terjeszkedett és foglalta el a helyét. A városi kertészettől kapott felvilágosítás szerint a felszámolt katolikus temető halottai közül kb. száz neves személyt, köztük a Waldmüllerpark névadóját, exhumáltak és a parkban, egy kis berekben (*Hain*) újra eltemettek. Az ezekről készített feljegyzésekben Sigl neve nem fordul elő.⁴⁰ Ez az út is bezárult.

A *Landesgalerie Eisenstadt* birtokában hat akvarell található, Anton Sigel név alatt elkönyvelve. A Soproni Múzeumban őrzött anyag felhasználásával készültek képeslapok, és a Múzeum nyilvántartja az aukcióra került képeket is. A *Regélő* 1835-re kiadott folyamában illusztrátorként előfordult a sajtóbibliográfia szerint egy Siegel Antal, de nem sikerült megtalálni a képet. Valószínűleg nem volt az évfolyamhoz fűzve és elkallódott. Eddig tart az, amit Anton „Siglról” vagy Sigelről jelenleg tudhatunk. További ismeretek esetleg a Wien Museumban őrzött anyag tanulmányozásától várhatók.

A lista végén álló képek

Sopron és a *Wiener Zeitung* kapcsolata régtől szinte folyamatos. Igaz, hogy 1846. május 28-án, de föltehetően nem akkor először megjelent a hirdetés a soproni sörház hat évre szóló bérbeadásáról, kerttel együtt! A katalógus 32. számú lavírozott tollrajzként meghatározott művének címe: Öreg fűzfa az Erzsébet kerti sörháznál, 1831. Ismert helyszín a bánfalviaknak, az öreg Sigelnek ismerkedés a helyszínnel. Számunkra: talán gondolt arra, érdemes lenne a sörházat magát is lefesteni.

³⁹ Hevesi könyve, *Wiener Zeitung*, *Der Humorist* feltételezhető közleményei.

⁴⁰ Andreas Happich az *MA 42 – Wiener Stadtgärten Dezernat – Grünflächenpflege und – Erhaltung GB3 10., Antonplatz 12-ből* írja 2011. szept. 13-án. Nincs hír a korábbi temetőkönyv sorsáról.

A magistrátus az egyik soron következő hirdetést a *Preßburger Zeitung*hoz is elküldte.⁴¹ Nincs hír 1852-ről, viszont van a következő lejáratról és az új bérlőről.⁴² A városházán jó korán kezdték az ügy intézését. 1856. augusztus 9-én ezúttal a *Pest-Ofner Zeitung*nak címezték a megrendelést.⁴³ Elképzelhető, hogy a 42. sorszámú kép festője felfigyelt a hirdetésre és elkészített egy vedutát, amelyen tolakodóan lép előtérbe egy manzárd-jelleű tetős épület, s hátrahúzódba szerénykedik a sokszintes, számos kis nyílással ellátott maláta-szárító (3. kép).⁴⁴ A sötét keret ellipszis alakú kivágatából, mint laterna magicába szánt üvegfestmény, tárul elénk a park (az öreg Sigelnél nem láttam ilyen ovális képkeretet). Fűvén, kifelé a semmibe kanyarodó sétánynál, két, egymásnak forduló nőalak hever, ügyet sem vetve az épített háttérre. Ettől, feltételezhetően a bánfalvi kőfejtőből származó gneiszkőből, porladó sóderes út vágja ketté a látványt; a hátsó fasorok között és mögött más építmények is felsejlenek. Üzleti szempontból nem a legügyesebb beállítás. De hát ez a szempont amúgy sem jöhetett már szóba: Krassa Dávid, a bérlő, letette a kauciót.⁴⁵

A 2001-beli katalógus végén lévő képek közül sem a 42-es, sem a 43-as, nem kapott római számos azonosítót. Ugyancsak nincs ilyen jele a 42-es sorszámú hátlapján lévő akvarellnek. A megfestés dátumaként Askercz Éva 1838-ast olvasott ki az akvarellen lévő számjegyekből. Ennek 1858-as olvasatát már csak azért is el kell fogadnunk, mert ugyanannak a papírnak a hátlapján látható akvarellen 1859, sőt 1860 is áll és nem valami jóval korábbi, mondjuk 1838. A levéltári iratok között van egy nem elhanyagolható adat 1860-ból, a régi lebontott maláta-szárító tetőcserepeinek eladásáról.⁴⁶ A festmény készítésekor, 1858-ban még fent, a helyükön voltak. A megoldás felé akkor közelíthetünk, ha a 43. sorszámú kép keletkezési dátumát, az 1860-t elfogadjuk mindkét azonos tárgyú képre. Hiszen a hátlapra ugyanaz a Casinoplatz került, mint a 43. sorszámú, különálló papírlapra. Ez a kép is olyan, mint az öreg Anton Sigel 1819 júniusi döblingi festménye. A kép tárgya most az el- vagy bérbeadásra szánt sörfözde. Csak már azt is gondolhatjuk, hogy a festő nyakán maradt az akvarell, s mint tárgyalant, hátlapját papírszűkében felhasználta a Kaszinó tér megfestésére. Aztán otthon készített erről legalább két másolatot.⁴⁷

„Casinoplatz in Ödenburg”. Ha a háttér nagy épületén túl tovább tanulmányozzuk a festményt, feltűnik a hatalmas puszta térség, amelyre balról és hátunk mögül ház(ak)

⁴¹ SL Acta oeconomica ... 1845–1846–1847. Az újsághirdetésekről: XXV. 7050 A.

⁴² Az 1857, 1858. évi mutatóból kiindulva SL XXV. 10394. A.,

⁴³ A *Bräuhausverpachtung bezüglich Verkauf* címe jelzi, hogy a meglehetősen romos épületegyüttes eladásán is gondolkodtak. A hirdetést a lap 1856. évi 196., 197., 198. számában közölték. Sajnos, sem a szöveg, sem a támpéldányok nincsenek meg. A 4 fl 30 krajcárról (bécsi értékben) szóló számla kiegyenlítését 1857. április 17-én igazolják vissza Emich Gusztávék. SL XXV. 10394.

⁴⁴ A sörgyártás soproni vonatkozásairól lásd *Hárs József*: Szemelvények Johann Karl Schuster feljegyzéseiből 1827?–1867. Magyar fordítás függelékkel. Sopron, 2010, 81–82.

⁴⁵ 1857. január 20-án. SL XXV. 10289.

⁴⁶ 1860. április 11-i jelentés a Neuhoftban lebontott régi maláta-szárító tetőcserepeinek (*Schindeldeckung*) eladásáról. SL XXV. 11529. és XXV. 11654.

⁴⁷ Az egyik ez a 43. sorszámú, a másik a Nagyházi Galéria és Aukcióház 2010 tavaszi ajánlatában volt.

árnyéka vetül és a puszta téren, staffázsként hintó és alakok láthatók (4. kép). Östör József (1875–1949) írja, hogy itt sásos tavacska volt, melybe valami patakocska csörgedezett bele (az elterelt Rák-patak). „Forster Elek bátyám mondta nekem – folytatja Östör –, hogy a 60-as⁴⁸ években itt még kacsákra parittyáztak”. Forster már nem szól a posztósok kallójáról, amely sokáig büzlött ugyan a Pejacsevich-palota közelében, de 1857-ben házikóstul megszüntették, kertjét a következő nyárra felszámolták.⁴⁹ Odébb, balszáron a sarokbástyánál kis hidacska vezetett a sétátérre. No, ez lemaradt a képről. Bár festői látvány lehetett néhány romos kis házacskaival és rakás utcagyerekkel együtt.⁵⁰

3. kép. Ismeretlen festő alkotása: Erzsébet-kert egyik részlete, valószínűleg a sörfőzővel. Papír, akvarell, tus, 20x28 cm, ovális sötét keretben. Jelzés jobbra lent: Ödenburg Ant. Sigel Juni 1838, helyesen: 1858.

A Brückl-tornyot 1854-ben lebontották, s nekiláttak a sarokbástya elhordásának, hogy szabadon sétálhasson, kocsizhasson az úri közönség a Templom utcától vagy a Promenádról akár a színházig, sőt a Pejacsevich-palota mellett egészen a Neuhofig.

⁴⁸ Östör József: Széchenyi István és Sopron. Soproni Szemle 6 (1942), 1–15. Ez az idilli kép az öreg Sigelt fogadta, amit mi látunk a vedután, az a környék sok bontásából és építéséből elrendezett terület,

⁴⁹ Dávidházy István: Soproni posztókallók. Soproni Szemle 43 (1989), 198.

⁵⁰ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) I. rész. Soproni Szemle 39 (1985), 131. Bontásukat a tanács csak 1864-ben rendelte el.

Johann Karl Schuster írja krónikájában, hogy II. József házszámozási kísérletének csődje után 1858 szeptemberében utcáinkra és tereinkre vitt fekete fém táblákat erősítettek föl, fehér feliratokkal.⁵¹ A Sopronról megjelent impozáns összeállítás mellékleteként rajzolt várostérképen a térségnek már 1856-ban *Theaterplatz* a neve.⁵²

A Ritter-háztól jobbra a mai Pejacsevich köz, aztán ennek a grófi családnak a palotája és a szintén napsütötte, eredetileg Festetics-, de akkor már Vághy-tulajdonban lévő lakóépület áll. Utána az Ógabona tér következik. A puszta előtérre, mint mondtuk, északról, keletről épületek árnyéka vetül. Sem a színház (1841), sem a leégett, majd kétemeletesre felépült Kaszinó (1853-tól kaszárnya) sem látszik. Az árnyékok formájából sem vehető ki. A festő számára nem az volt a fontos. Az alkotásra kijelölhető vagy kimérhető egyetlen hely maradt: az az erkély, amely a 123-as számon nyilvántartott ház első emeletén a legnagyobb lakáshoz tartozott. Tulajdonosa ekkor – az Adófőkönyv tanúsítja (az előző évben is) – gróf Széchényi János volt.⁵³ És épp innen a Pejacsevich-palota úgy vehető szemügyre, ahogy az az akvarellen látszik.

Ezért egyedül a Pejacsevich-palota jöhet szóba, mint az akvarell tárgya. (A kaszinó és a szárazmalomból kialakított színházat bérlő, illetve birtokló gróf Pejacsevich Károlynak Ferdinánd nevű fia 1800-ban ott született és nevelkedett, majd 1823-ban megkötött házassága után haláláig, 1878-ig Grazban élt a Zinzendorfgasse 13-beli palotájában.)

Anyja, Erdődy Mária Eleonóra grófnő (1769–1840), a soproni palotában halt meg. A grófnő haláláról és méltatlan sírkövéről megemlékezik Slachta Etelka.⁵⁴ A színház mellett lakó Széchényi János⁵⁵ felesége a múzeum-látogató, művelt gróf Erdődy Agáta (1808–1882) bizonyára tartotta a rokoni kapcsolatot a társaságot kedvelő Ferdináddal. A festő hozhatott ajánló levelet Grazból. Hogy miért kellett a családi fészek megörökítése a graziaknak? (Anyja túl egyszerű temetése miatti késői nosztalgia lenne?) Levezések tanulmányozása adhat erre választ.

Miért nevezi a teret az ismeretlen festő Casinoplatznak? A házon akkor már természetesen a *“Theaterplatz”* állt. Amúgy is – ha a Ritter-ház lett volna a célpont – eredményesebb lett volna a Promenádnál nekifogni (ahogy azt egy primitív rajz mutatja is).

⁵¹ Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött fóliás lemezre másolt szövegében a 4. CD 112. f. 238. múz. oldalon: *Im Monat September sind in unser Gässen und Plätzen angebrachte Tafeln in schwarzen Metall mit Weisser Schrift aufgemacht worden.* Semmi több. Fordítását lásd *Hárs József: Szemelvények Johann Karl Schuster feljegyzéseiből, 1827?–1867.* Sopron, 2010, 74. Eddig a levéltárban erre vonatkozó hivatalos iratot nem találtak, mindenesetre az üveges-krónikás és fia tanácsstagok voltak, tehát beleszólhattak az elnevezésekbe.

⁵² Sopron. Szerk.: *Szende Katalin.* Sopron, 2010. (Magyar Várostörténeti Atlasz I.) A 1. tábla. Sopron (Ödenburg) 1856. Az 1856-os kataszteri felmérés alapján szerkesztett térkép.

⁵³ SL Adófőkönyv, 482. oldal. A kommunális adó lerovása. Postaszám 2531, 1861. október 18-án 9 fl 70 ¼ kr.

⁵⁴ 1840. május 3-án halt meg. Először 4-én ír róla: „Tegnap halt meg szegény Pejacsevichné. Visszapótolhatatlan vesztéség annyi szegénynek!” (28. p.) De olvasható a napló harmadik kötetében, a 310. lábjegyzetben is. (86. p.) A sírkövet valódi skandalumnak nevezi, mert a grófnőt, igaz saját rendelkezésére, nem a családi sírboltba temették el. – Horváthné [?]: „Az erkélyről néztük Pejacsevichné népes kiséréttü temetését annyi rokona közt egyik se kíséré!” I. m. II. kötet, 28. p.

⁵⁵ Grabenrunde 123. az Adófőkönyvben.

A 42. sorszámú, Erzsébet-kerti parkrészletet ábrázoló kép (3. kép) hátlapján *Casinoplatz in Ödenburg, Mai 1859 nach Natur gezeichnet Ant. Sigel 1860 April* (4. kép). Askercz Éva szerint a lapon szereplő feliratok, évszámok az eddigiektől különböző kézírásai. A 43. katalógusszámú kép feliratáról ugyancsak a katalógusban: *A korábbiaktól eltérő kézírással*. A két időmeghatározás – Mai 1859 és 1860 April – közül az 1859-es később került az 1860-as fölé. Ez lehet az eredeti: *„Nach Natur gezeichnet Ant. Sigel ... Ödenburg Frühjahr 1860”*. Szerintünk a soproni kollekció 42. alatti kettő és a 43. alatti magában álló kép ugyanannak a festőnek az alkotása, és az semmiképpen sem az 1846-ban meghalt Anton Sigel.

A döntő érv mellett, hogy nemcsak a feliratozás, hanem a festő is másvalaki, az a Kaszinó tér déli lezárásaként álló, hatalmas, emeletes ház, balra a háttérben, a fák mögött. Tervezője Handler József. Végleges formájára 1854-ben húzta fel Ritter Károly számára.⁵⁶ Részben lakóház, de a Promenád felé nyúló szárnyában állami hivatalt is helyeztek el. (Helytartóság, a homlokzaton kétfejű sassal.⁵⁷) Az ott korábban volt három földszintes ház egyikében (*bei den drei Häusern*) valószínűleg posta működött az emléktábla szerint, előtte silbakolt 1839/40 telén a sárgapitykés közlegény, Petőfi Sándor (5. kép).⁵⁸

A festő a balról az előtérbe nyúló többkéményes, nagy árnyék-együttes tanúsága szerint délelőtt kezdte a munkát. Az is lehet, hogy az utóbbiakat másnap festette oda, túl üresnek találva a térséget. A téma harmadik megörökítése a Soproni Múzeumban lévő önálló képpel azonos. A harmadik megörökítés a Nagyházi Galéria és Aukciós ház 2010. tavaszi ajánlatában volt szemlélhető.⁵⁹

Ez utóbbiban mások is egyetértenek. A fák, mostani vélemények szerint, hársak voltak. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy itt másik festőről van szó, alighanem ugyanazzal a névvel. Nem arról, aki 1846-ban halt meg. Még az sem lehetetlen, hogy ezeknek a képeknek a feliratozása egy harmadik személytől származik, aki talán a hagyaték rendezésekor írt, amit írt rájuk, bizonytalan lévén az alkotás pontos idejében, de nem teljesen idegenül az anyagban.

56 Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988, a házról a 73., 150., 151. p.-n, a levéltári források megadása a 204. p.-n: XXV. 7559. 1849-ben először egyemeletesre építette Handler.

57 A háznak a Promenád felőli homlokzatát mutatja ismeretlen műkedvelő rajza, Soproni Szemle 17 (1963), 277. Ott szállt meg Ferenc József 1857-ben. Lásd a *Hárs József: Szemlények* Johann Carl Schuster feljegyzéseiből..., 204. közlést.

58 *Hárs József*: S. F. B. [...] Soproni Szemle 47 (1993), 348–355. A ma Széchenyi tér 14/15-ként számozott ház előzményeiről is. Már itt írom, hogy az eredeti tervek lappanganak valahol; azóta sem kerültek elő. Winkler Gábor jelzete pedig sajnos téves, vagy sajtóhibás. A *Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig* Sopron, 1941. c. könyv 69. oldalán található, hogy a 18. században Háromháznak nevezett és 1850-ig külön telekkönyvezett három háztelek 1850-től Ritter Károlyé és Annáé és 1869-ben Széchenyi tér 15–16. számon az örökösöké. A Sopron c. Magyar Várostörténeti Atlasz I. c. kiadvány A 1. táblája az 1856-beli helyzetnek megfelelően mutatja a három köztér (Színház tér, Promenád és Lange Zeile) felé homlokzattal forduló hatalmas téglalapú épületet.

59 Nem jelzi a kép előtörténetét. A Cédrus Art Klub ezzel azonos képsaplaján sincs ilyen utalás.

4. kép. Ismeretlen festő alkotása: *Casinoplatz in Ödenburg. Mai 1859 [?] nach natur gezeichnet von Ant. Sigel 1860 April [?]*. Akvarell, toll, 19,7×27,5 cm. Az Anton Sigel (1763–1846) festőnek tulajdonított, 3 példányban ismert, 1859-ből és 1860-ból jelzett kép. A háttérben álló épületet a Háromháznak nevezett földszintes, hossz tengelyükkel a térre merőleges házacskák helyére Handler József 1849-ben húzta fel egyemeletesre, majd 1854-ben mai formájára.

A Nagyházi Galéria keltezőként 1860-at ad, még csak kérdőjellel sem utalva a nyilvánvaló ellentmondásra – ezt az Anton Sigelt 1763 és 1846 között élt bécsi festőnek tünteti fel. Ezeket az évszámokat valószínűleg a Szépművészeti Múzeumtól vette, mint ahogy Askercz Éva is arra támaszkodhatott. Hiszen a Soproni Múzeumban bemutatott képek közül 11 onnan került ide letétbe.

Ahogy mondani szokták: már csak hab a tortán, hogy – keltezőként – a képeslap hátulján zárójelben az 1806-os évszám látható. Ám erre is van magyarázat: a képeslap kiadója észrevehette a festő halálozási adata és a kép keletkezési ideje közötti ellentmondást és azt – sajtóhibának⁶⁰ felfogva – „kijavította”.

A hibára felhívtam a Galéria illetékeseinek figyelmét, de még csak válaszra se méltattak. Tulajdonképpen érthető, hiszen tízezer forintokra tehető a különbség a kikiáltási árban, ha az ismertséget szerzett Sigel festő alkotását árulják, vagy egy névtelenét.

⁶⁰ Némi rosszakarattal vagy kárörömmel a Bach-korszak óta „cseh számnak” mondták a könyvelők, ha véletlenül egy hosszabb számban két számjegy sorrendjét felcserélték.

5. kép. A Petőfi tér 2015-ben. Wallon-Hárs Viktor felvétele

A szállóvendég

Ezek után kértem a Soproni Levéltárban az *Oedenburger Intelligenz- und Anzeiger-Blatt* 1859. és 1860. évi évfolyamát. Az utóbbi *Angekommene Fremde* (megérkezett idegenek) c. rovatában, a két szálloda közül az elsőben, amely a mai Pannonia helyén volt *Goldene Hirsch* (Arany Szarvas), az 1860. március 28-án felsorolt vendégek között a második helyen áll: *Herr Anton Sigel Privatier von Gratz*. Március 28-án érkezett.⁶¹ A festmény dátumához képest ideális időpontban. A közönség különben vegyes, hercegtől táncitanárig, tisztviselőtől katonatisztig, földbirtokosnőtől színésznőig minden és mindenki előfordul. No, nem kell túl nagy számokra gondolni. Április 11-ére azonban váratlanul sokan foglaltak szállást maguknak. Április 11-én tizen, köztük igazoltan akadémikusok és Deák Ferenc is, Pestről. Ehhez tudnunk kell, hogy aznap délután négykor volt gróf Széchenyi István temetése Nagycenken. Johann Carl Schuster feljegyzése szerint vonattal jöttek és kocsin mentek ki.⁶²

⁶¹ Érdekes: két akadémiai festőt is jegyeztek be Bécsből. Az április 11-i számban Ad. Burkhartot, a 13-iban Chr. Pappenhausert, de érkezésük egyformán április 8. Az Österreichische Galerie Belvedere Archiv und Künstlerdokumentationból Mag. Katinka Gratzner-Baumgärtner 2010. november 29-i válasza szerint egyikük sem szerepel sem az osztrák művészek- és művésznőkre szakosodott dokumentációban, sem a nemzetközi általános lexikonban. Egy kisváros vendégfogadásának egy odavetett akadémikusi rang már jelentett valamit a megfelelő szoba kiosztásánál...

⁶² Hárs József: Szemelvények... 249. közlés.

Az újság 1858-as évfolyamában viszont nem találtam Siegel (Sigel, Sigl) nevét, pedig nem csak a vendégforgalom adatait és nem csak a kép időmeghatározása szerinti júniusi számokat néztem át. Lehet, hogy ez a magánzó a hajdani névrokonra emlékezve akkor megpróbálkozott a kolostori szállással. Talán még sikerült is. 1857-től ugyanis katonai kórházzá alakították át az egész kolostort, és 1860-ra lettek készen vele.⁶³

A grazi intézményeknek lehető teljessége igyekezett a számomra megfelelő választ megtalálni. Ha festő, akkor talán a grazi festő akadémia tagja, hallgatója⁶⁴. „... *Wir haben für Sie die Akten der „Landschaftliche Zeichenakademie“ [...] in Graz kursorisch durchgesehen, allerdings keinen Hinweis auf einen Anton Sigel [...] gefunden. In den Schülerlisten von 1819 bis 1832 sind sie jedenfalls nicht verzeichnet.* Az anyag itt-ott hiányos, a *kursorisch* szó pedig nem csak folyamatost jelent, hanem futólagost is.

Amatőr? Még hozzá az idősebbek közül? Kettőre gyanakodnak, de a jelző a legnagyobb jóindulattal sem terjeszthető ki az „ esetleg ” és „ talán ” körén. Elsőnek egy katonatorvos – Dr. Anton Siegl – tűnik fel. Az iratokból kirajzolódik az igen elfoglalt doktor életútja. Mi szól mellette? Az az általános megállapítás, hogy orvosok, kiváltképp sebészek gyakorta tevékenykednek szabad idejükben amatőrként valamelyik művészeti ágban. Az igen elfoglalt orvos 1850–54 között Mainzban szolgált, utána velencei állomáshellyel, a cs. kir. 11. gyalogezrednél főorvos egészen 1863-ig. Ezután a velencei helyőrségi kórház főorvosa. Részt vett az 1859. évi rövid hadjáratban. „Az adatokat Wrede és az anyakönyvi lapja is alátámasztja, azaz legfeljebb magánemberként, vagy szabadságon fordulhatott meg Grazban...”⁶⁵

Siegl tehát 1860-ban még nem lakott Grazban, sőt nyugdíjba Klagenfurtból ment. Az pedig kételkedésre készíttet, hogy miért festette volna meg ugyanazt a Kaszinó teret legalább három, alig-alig különböző változatban? Annyira megtetszett neki a téma még 1858, 1859-ben? Vagy: kérték tőle? Vagy: megrendelték? Egyáltalán miért utazott volna éppen Sopronba? Volt-e valami összefüggés az 1859. évi hadjáratban bizonyára szerzett ismerősök és a Bánfalvi kolostor és az ottani katonai kórház között? Sebesült meglátogatása? Netán betegségét kúrálni jött Balfra („paralitikus erőtlenségi állapot ” orvosi szakvélemény szerint, tehát járási nehézségek. Egy vándorló festőnek...)? Mint grazi lakost temették 1876. október 25-én.

A graziak következő javaslata: Anton Sigl, a grazi tűzmester. Ő legalább Graz város 1862. évi címtárában található és Privatier, a *Steiermärkisches Landesarchiv* 2010. október 12-i közlése szerint. Nevét viszont Siglnek írja. Sigl nem volt katona, hanem városi szolgálatban álló tüzér és második tűzfigyelő a Várhegyen. Mint tanult cipész foglalta el 1807-ben örökhelyét. A Várhegyen lakó apósával együtt jutott neki a tűzőri feladat, de a négy riasztóágyú gondozása is, amelyeket tűzvész esetén és ünnepi alkalmakkor el kellett sütniük.

⁶³ *Balázsik Tamás*: A sopronbánfalvi karmelita kolostor kutatása. *Soproni Szemle* 64 (2010), 175.

⁶⁴ *Steiermärkisches Landesarchiv* Laa. A., Medium, K. 127, AlVe, 1810–1861 a jelzetek. –ArchR. Mag. Dr. Elke Hammer-Luza, MAS aláírásával kaptam 2012. dec. 12-i keltezéssel.

⁶⁵ Lenkefi Ferenc közlése, 2011. jún. 15. Az adott időpontban Fazekas István levéltári delegátussal együtt a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltségen dolgozott.

Fő tevékenysége a nagy plasztikus vármmodell megalkotása volt, amelyre saját állítása szerint már 1805-ben elkötelezte magát. Ezt a modellt papírmáséból és fából feltehetően az 1809 és 1820 közötti években készítette el. és belépőjegy ellenében mutogatta. 1852-ben eladta a városnak, amely azt a fegyvertárban állította föl. Sigl 1863-ban halt meg 83 éves korában. Semmi jele tájképfestői tevékenységének. Modellje ma az óratoronyban áll. Írtam szülőhelyére is, válasz azonban nem érkezett.

Sem a 42. sorszámú képnek. sem az egy lapon lévő két akvarellnek továbbra sincs meg az alkotója, az azonban ezek után kétséget kizáróan állítható, hogy az 1846-ban elhunyt Anton Sigelnek hozzájuk semmi köze, és kivitelezésük minősége is elmarad Sigel képeitől.

Köszönhető az arabusoknak, hogy a nulla is szám. A kutatás eredménytelensége járhat haszonnal: Anton Sigel kutatását nem lehet azzal befejezni, hogy képei közé bekerült legalább három olyan alkotás, amelyek jobb híján ismeretlen festő akvarelljeiként tarthatók nyilván. Ez a megállapítás a műkereskedelemben tízezer forintokkal mérhető, ha aukcióra kerülnek, mint ahogy kerültek is. Tehát a kutatást folytatni kell. A kérdés: keresendő olyan művész, aki a stílusjegyek alapján folytatója lehet Anton Sigelnek. Elsősorban a nem kizárhatóan létezett fia. Én ugyan teljes bizonyossággal nem mondhatom, hogy az 1860. március 28-án Sopronban megszállt magánzó lenne ő, de az ellenkezőjét sem állíthatja senki. 1840-től visszafelé rendelkezésre áll újság, anyakönyv, levéltár. Csak idő és energia kérdése bejárni a kutakodás fásasztó útjait. Kijelöltem.

TANULMÁNYOK

VARGA GÁBOR

A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút
szervezeti változásai 1875 és 1923 között

A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút hazánk jelenleg egyetlen olyan vasút társasága, melynek magánvasúti előzményei a mai napig léteznek.¹ Igaz, hogy a társaság jelenlegi részvényeinek többségét a magyar állam birtokolja,² ám szervezetében illetve működését tekintve eltért a többi vasúti vállalatétól. A különleges fejlődést az tette lehetővé, hogy az első és a második világháború utáni államosítások elkerülték a vállalatot. A GySEV tulajdonosi szerkezetét egyik világháború követő államosítás sem változtatta meg.³ A céget ez a különállás, illetve „be nem olvasztás” teszi különlegessé a mai napig.

A jelen tanulmányban az első világháború utáni új (vasúti) helyzetet szeretném bemutatni, és megvizsgálni, hogy ennek az időszaknak a fejleményei hogyan alapozták meg a GySEV tartós különállását és szervezeti önállóságát. A saint-germaini és a trianoni békek következtében a hirtelen két önálló állam területére került kis regionális vasútnak sikerült megőriznie vállalati függetlenségét és önállóságát, amivel azonban a vállalat nagyon rögzös és viszontagságokkal teli útra lépett. Ennek az útnak a főbb állomásait szeretném a következő tanulmányban bemutatni. A témával foglalkozó értekezések közül mindenképpen kiemelendő Locsmáncsi Szabolcs: „A határon átnyúló vaspálya” című tanulmánya,⁴ amely elsősorban a térség közlekedési és infrastrukturális jellemzőit, a GySEV vonalhálózatát állítja a központba. A jelen tanulmány ugyanebben az időszakban a vállalat szervezeti felépítését vizsgálja, elsősorban az első világháború előtti és utáni állapotok összehasonlításán keresztül.

A vállalat működése a dualizmus idején

Az Északnyugat-Dunántúlon a tárgyalt időszakban az Osztrák Államvasút Társaság⁵ és a Déli Vasút⁶ működtetett vasútvonalakat. A fenti két társaság mintegy közrefogta a Győr és

¹ Majdán János: A közlekedés története Magyarországon 1700-2000. Pécs, 2014. 113.

² A Magyar Állam részesedése 65,6 %, az Osztrák Államé 28,2 %, míg a STRABAG SE a részvények 6,1 %-át birtokolja. Forrás: <http://www2.gysev.hu/rolunk/137>

³ 1949 után kerültek részvényei szovjet közvetítéssel a Magyar Állam tulajdonába, ez alapozta meg a későbbi (nagyobb) állami befolyást. Ennek ellenére fontos hangsúlyozni, hogy a vállalat működésében mégis különállásról beszélhetünk. Ld. Locsmáncsi Szabolcs: A határon átnyúló vaspálya – A GySEV fejlődése és szerepe a határ menti kapcsolatokban Eisenstadt (Kismarton)–Sopron térségében. Tér és Társadalom 23 (2009), 135–153, itt: 144.

⁴ Locsmáncsi i.m.

⁵ OÁT; StEG = Staatseisenbahn Gesellschaft

⁶ „Cs. k. szabadalmazott déli vaspálya társaság”; Kaiserliche und Königliche privilegierte Südbahn Gesellschaft

Sopron közti termékeny rábaközi területeket, melynek bekapcsolása a vasúti közlekedésbe még váratott magára. A régióban az Esterházy család kapuvári birtokteste volt a legnagyobb. A birtok bérlője Schulhof József, aki Fröhlich Móric pettaui vállalkozóval együtt kapott előmunkálati engedélyt 1864-ben a Győr – Csorna – Kapuvár – Fertőszentmiklós – Nagycenk vonalra, amely a Rába partján csatlakozik a Déli Vasúthoz. Ám ebben az évben bérlőváltás történt, és báró Berg Gusztáv került a kapuvári birtoktest élére, aki nagyban támogatta a vasút ügyét. Óriási segítség volt számára (is) a kiegyezéskor elfogadott kamatbiztosítási törvény, valamint gróf Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi miniszter országos vasútépítési terve, amelyben már szerepelt a két nyugat-dunántúli törvényhatósági jogú város vasúti összeköttetése.⁷

A Győrt Sopronnal összekötő vasútvonalra 1870-ben többen kaptak előmunkálati engedélyt, de a vonalra vonatkozó építési engedélyt báró Erlanger Viktor nyerte el az 1872. évi XXVII. tc.-be iktatott engedélyokmány alapján.⁸ A kormányzat a vasút számára az adómentességen kívül semmi más kedvezményt nem engedélyezett. A kezdeti pénzügyi nehézségeket az 1873 májusában kirobbant bécsi tőzszeválság is tovább növelte, melynek kezelésére a magyar állam ajánlott fel garanciákat és kedvezményeket az 1874. évi XXX. tc.-ben foglaltak alapján.⁹ A törvény legfontosabb pontja az volt, hogy az építkezéshez szükséges tőke előteremtéséhez az alaptőke 2/5 része erejéig részvényeket, és a későbbi – részvényesek által tartott – közgyűlés engedélyével az alaptőke 3/5 részéig előmutatóra szóló elsőbbségi kötvényeket bocsáthassanak ki.¹⁰ Az állami konszolidáció hatására folytatódhatott az építkezés, és megalakulhatott 1875. február 1-jén Budapesten a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Részvénytársaság.¹¹ A részvénytársaság közgyűlése az alábbi tagokból állt: Carl Altmann, Baron Emil Erlanger, Baron Ludwig Erlanger, Emmerich Kónyi, Dr. Eugen Kunz, Heinrich Rechnitz. A felügyelőbizottság: Adolf Fenyvessy, Josef Lates, P. C. Spira és J. Totis.¹²

„A Győr–soproni vonalrész ezután csakhamar el is készült és 1876. január 3-án adott át a fogalomnak. A Sopron–ebenfurti vonalrészek osztrák területekre eső részére csak 1879-ben adott engedélyt az osztrák kormány, amiért ez a vonalrész csak 1879. október 28-án volt befejezhető és megnyitható. A társulat szerette volna, ha vasútvonalának a Buda–győri vonalrész kiépítése útján nagyobb jelentőséget szerezhethet, de erre irányuló törekvései nem voltak eredményesek, mert a kormányzat Budapest és Bécs között teljesen állami befolyás alatt álló vasútvonalat akart létesíteni, és ezért Budapest–győri vonalépítését az államnak tartotta fenn.”¹³

⁷ Lovas Gyula: A GySEV kialakulásának története In: Magyar Vasúttörténet 3. kötet Budapest, 1996, 167.

⁸ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5561> Letöltés ideje: 2013. 05. 09.

⁹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5642> Letöltés ideje: 2013. 05. 09.

¹⁰ 1874. évi XXX. Tc. 1 § B)

¹¹ Lovas 1996, 168.

¹² Ludwig Zwickl: GySEV – Die Raaberbahn, Brücke zwischen Ost und West. Betriebsgeschichte der österreichischen Linien. Korneuburg, 2011, 17.

¹³ Képegy Árpád: A magyar vasútügy története Budapest, 1908, 85–86.

A teljes Győr–Sopron–Ebenfurt vonal megnyitása szükségessé tette a vasút irányító szervezetének kialakítását is. A vasút budapesti központi hivatala a Vezértitkárság volt, élén a vezértitkár állt. Egy ideig ott működött a Bevételellenőrség, de azt 1877-ben áthelyezték Győrbe. 1877-ben Győrött már négy osztályra bontották a vonal megnyitásakor megszervezett főfelügyelőséget. 1879-ben önálló pénzügyi osztályt szerveztek, a hazai gyakorlatnak megfelelően forgalmi-kereskedelmi osztályt alakítottak, s a korábbi műszaki osztályt pályafenntartási és vontatási osztályokra tagolták. Az így kialakult hivatalszervezet lényegében elérte végleges formáját, ami évtizedekig nem változott, a főfelügyelőséget azonban áthelyezték Sopronba. Természetes volt ez, hiszen az ebenfurti vonal megnyitásával a műszaki szolgálat oda összpontosult.¹⁴

A társaság vezetősége a dualizmus idején kétközpontú volt: Budapesten a vezérigazgatóság, Sopronban az üzletigazgatóság működött. A budapesti vezérigazgatóság szervei: a közgyűlés, az igazgatóság valamint a felügyelőbizottság voltak. Az igazgatóság minden üzemév elején köteles volt közgyűlést összehívni, ahol elsősorban az előző üzemévre vonatkozó üzleti jelenések, illetve az ehhez kapcsolódó üzleti mérleg volt a középpontban. Az éves – rendes – közgyűlések mellett az igazgatóság bármikor összehívhatott rendkívüli közgyűlést is, ha azt indokoltnak látta. Ezen kívül az alaptőke egy tized részét képviselő részvényesek kérésére közgyűlés bármikor összehívható volt, ha az ülés konkrét célja meg lett nevezve.¹⁵ (Alaptőke 1875-ben: 8.676.000 ezüst forint, elsőbbségi kötvényekben: 5.784.400 ezüst forint részvény.)¹⁶

A közgyűlésre vonatkozó ügyek a következők voltak:

1. az igazgatóság és a felügyelőbizottság megválasztása, felmentése, illetve tagjainak cseréjéről való döntés
2. az üzleti jelenségek megvizsgálása, az üzleti mérleg megállapítása és a nyereség felosztása
3. az egyesülési lehetőségek más társaságokkal
4. olyan kartellszerződések megkötése, melyek minden társasági ügynek közös hasznot ígérnek
5. az alaptőke csökkentése vagy felemelése
6. elsőbbségi kölcsön felvétele és azokra vonatkozó kötelezvények kibocsátása
7. más szárny-és folytatólagos vasútvonalak átvétele
8. a vaspálya eladása, vagy üzletének bérbeadása
9. az alapszabályok módosítása

¹⁴ Lovas 1996, 169.

¹⁵ Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Alapszabályai 13. p. Sopron, 1941. A jelenlegi kutatás alapján meg lehetett állapítani, hogy a társaság vezetőségének szervezeti változásai elsősorban az 1923. március 1-től működő eisenstadti üzemvezetőség (Betriebsleitung), illetve a bécsi fióktelep felállításában különbözött a dualizmus idejére jellemző struktúrától. A magyarországi szervezeti szintek változatlanul működtek tovább, így az arra vonatkozó később keletkezett leírások is alkalmazhatók. Ld. GYSEV Üzemtörténeti Gyűjtemény, Alapszabályok, ügyrendek – A későbbiekben: Alapszabályok).

¹⁶ Alapszabályok, 23. o.

10. a társaság feloszlata és a felszámolásban érintettek kirendelése
11. az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok díjazásának meghatározása
12. a vállalati tevékenység kiterjesztése
13. a vállalat további fennállásának biztosítása¹⁷

Minden 10 részvény egy-egy szavazatra jogosított. Azoknak a részvényeseknek, akik az egyes közgyűléseken részt kívántak venni, szándékukat legalább 8 nappal korábban jelezniük kellett a társaság főpénztáránál a tulajdonukban lévő részvények igazoló lapjaival a szavazatszámuk megállapítása miatt. A közgyűlés tárgyalásait az igazgatósági elnök vagy alelnök, illetve a fentiek akadályoztatása esetén a külön erre a célra választott igazgatósági tag vezette. A közgyűlésen csak az előre kitűzött ügyekről lehetett tárgyalni, azonban közgyűlésen megjelenő mindegyik részvényesnek joga volt indítványt tenni más ügyek behozatalára. A közgyűlés egyszerű szótöbbséggel határozott. A fentiekben felsorolt közgyűlési ügyekben a 3. és a 13. pont közti ügyekre vonatkozóan kétharmados többség volt szükséges. A közgyűlés tanácskozásairól jegyzőkönyv készült, melyet az elnök, az alelnök, és a jegyző által kijelölt két részvényes írt alá. A jegyzőkönyvhöz minden esetben csatolni kellett a jelenlévő részvényesek névsorát, valamint az egyenként képviselt szavazók számának listáját is.¹⁸

A közgyűlés után a második vezérigazgatósági szerv az igazgatóság volt, amely a közgyűlés elé nem kerülő összes üggyel foglalkozott. Az igazgatóság legalább 8 és legfeljebb 25 tagból állt, akiknek többségét kötelezően magyar állampolgárok alkották. A tagokat három évre választották, és tagságukat a közgyűlés hosszabbíthatta meg. Az igazgatóság saját tagjai közül elnököt és két alelnököt választott, akiknek távolléte esetén azok helyettesítéséről intézkedniük kellett a fenti személyeknek. Az igazgatósági üléseket nemcsak Budapesten, hanem az elnök, illetve az alelnök, valamint két tag meghívására az üzlet-igazgatóságon, Sopronban is megtarthatták.¹⁹ A határozatképességhez minden esetben szükséges volt az igazgatóság minden tagjának meghívása, a kormány által kinevezett kormánybiztos értesítése, és legalább 6 fő igazgatósági tag jelenléte. Ha az igazgatósági tagok száma 8 fő alá csökkent, haladéktalanul új közgyűlést kellett összehívni az új igazgatósági tagok megválasztására.²⁰

Az igazgatóság legfőbb feladatai a következők voltak:

1. a társaság közgyűlése elé terjesztésre szánt üzleti mérleg, jelentések valamint minden más indítvány megállapítása
2. a társaság tisztviselőinek kinevezése, fizetéseinek meghatározása, előléptetése és elbocsátása
3. az igazgatóság működését szabályozó ügyrendek, az üzlet vezetésére vonatkozó szolgálati utasítások és szabályok megállapítása és a menetrend meghatározása vagy megváltoztatása

¹⁷ Alapszabályok, 13-14. o.

¹⁸ Uo. 15-16. o.

¹⁹ Uo. 17. o.

²⁰ Uo. 18. o.

4. a vitelbérek meghatározása, valamint a vitelbérekből engedett leszállítások (Refactie) jóváhagyása
5. a nyugdíjalap ügyvitele
6. olyan szerződések és okmányok kiállítása, melyek nem tartoznak a vasúti üzlet rendszerinti viteléhez
7. „háromhavi szükségleten túli anyagszer szállítására vonatkozó minden szerződés megkötésére”
8. minden új építkezése ügye.²¹

A fenti felsorolásból kimaradt ügyek intézésére az igazgatóság egyes tagjai csak annyiban voltak kompetensek, amennyiben őket az igazgatóság ülése azok kezelésével megbízta. Az ilyen esetekben minden egyes ügyben külön-külön megbízásra volt szükség. Az igazgatósági üléseken a határozatok egyszerű szavazattöbbséggel születtek, szavazategyenlőség esetén az igazgatóság elnöke döntött. Az igazgatósági ülésekről (akárcsak a közgyűlésen történekről) minden esetben jegyzőkönyv készült. Az igazgatóság tiszteletdíját a közgyűlés az igazgatóság megválasztásának tartamára szavazta meg. Ha az igazgatóság tagjai a lakhelyükön kívüli üléseken vettek részt, vagy más a hivatalos működéshez szükséges tevékenységet végeztek, napidíjban részesültek, és utazási költségtérítést is kaptak.²²

A harmadik szerv a felügyelőbizottság volt, amely a törvények betartására és betartatására ügyelt. A bizottság négy tagból állt, és ha a tagok száma három főre csökkent, rendkívüli közgyűlés feladata volt a helyzet rendezése. A tagokat egy évre választották, amit a közgyűlés meghosszabbíthatott.²³ Ezen kívül a törvényes működés felügyeletét a mindenkori kormány látta el, melyet a kereskedelmi törvények és a társaság engedélykömánya is megerősített. Ezen felügyeleti jogok a kormánybiztost illették meg, akinek joga és kötelessége volt az igazgatósági, valamint a közgyűlési üléseken részt venni, és szükség esetén az állami érdeket vagy közérdekeket sértő határozatokat felfüggeszteni. A kormány felügyeleti joga ellátására az államkincstárba minden évben egy meghatározott átalányösszeget fizetett, melyből a felügyeleti feladatokat térítette.²⁴

Mivel a társaság kétközpontú volt, a vezérigazgatóság mellett az üzletigazgatóság volt a második számú irányítási szerv, „melynek székhelye Sopron, a vasútüzem lebonyolítására és közvetlen ellenőrzésre rendelt végrehajtó szerv és közvetlenül a társaság budapesti igazgatóságának, illetve a vezérigazgatónak van alárendelve.”²⁵ Az üzemigazgatóság az akadálytalan és gazdaságos vasúti üzem bonyolítása érdekében különböző osztályokba sorolta a különböző természetű feladatokat, azok prioritásai és a hozzájuk kapcsolódó

²¹ Uo.

²² Uo. 19. o.

²³ Uo.

²⁴ Uo. 21. o.

²⁵ Ügyrend a Soproni üzletigazgatóság részére Budapest, 1928. 1. o. Ld. GYSEV Üzemtörténeti Gyűjtemény, Alapszabályok, ügyrendek – A későbbiekben: Ügyrend).

szakértelem szerint. Ezen szolgálati ágazatok (osztályok) a következők voltak:²⁶

1. Általános igazgatási osztály
2. Építési és pályafenntartási osztály
3. Forgalmi, menetrendi, szállítmányozási és visszkereseti osztály
4. Gépészeti (vontatási és műhelyi) osztály
5. Pénzügyi, anyagbeszerzési és anyagellenőrzési osztály
6. Kereskedelmi osztály
7. Bevételellenőrségi osztály

Az üzemvezetés egységességének megőrzése érdekében az üzletigazgatóság mindekor a budapesti székhelyű vezérigazgatóságnak és a vezérigazgató utasításainak volt alárendelve. E szabály betartásért, illetve betartatásáért az üzletigazgató és az egyes osztályok vezetői voltak felelősek. Szintén a vállalat egységes működése miatt az olyan ügyeket, melyek egyszerre több osztály szakkörébe is tartoztak, véglegesen csak az érdekelt osztályok közös intézkedései oldották meg. Ezekkel együtt minden osztály köteles volt arra ügyelni, hogy a hozzájuk utalt ügy érinti-e másik osztály ügy-, illetve szakkörét, és ha igen, együttes tárgyalás eredménye szerint intézkedtek.²⁷

Az üzletigazgatóság élén az üzletigazgató állt. Az ő, valamint a vezérigazgató által elrendelt ügyrendek az egyes osztályokhoz kerültek, melyek élén egy-egy osztályvezető állt. A fennálló szabályok értelmében az egyes osztályokhoz beosztott munkaerő függvényében kellett feladatokat megoldaniuk. Az olyan ügyek esetében, melyek nem az üzletigazgatóság hatáskörébe tartoztak, az egyes osztályoknak, illetve azok vezetőinek javaslatot kellett tenniük az üzletigazgató beleegyezésével a vezérigazgatóság felé. Az üzletigazgatóság döntött továbbá minden olyan kérdésben, ami közvetetten vagy közvetlenül is magára az üzemre, illetve az üzleti eredményekre lényeges és mértékadó befolyással bírhat.

Az üzletigazgatóság vezetőjének hatáskörébe különösen az alábbi ügyek tartoztak:²⁸

- a vezérigazgatóság vagy a vezérigazgató által engedélyezett határok közt az üzleti kiadásokra szükséges összegek utalványozása;
- egy évi vagy egy évnél rövidebb időtartamra szóló állomási terület (rakhely) bérletekre vonatkozó megállapodások létesítése;
- a megállapított létszám keretében a segédtszti és altiszti teendők ellátására szükséges napibéres alkalmazottak, valamint munkások felvétele a felmerülő szükségekhez képest és ezek elbocsajtása;
- az üzletigazgatósághoz rendelt napidíjas, vagy napibéres (ideiglenes személyzet) alkalmazottak évi fizetéses tisztviselőkké és segédtsztekké, illetve altisztekké való kinevezése, továbbá az éves fizetéses alkalmazottak előléptetése és átminősítése iránti javaslatok megtétele;

²⁶ Ügyrend 4. o.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 5 – 6. o.

- az üzletigazgatóság és a külső üzemi személyzet szolgálati beosztása;
- az egyes osztályok vezetőinek kivezetéséről szóló véleményes javaslatok előkészítése;
- rendkívüli segélyek és külön munkadíjak engedélyezése a vezérigazgató által megállapított keretösszegeken belül;
- a személyzet fegyelmi ügyeiben illetve a vasúti szolgálati rendtartásban, valamint a szolgálati és illetményszabályzatban megállapított rendelkezések betartatása, a szabadságidők engedélyeztetése és a megkezdés időpontjának megállapítása;
- egyes utazásokra vonatkozó szabad és mérsékelt árú jegyek valamint utalványok kiadása (az állandó és rendkívüli kedvezmények engedélyezése a vezérigazgatóságnak, illetve a vezérigazgatónak volt fenntartva);
- a vasút üzeméhez tartozó beruházások kezelése, illetve a már selejtezésre szánt eszközök esetében javaslattétel azok értékesítésére (járművek, gépek, berendezési és felszerelési tárgyak);
- „az üzletigazgatóság részéről az igazgatóság és a vezérigazgató elé terjesztendő mindenemű indítvány vagy elintézés tervezet és általában mindenféle ez irányú előterjesztés az üzletigazgató előzetes jóváhagyásának van fenntartva.”²⁹

A fentiekén kívül az üzletigazgatóság feladatai közé tartoztak a vasutak között felálló különféle hazai és külföldi vasúti egyezségek és megállapodások érdekében tartott értekezleteken, illetve bizottságokban a megfelelő képviselő felállítása, kivéve azokban a stratégiaileg kiemelt fontosságú ügyekben, melyekben a vezérigazgató másképp rendelkezett. Az egyes hatóságok és bíróságok előtti képviseletnél az üzletigazgató a személyes meghatalmazása is alkalmazható amennyiben ezt az ügy szükségessé tette.³⁰ A fentiekben felsorolt üzletigazgatósági osztályok az egyes osztályfőnökök irányítása alatt álltak. Az osztályvezetők legfontosabb teendőit az ügyrend a következőképpen foglalta össze:

- az alája rendelt személyzetben a vasútintézet és annak vezetőségéhez való ragaszkodás szellemének ápolása [...]
- az osztályban elintézendő ügyekre vonatkozó kiadványok elkészíttetése és felülvizsgálása;
- a szolgálat gazdaságos és helyes ellátása érdekében szükséges javaslatok készítése és az ezekre vonatkozó jelentések megtétele;
- a feldolgozandó munkának a személyzet között megfelelően és egyenlően való kiosztása, gondoskodás arról, hogy a munka idejében, szakszerűen és kimerítően feldolgoztassék és különösen a határidőhöz kötött, sürgős természetű ügydarabok a kellő időre elintéztessenek (az ügydarabok rendszerint két héten belül intézendők el, és ki is adandók);
- az igazgatóság, illetve a vezérigazgató részéről kívánt jelentések megtétele, az igazgatósági vagy vezérigazgatói ügydarabok elintézése mindenkor legkésőbb egy héten belül eszközlendő. A feldolgozott ügydarabokat, kimutatásokat, lajstromokat stb. az osztályfőnök³¹ felülvizsgálja, és felelőssége jeléül aláírja.”³²

²⁹ Uo. 6 – 7. o.

³⁰ Uo. 8. o.

³¹ Az osztályfőnök és az osztályvezető megnevezés ugyanarra a beosztásra vonatkozik.

³² Uo. 7. o.

Ezen kívül az egyes osztályvezetők fontos feladatai közé tartoztak a beosztottjaik szolgálati fogadalomra, illetve esküre való felkészítése, ennek idejére a szolgálat alóli felmentése. Az ügyrend és a szolgálati szabályzat értelmében az osztályvezetőknek minden joga és kötelezettsége megvolt a vezetésük alatt álló osztályban való rendtartásra, valamint a munkák elmaradása esetén a megfelelő intézkedések elindítására. Az ügyrendi szabályzat kimondta, hogy „az osztályfőnökök kötelesek hatáskörükben tett intézkedéseikről, a munkakörükbe eső különösebb eseményekről, nemkülönben az ügymenetről általában az üzletigazgatónak rendszeresen szóbeli jelentést tenni.”³³ Az egyes osztályvezetők által tett szóbeli vagy írásos javaslatokat, indítványokat az üzletigazgató elé terjesztették, az ügyek fontossága és a társaság érdekeinek mérlegelése után egyes indítványok az üzletigazgató vagy a vezérigazgató elé kerültek. Az osztályvezetők helyetteseit ugyanazon jogok és köteleességek illeték meg, mint magát az osztályvezetőt.

Az I. világháború utáni békeszerződések és „vita Burgenlandért”

Miután IV. Károly béketapogatózásai kudarcot vallottak, az Amerikai Egyesült Államok az antant oldalán belépett a háborúba, és Ausztria-Magyarország szövetségeseivel sorozatban vereségeket szenvedett a frontokon. Rövid idő múltán elkerülhetlenné vált a dualista állam katonai összeomlása. A nemzetiségek egymás után hozták létre a nemzeti tanácsaikat, ezzel előkészítve a jövőbeni önállóságukat. Az antant hatalmak az események elé szaladva, a még hivatalosan létező Osztrák–Magyar Monarchiával kötötték meg november 3-án a fegyverszünetet Padovában. November 13-án az eckartsauai nyilatkozatban IV. Károly ideiglenesen felfüggesztette uralkodói jogkörét, november 16-án Magyarországon kihirdették a „független és önálló népköztársaságot”.³⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia félévszázados fennállás után megszűnt létezni, azonban a megszülető új államok határvonalainak kijelölésénél számtalan érdek és koncepció született. A végleges döntéseket összetűzések (több esetben fegyveres harcok), ellentmondásos nagyhatalmi érdekek és a kisállamok eltérő igényei nehezítették. Nyugat–Magyarország egy részére Német–Ausztria nyújtotta be az igényét. Az osztrák elképzelések maximumát a Sopron, Vas, Moson és Pozsony vármegyéből álló „Vierburgenland” létrehozása jelentette, melyhez Zala vármegye egy részének nyugati sávja is csatlakozott volna.³⁵ A magyar kormányok sokáig ragaszkodtak a történelmi határok visszaállításához, de későbbi Sopronért Burgenlandot koncepció az ő számukra is elfogadhatóvá vált.³⁶

Nyugat–Magyarország és a későbbi Burgenland magját a fent említett négy vármegye jelentette. Mivel ez a peremvidék rendkívül heterogén volt, ezért a nagy fogalmi koncepció mellett számos tájegységi tagolódás és elnevezés élt a tárgyalt korszakot meg-

³³ Uo. 8. o.

³⁴ *Botlik József*: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvágy, 2008, 10.

³⁵ Uo. 22.

³⁶ *Tóth Imre*: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia a helyi politika és a két háború között, Sopron, 2006, 45.

előzve is Szigetköz, Rábaköz, Alpokalja, Lajtaköz stb).³⁷ „A német nyelv sajátos (osztrák-bajor, frank eredetű) dialektusát beszélő lakosság nagyobb részt a mezőgazdaságon dolgozott: lapályosabb vidékeken földművelést, állattenyésztést, bortermelést folytattak, a domb- és hegyvidékeken, ezen kívül még erdőgazdálkodással, bányászattal, háziiparral és kereskedelemmel is foglalkoztak.”³⁸ A heterogenitást jól jellemzi a terület nemzetiségeinek arányszámai.

Vármegye	Népesség	Magyar	Német	Horvát	Szlovák	Vend (szlovén)
Sopron	249.578 fő	50 %	36 %	12 %	-	-
Moson	94.479 fő	35 %	55 %	8,6 %	-	-
Pozsony	311.527 fő	42 %	6 %	-	49 %	-
Vas	435.793 fő	56 %	26 %	4 %	-	12 %

1. táblázat: Nemzetiségi eloszlás Sopron, Moson, Pozsony és Vas vármegyékben az 1910-es népszámlálási adatok alapján³⁹

A régióban (még ha a többi határterülethez képest ez jobban sikerült is) rendkívül nehéz feladat lett volna tisztán etnikai határvonalat húzni, hiszen abszolút fölénybe a térségben se a magyar, se a német nem került, ráadásul a szláv kisebbségekre hivatkozva a csehszlovák és jugoszláv politikai erők igényt tartottak a terület egy részére.

A Nyugat-Magyarországért versengő felek közül több tekintetben az osztrák állam került lépéselőnybe a magyarokkal szemben. Német-Ausztria Ideiglenes Nemzetgyűlése elsőként kiáltotta ki az állam önállóságát 1918. október 21-én, és deklarálta csatlakozását Németországhoz.⁴⁰ Az Osztrák Államtanács november elején már elő is állt a keleti határszélre vonatkozó részletes javaslatokkal.⁴¹ Bár az antant hatalmak nem ismerték el a Nemzetgyűlés legitimitását, az osztrák politikai elit nagy része lemondott a birodalmi igényeiről, ami szimpátiát ébresztett a győztesekben. Az Anschluss problémája egészen a Saint-germaini béke aláírásáig (majd pedig egészen annak 1938-ban történt megvalósulásáig) elhúzódott, és a nyugat-magyarországi kérdés alakulásában kulcsfontosságú tényezőnek bizonyult.

Jelentős érvként szolgált az osztrákok számára, hogy Nyugat-Magyarország (Burgenland) elvesztésével Bécs hátsország nélkül maradna, tovább súlyosbítva a főváros amúgy is katasztrofális ellátási gondjait.⁴² Ez csak fokozódott a magyarországi tanácsköz-

³⁷ Uo. 13.

³⁸ Soós Katalin: A nyugat-magyarországi kérdés (1918-1919). Budapest, 1962. 5.

³⁹ Statisztikai közlemények, 42. kötet (új sorozat), Budapest, 1912.

⁴⁰ Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920, Budapest, 1983. 38.

⁴¹ Tóth i. m. 43.

⁴² Uo.

társaság kikiáltásával. A „vörös” Bécs veszélye egyre inkább aggasztotta a nagyhatalmakat és növelte a demokratikus Ausztria iránti jóindulatot. Az Anschluss mellett a bolsevizmus elleni harc is ütőkártya volt bécsi kormányok kezében, melyet nem is mulasztottak el felhasználni a magyar féllel szemben.⁴³

Az osztrák állam nemcsak a diplomáciai tárgyalóasztaloknál fejtett ki aktivitást Nyugat-Magyarország ügyében, hanem kormányzati hivatalokat is életre hívtak a terület megszerzése és megtartása érdekében. Bécsben létrehozták a Westungarische Kanzleit, melynek feladata a terület szabadcsapatok általi megszállásának előkészítése volt. Ezt egészítette ki a Westungarische Abteilung, mely a megszállni kívánt terület közigazgatásának megszervezését volt hivatott ellátni.⁴⁴ 1918. december 5-én osztrák szabadcsapatok egy napra elfoglalták Lajtaújfalut (Neufeld an der Leitha), Nagymartont (Mattersburg), és a helyszínen kikiáltották „Heizenland” köztársaságot. A másnap megérkező karhatalom helyreállította a rendet, az osztrák kormány elhatárolódott az akciótól, és megmaradt a diplomácia területén.⁴⁵

Burgenland ügyével komolyabban először március végén foglalkozott az 1919. január 18-án megnyílt párizsi békekonferencia.⁴⁶ Magyarországgal ellentétben Ausztria képviselte magát a tárgyalásokon, bár vesztes lévén beleszólása nem volt az ügymenetbe. Májusban Karl Renner kancellár vezetésével átadták a nyugat-magyarországi megyékre vonatkozó memorandumot.⁴⁷ A nagyhatalmak részéről a legfontosabb szempont az önálló Ausztria életképességének garantálása volt, és ebben a koncepcióban Nyugat-Magyarországnak fontos szerepe volt. Az osztrák delegáció a realitások talaján maradva az etnikai elvek mentén érvelt, és ígéretet tett az Anschluss elvetésére, így területi törekvései Klagenfurt térségében és Nyugat-Magyarországon eredménnyel kecsegtettek.⁴⁸

Magyarország és kormányai Burgenland ügyében az osztrák félhez képest megkétszerezten tudtak csak reagálni. Ennek leginkább az 1918 és 1921 közötti rendkívül zűrzavaros politikai helyzet volt az oka. Az őszirózsás forradalom, majd a proletárdiktatúra bukását követő hatalmi űr és politikai káosz rontotta a hosszú ideig el sem ismert magyar kormányok érdekérvényesítő képességét, valamint előkészítette a terepet a különböző irreguláris csapatoknak és a regionális, szeparatista törekvéseknek. Fontos megemlíteni, hogy Friedrich István miniszterelnöksége alatt Sigray Antal személyében külön kormánybiztost kapott a terület, Lehár Antal pedig a szombathelyi katonai körlet parancsnoki tisztségét nyerte el. Mindketten fontos szerepet játszottak az országrész magyar erőinek megerősítésében.⁴⁹

A magyar békedelegáció 1920. január 8-án érkezett meg Párizsba. Az osztrákokkal való területi kiegyezés reményét erősítette egy jövőbeni keresztényszocialista kormány-

⁴³ Ormos Mária: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*, Győr, 1990. 21.

⁴⁴ Botlik i. m. 23.

⁴⁵ Tóth i. m. 44.

⁴⁶ Ormos 1990, 13.

⁴⁷ Uo. 21.

⁴⁸ Botlik i. m. 49.

⁴⁹ Ormos 1990, 60.

váltás reménye. A gyakran módosuló magyar álláspontok nem találtak visszhangra a nagyhatalmaknál, így a június 4-én aláírt trianoni békeszerződés megerősítette Saint-Germain pontjait, és Burgenlandot Ausztriának ítélte. 1921. január 4-én a magyar minisztertanács arról döntött, hogy nem adja Burgenlandot az osztrákok kezére, akik még mindig nem rendelkeztek kellő karhatalmi erővel a terület átvételéhez. A magyar politika mindent megtett, hogy Nyugat-Magyarország ügye újra a nagyhatalmak elé kerüljön.⁵⁰ Törekvésüket IV. Károly első puccskísérlete nehezítette meg, melynek következményeként Teleki Pál kormánya is kénytelen volt lemondani. A Telekit váltó Bethlen István, és külügyminisztere, Bánffy Miklós továbbra sem volt hajlandó átadni Ausztriának a kijelölt területet, de 1921 júniusában már megfogalmazták álláspontjukat az új osztrák kancellárnak, Johannes Schobernek: Sopronért és környékéért cserében hajlandóak lemondani az Ausztriának ítélt térség többi részéről.⁵¹ A közvetítő olaszok mellett július 15-én Bánffy a franciák előtt is ismertette a magyar kormány javaslatát.⁵² Mindkét nagyhatalom hajlott a kompromisszumra, de ennek feltételül szabták a terület kiürítését. A magyar hatóságok hamarosan hozzá is láttak a soproni hivatalok és iskolák költöztetéséhez.⁵³ A Szövetségek közti Katonai Bizottság 1921. augusztus 1-én kiáltványt tett az átadásról (a határidőt augusztus 29-ben határozták meg), melyet a kormányzat által titokban támogatott felkelés meghiúsított. Mindenki számára egyre sürgetőbb lett a kérdés békés rendezése. Della Torretta olasz külügyminiszter a „Sopronért Burgenland” formula mentén diplomáciai aktivitásba kezdett. A kompromisszumos elv mindenki számára elfogadható volt, azonban az osztrák fél ragaszkodott a népszavazás alkalmazásához.⁵⁴ Bánffy október 6-án kapta kézhez meghívóját a konferenciára, melynek helyszínéül Velencét jelölték ki. Schober, Bethlen, Bánffy és Torretta október 11-én találkoztak az észak-olasz városban és október 13-ig tanácskoztak.⁵⁵ Az egyezmény értelmében a szövetségek felügyelete mellett Magyarország vállalta a felkelők leszerelését és a térség pacifikálását. A terület megtisztítása és átadása után 8 nappal rendelkezik a Sopron környéki népszavazás megtartásáról, majd felsorolja az érintett településeket.⁵⁶

A velencei konferencia rendelkezéseinél nagyon fontos kiemelni azt a kiegészítő fejezetet, amely a vasúti forgalomról intézkedik. E szerint „abban az esetben, ha az érintett területek Magyarországhoz kerülnek, Ausztria számára minden előnyt meg kell adni a vasúti személy- és teherforgalom területén.” Ezeket az előnyöket egy ún. peage-szerződés⁵⁷

⁵⁰ Uo. 79.

⁵¹ Uo. 103.

⁵² Tóth i. m. 45.

⁵³ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. Soproni Szemle 36 (1982), 19.

⁵⁴ Tóth i. m. 45.

⁵⁵ Eduard Hochenbichler: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem, Wien, 1971. 19.

⁵⁶ Uo. 25.

⁵⁷ Közös használatú vonal. Két vasút által – egymás között megállapított feltételek mellett – közösen használt vonal. In: Urbán Lajos (főszerk.): Vasúti Lexikon, Bp., 1984.

keretében kell értelmezni, melyet mindkét ország kormányának kölcsönösen tiszteletben kell tartania.⁵⁸

Alig száradt meg a tinta az egyezményen, máris veszély fenyegette az ott elérteket. A Cziráky család dénesfai birtokán 1921. október 20-án leszállt az uralmát visszaszerezni kívánó IV. Károly repülőgépe. Károly jelentős nyugat-magyarországi legitimista személyek támogatását élvezte, valamint mellette volt a felkelők katonai vezetőinek egy része (Sigray, Ostenburg Gyula, Lehár Antal). A puccs végül kudarcba fulladt, Budaörsnél sikerült visszaverni az exkirály csapatait és Horthy Miklós is elzárkózott a hatalom átadásától. A velencei paktumot sikerült megvédeni, de egyre sürgetőbbé vált a soproni népszavazás megtartása.⁵⁹

Az eseményre végül 1921. december 14–17. között került sor Sopronban és nyolc környező faluban. Mint ismeretes, a 26900 szavazásra jogosult közül 24063-an adták le a voksukat, 15334 Magyarország mellett, 8227 pedig az Ausztriához való tartozás mellett szavazott.⁶⁰

	Népesség	Magyar	Német	Horvát	Magyarországra	Ausztriára
Sopron	33.932 fő	44 %	51 %	2,3 %	72, 8 %	27, 2 %
Ágfalva	1.922 fő	5 %	95 %	-	18, 3 %	81,7 %
Balf	1.393 fő	15 %	85 %	-	39, 6 %	60, 4 %
Sopronbánfalva	2.789 fő	7, 3 %	92 %	0, 7 %	18, 9 %	81, 1 %
Fertőboz	518 fő	5 %	95 %	-	77, 6 %	22, 4 %
Fertőrákos	2.980 fő	5 %	92, 8 %	2, 2 %	39, 3 %	60, 7 %
Harka	1.062 fő	2, 4 %	97 %	0, 6 %	9, 6 %	90, 4 %
Kópháza	1.855 fő	2, 3 %	2 %	95, 7 %	69, 4 %	30, 6 %
Nagyecenk	1.740 fő	93, 3 %	5, 5 %	1, 2 %	99, 5 %	0, 5 %

2. táblázat: Nemzetiségi eloszlás a soproni népszavazás településein az 1910-es népszámlálási adatok alapján,⁶¹ valamint szavazati arányuk a népszavazáson.⁶²

⁵⁸ *Hochenbichler* i. m. 25-26.

⁵⁹ *Fogarassy* i. m. 207.

⁶⁰ *Tóth* i. m. 48.

⁶¹ Statisztikai közlemények, 42. kötet (új sorozat), Budapest, 1912.

⁶² Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határ megállapításáról (Szerk.: Villani Frigyes) Sopron, 1923. 32.

A GySEV társasági szervezetének változásai az első világháború után

A soproni népszavazás után, 1922. január 1-jén a magyar kormánynak engedélyezték, hogy megkezdhesse az érintett területek hivatalos átvételét.⁶³ Ezekkel együtt a már korábbiakban megállapított vasúti engedményeket is konkretizálni kellett. Még a soproni népszavazás előtt, 1921. december 2-án találkoztak a GySEV, a BBÖ⁶⁴ és az osztrák közlekedési minisztérium illetékesei. Döntésük értelmében a népszavazásig, illetve az azt követő rendezési időszakban még nem adták vissza a GySEV osztrák területeken lévő vonalain a forgalmat a vállalatnak, hanem személyzetváltásban egyeztek meg, melyet a később határállomássá váló Baumgarten (Sopronkertes) állomásán kellett végrehajtani. A következő fontos esemény a határon átvéelő forgalom újragondolásáról 1921. december 6. és 7. között Győrben rendezett tanácskozás volt, amelyen minden érintett magyar és osztrák vasút képviselője részt vett. Később ezt követte a legfontosabb, 1922. január 12-én Bécsben tartott tárgyalás, melyen a már lezajlott soproni népszavazásra és az azt életre hívó velencei jegyzékre hivatkozva megállapodtak az ún. „korridorvonalak” közlekedéséről, melyek a soproni területen keresztül végeznének áru- és személyforgalmat, valamint arról is, hogy a fent említett vonatoknál vám- és útlevelemmentesség lépjen életbe.⁶⁵

	Magyarország	Ausztria
Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút	93,97 km	27,16 km
Fertővidékei HÉV	64,12 km	45,04 km
Nagyecenki iparvágány	2,15 km	-
Összesen	159,64 km	72,20 km

3. táblázat: A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút és a kezelésében lévő vonalak üzemi hossza a soproni népszavazást követő területátadások után⁶⁶

Nagyon fontos kiemelni, hogy a velencei jegyzék csupán arról rendelkezett, hogy előnyöket kell biztosítani a vasúti közlekedésben Ausztriának abban az esetben, ha Sopron Magyarországhoz kerülne. Konkrét utasítások és az előnyök pontos megnevezése nem szerepelt a dokumentumban.⁶⁷ Ezen előnyök biztosítása érdekében már a

⁶³ Tóth i.m. 48.

⁶⁴ Bundesbahn Österreich – Osztrák Szövetségi Vasutak

⁶⁵ Lovas Gyula: A GySEV története 1915 és 1944 között In: Magyar Vasúttörténet 5. kötet. Budapest, 1997, 409.

⁶⁶ Hans Sternhart: Die GySEV. Wien, 1966, 19.

⁶⁷ Hoehenbichler i. m. 26.

fentiekben leírt korridor-vonatok és vám- illetve útlevelemmentesség engedélyezése szinte rögtön a népszavazás után, 1922 januárjától megtörtént.

A Velencei jegyzékhez tartozó, 1922. január 19-én Bécsben kelt jegyzőkönyvi megállapodások tartalmazzák a pontos és szinte minden részletre kiterjedő leírást. A jegyzőkönyv bevezetője: „A nyugat-magyarországi rendezés tárgyában Velencében 1921. évi október 13-án felvett jegyzőkönyvhöz tartozó póthatározmány végrehajtásában a magyar királyi kormány és az osztrák szövetségi kormány megbízottai közt ezen kormány jóváhagyásának fenntartásával az Ausztriából Sopron város területén, és ezen városnak a velencei jegyzőkönyv II. fejezetében körülírt környékén át Ausztriába irányuló vasúti átmeneti forgalom berendezése a következő feltételekkel állapított meg:”⁶⁸

1 § Átmenő forgalom személy és podgyász illetve áruforgalom tekintetében – a Sopron–Kőszegi vonal osztrák állomásaira is⁶⁹

2. § A fenti megállapodás érvényes tekintet nélkül az utasok és áruk származását illetően

3. § Átmeneti forgalomban az áruk vámmentességet élveznek, átvételi elismervények csak a 9 §-ban részletezett különleges esetekben szükségesek

4. § Az érintett fő- és mellékvonalak felsorolása, valamint azokon lévő személyzeti tárgyi megállapodások, melyek az átmenő forgalmat biztosítják⁷⁰

5 § Megállapodás a kivételes átmenő forgalomról (pl.: zárt szerelvények)

6 § Az utasok jogosultak egyszerű határátlépési igazolvánnyal utazni

7 § Az átmenő forgalomban mindig az érintett országok törvényei érvényesek

8 § A büntetteket elkövetők ellen az adott országban körözést kell kiadni

9 § Katonai javak szállítására csak a magyar kormánnyal történt előzetes egyeztetést követően kerülhet sor

10. § A fentiekben taglalt vonalakon a küldeményekre nem vonatkoznak a nemzetközi árufuvarozási szabályok

11. § A vitás esetekben a két fél kizárólag bíróság előtt szerezhet jogok igazának. A bírói testület két főből áll, melyet a magyar és az osztrák fél közösen delegál.

12 § A megállapodások érvényességéhez mindkét kormány kölcsönös beleegyezése szükséges, mely a jóváhagyás közlésétől számított nyolcadik napon lép életbe

13 § A megállapodások egyelőre 10 évre kötötnek

14 § Jelen megállapodás két példányban készült

⁶⁸ Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik. Verkehr. Urkundesammlung 8341/1922 Karton 147.

⁶⁹ Az egyes fejezeteknél a praktikus és szükséges információk kerültek csak kiemelésre.

⁷⁰ A Sopron–Pozsonyi HÉV és a Sopron–Kőszegi HÉV összeköttetéseképpen, Sopron–Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) közötti fővonal együttes és közös használata a magyar és osztrák szerelvényeknek. A dolgot tovább bonyolította az a tény, hogy a korszakban a GySEV-en kívül a Déli Vasút is működtetett pályaudvart és továbbított szerelvényeket, melyek szintén elengedhetetlenek voltak a fenti vonalak gördülékeny működéséhez, mivel a Sopron–Kőszegi HÉV vonala Sopron Déli pályaudvarról indult. Ezért ezen megállapodásokba a Déli Vasút képviselőivel is fel kívánja venni a kapcsolatot az osztrák fél.

A fenti megállapodások a Sopronon keresztülhaladó, átmenő forgalomról rendelkeznek, melyhez ugyanezen a napon tárgyaltak (és csatoltak) egy második számú jegyzőkönyvi megállapodást „Ausztria és Magyarország közötti vasúti csatlakozó forgalom egyes kérdéseinek ideiglenes szabályozása tárgyában.” Ebben az esetben az összes osztrák–magyar határszakaszon áthaladó fő- és mellékvonal forgalmáról szó van, melyek a következők: Szombathely–Pinkafő (Pinkafeld), Locsmánd–Felsőlászló (Oberloisdorf), Szentgotthárd–Fehring, Körmend–Németújvár (Güssing), Locsmánd (Lutzmannsburg)–Kőszeg, fővonal: Hegyeshalom–Bruck an der Leitha.⁷¹

Ennek a folyamatnak következő állomása 1923. március 1-én a társaság üzemfőnökségének (Betriebsleitung) megnyitása volt. Ennek első vezetőjévé Adalbert Haustein osztrák pályavasúti főfelügyelőt neveztek ki, aki az addig ideiglenesen működő addigi pályafőnököt, Bóth Gyulát váltotta tisztségében.⁷²

Ezekben a bizonytalan években a magyar engedély alapján tették lehetővé a forgalmat a társaság osztrák vonalain, de az csak provizórikus jelleggel működött. A már tisztázódott politikai helyzetben mindenképpen szükséges volt az immáron két ország területén működő vasúttársaságot az osztrák engedélyek alapján is legitimizálni. Csak az üzemfőnökség megnyitása után került sor az osztrák államnak a társaság koncessziójába való belépésére, melyet az Osztrák Köztársaság a Szövetségi Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium 1923. július 7-i hirdetményében (387/1923 sz. Szövetségi törvénylap) tett közzé.⁷³ Ez kisebb módosításokkal változatlanul hagyta az eredeti – már a korábbiakban is említett – 1872. évi XXVII. törvénycikkben szereplő magyar engedély szövegét.

Az osztrák engedélynek a legnagyobb változást hozó intézkedése értelmében egy úgynevezett fióktelepet kell nyitni a vállalatnak, az osztrák fővárosban, a Kolingasse 13. szám alatt. (Ahol e fióktelep a mai napig működik.) A bécsi fióktelep az Osztrák Köztársaság jogszabályainak a hatálya alatt álló intézmény. A vasúttársaság állandó képviselője felelt a fióktelepek teljes üzletmenetéért, valamint Ausztriában a bíróság előtti és bíróságon kívüli képviselőségért, és állandó ausztriai tartózkodási hellyel kellett rendelkeznie. A Társaság állandó képviselője egyúttal a bécsi fióktelep vezetője volt.⁷⁴ Ennek vezetőjét a budapesti közgyűlés nevezte ki, és az osztrák üzemrészt érintő ügyekben általános utasítási joggal rendelkezett. A fióktelep által kezelt vagyonnal kapcsolatos döntésekhez a Bécsi Fióktelep vezetőjének az egyetértése volt szükséges. Az intézmény jogi és szervezeti formája is fióktelep, a társaság osztrák székhelyének minősül.⁷⁵

⁷¹ ÖStA AdR. Verkehr. Urkundesammlung 8341/1922 Karton 147.

⁷² Zwickl i. m. 84.

⁷³ BGBl 387/1923. In: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=bgb&datum=19230004&seite=00001356> 2013.05.29.

⁷⁴ A kutatás jelenlegi szakaszában még nem sikerült feltárni az 1920-as évekre jellemző vállalati struktúrára vonatkozó forrásokat, így az a jelenlegi Szervezeti és Működési Szabályzat alapján, hipotetikus módszerrel kerül megállapításra. Más források alapján alátámasztható az a tény, hogy a vállalat vezetőségében lényeges változás nem történt 1923 után, ami tovább erősíti a fenti forrás használhatóságát. Ld. GYSEV – Szervezeti és Működési Szabályzat 2012. 04. 24. 8. o. (A továbbiakban GYSEV SzMSz 2012.)

⁷⁵ Uo. 9. o.

A bécsi fióktelep vezetőjének hatásköre kiterjedt az Ausztria területén folyó tevékenység irányítására és ellenőrzésére, valamint általános utasítási joggal rendelkezett, melyet az ausztriai munkavállalók felett gyakorolhatott.⁷⁶A fentiekén kívül főbb feladatai közé tartoztak az alábbiak:⁷⁷

- a szervezeti, a vállalati valamint az Ausztria területén végzett tevékenységeket érintő stratégia kialakításában történő együttműködés;
- kapcsolattartás az osztrák államigazgatási szervekkel, hatóságokkal;
- osztrák munkajogi feladatok irányítása;
- pénzügyi feladatok ellátása;
- a vezetői tevékenységből adódó protokolláris tevékenység ellátása;
- szakmai rendezvények szervezése és lebonyolítása. A bécsi fióktelep hatáskörében működött a kismartoni (eisenstadti) székhelyű Üzemvezetőség (Betriebsleitung), melynek legfontosabb feladata a társaság osztrák üzemrészének a működéséhez szükséges adminisztratív feltételek biztosítása, koordinálása volt.⁷⁸

A békeszerződéseket követő zavaros politikai helyzetre jellemző ideiglenes intézkedések után a társaság vezetőinek a vasutat továbbra is egységes szervezetben és tulajdonban sikerült megtartaniuk. A részvénytársaság székhelye továbbra is Budapesten maradt, a magyar vonalrész irányítására szolgált, az ausztriai vonalak közvetlen vezetése a Betriebsleitung feladata lett. Azonban több ottani üzemi és pénzügyi feladatot továbbra is a soproni üzletigazgatóság végzett el, ezekre vonatkozóan a Betriebsleitung tisztviselői felügyeleti jogot kaptak. A vasút járműparkját nem osztották fel, járműállománya így egységes maradt.⁷⁹

⁷⁶ GYSEV SzMSz 2012. 9. o.

⁷⁷ Uo. 50. o.

⁷⁸ Ua. 51. o.

⁷⁹ Lovas 1997, 410. o.

A Soproni Vasöntöde és az itt dolgozott szakemberek számára hosszúnak tűnik az az idő, amely az 1909. november 20-i iparengedély kiadásától, illetve az 1910. januári üzembe vételtől napjainkig eltelt. Azok a munkások és későbbi irányító szakemberek, akik az első évtizedektől részesei voltak annak a fejlődésnek, már több évtizede nyugdíjba vonultak – többen már örökre itt hagytak bennünket. Munkájuk révén olyan szaktudás, technológia, valamint eszközrendszer jött létre Sopronban, amely a temperöntvény-gyártás¹ hazai bázisának alapját képezte.

Az összeállítás forrásanyagai a gyár 75 éves évfordulója alkalmából, a Soproni Levéltárban lévő jegyzőkönyv részleteiből készült történeti leírásból, valamint a Bányászati Múzeumban rendezett alkalmi Emlékkiállítás² anyagából származnak. Ezenkívül felhasználtam az utolsó évtizedeket átélő munkatársak emlékeit és a média híridayát is.³ (*Kisalföld napilap, MTV, Zsaru folyóirat, Bányászati és Kohászati Lapok*).⁴

A gyár története évszámokban

Weitzer János osztrák gyáros 1888-ban alapította a Weitzer János Gép- Wagonygyár és Vasöntöde RT elnevezésű céget. A cég soproni vállalkozása azonban a 20. század elején veszteségesé vált, ezért eladta épületeit és gépeit az 1901-ben létrehozott Vasárügyár RT Sopron-Graz-nak.⁵ E társaság székhelye Budapestre lett bejelentve, az első részvénye-

¹ A cikkben előforduló anyagminőségek jellemzői az alábbiak. *Tempervas* (lágymas): fehéren kristályosodó, cementites szövetszerkezetű vasöntvény, jelzése: Tö /Kemény temperöntvény. *Fehér temperöntvény*: a cementites öntvényt dekarbonizáló közegben kb. 900°C-on hőkezelik, amitől szívóssá, könnyebben megmunkálhatóvá válik. Jelzése: Tö 400-05 (szakítószilárdság és nyúlás, amely utóbbi a növekedés százalékból kifejezett érték). *Fekete temperöntvény*: ha a hőkezelést indifferens közegben végezzük, akkor fekete törhető öntvényt kapunk. Jelzése: Töfk 350-10. A *gömbgrafitos összetétel* azt jelenti, hogy magnézium hozzáadásával a folyékony fém kristályosodásakor az öntvények grafittartalma gömbösödik, és nagyobb szilárdságú anyagot kapunk. Ez a módosítási folyamat erős fény-, láng- és füstjelenséggel jár, a fém fröcskölni kezd, ezért ezt csak megfelelő eszközökkel és szigorú metallurgiai előírások betartásával lehet kézben tartani. *Szürkevas*: lemezgrafitos öntött vas, jelzése: ÖV200 – számértéke: a legnagyobb húzóerő és az eredeti keresztmetszet hányadosa, szakítószilárdsága.

² *Macher Frigyes*: 75 éves a Soproni Vasöntöde. (Kiállítás a Központi Bányászati Múzeumban). Soproni Szemle 40 (1986), 48–50.

³ A *Kisalföld* c. napilap számai 1992. szeptember 21. és 1998. december 30. között 14 cikkben; 2000. július 13. és 2014 februárja között nyolc cikkben foglalkoztak a csődeljárással, privatizációval, és a főépület helyi védettségével.

⁴ *Mühl Nándor*: 75 éves a Soproni Vasöntöde. Bányászati és Kohászati Lapok. Öntöde 36. (118.) évf. (1985) 8. sz. 182–183.; *Mühl Nándor – Bakó Károly – Hevenesi György*: A Soproni Vasöntöde és a Vasipari Kutató Intézet együttműködése a formázástechnológia fejlesztésében. Bányászati és Kohászati Lapok. Öntöde 26. évf. (1975) 3. sz. 60–64.; *Áldozó László*: Minta- és mintaalap-készítési eljárások a Soproni Vasöntöde mintakészítő műhelyében. Bányászati és Kohászati Lapok. Öntöde 26. évf. (1975) 3. sz. 65–69.

⁵ *Hetesi László–Tóth Imre*: 100 éves a Vasárügyár Részvénytársaság Sopron. ELZETT Sopron Kft., Sopron, 2001.

sek pedig a Lapp Testvérek voltak. A Brüder Lapp rövidítésből származik a termékeken mindvégig megjelenő BL cégjelzés, ami 1926-tól engedélyezett védjegy volt. A Vasáru-
gyár tehát osztrák tulajdonban volt, a cég irányítása a grazi központból történt az 1930-as
évekig, amikor a részvények 86,6 %-a bécsi Creditanstalt birtokába került.

Az 1938-as Anschluß következtében, Ausztria a német birodalom részévé vált, a gyár pe-
dig német tulajdon lett. A II. világháború után jóvátétel címén 1946. január 10-én a gyár
a Szovjetunió tulajdonába került, irányítója a Szovjet Vállalatok Magyarországi Trösztje,
ezen belül a Magyarországi Vasipari Vállalatok Igazgatósága lett. Az átadásra vonatkozó
határozat így hangzott:

„Vorosilov Urnak, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Elnökének, a
Szovjetunió Marsalljának, Budapest. A Jóvátételi Hivatal értesíti Önt, hogy a Gazdasági
Főtanács 1946. január 10-i értesítése alapján a berlini háromhatalmi egyezmény hatá-
rozatainak végrehajtásaként átadja a Szovjetunió kormányának a Magyarországon levő
Vasáru-
gyár R.T. Sopron gyárak német tulajdonban lévő részvényeit, az 1.220.000 pengő
alaptőkéjének 86,8 %-át. Budapest, 1946. május 9. 2464/1946. Jóvátételi Hivatal.”

1952. október 31-én a Szovjet állam átadta a Vasáru-
gyár RT. soproni vállalatot a
magyar államnak. Irányítója ekkor a Kohó és Gépipari Minisztérium Tömegcikkipari
Igazgatósága lett, a cég új megnevezése pedig Soproni Vasáru-
gyár. Nem egészen egy év
múlva, 1953. július 1-jével a minisztérium a vállalatot két önálló vállalattá alakította, ek-
kor jött létre a Soproni Vasáru-
gyár és a Soproni Vasöntöde. 1959. január 1-én viszont
mindkét soproni céget a budapesti ELZETT-hez csatolták.

1963. április 1-jén a Gazdasági Bizottság, az ország 14 öntödéjének és 2 öntödei
segédanyagot és öntőmintát gyártó termelői egységének összevonásával, megalapította
az Öntöde Vállalatot, amelynek a 05. gyáregysége lett a Soproni Vasöntöde. Az Öntöde
Vállalat egészen 1985. január 1-ig működött, amikor megszüntették, és a Soproni Vas-
öntöde ismét önálló vállalattá, majd a rendszerváltozást követően, 1993. január 1-jével
részvénytársasággá alakult.

Az öntöde építése: 1907–1910

A Soproni Levéltárban található beadványokból és jegyzőkönyvekből⁶ rekonstruálható,
hogy a Vasáru-
gyár Részvénytársaság Sopron-Graz kérvényt nyújtott be vasöntöde építé-
sének ügyében, melyet a város Iparpártoló Bizottsága 1907. május 15-i ülésén támogatás-
ban részesített.

„...Tekintettel arra, hogy a bizottság a Sopronban működő vasáru-
gyár szolid voltá-
ról és életképességéről teljesen meg van győződve, tekintve, hogy jelenlévő iparfelügyelő

⁶ Iparpártoló Bizottság ülése a Vasöntöde támogatásáról 5662/97 sz. – 1907.05.15.

Törvényhatósági Bizottság havi közgyűlése a támogatás feltételeiről – 1907.05.29.

Hirdetmény a közgyűlési határozat közhírré tételéről – 1908.05.12.

Iparengedély kiadása – 1909.11.20.

hivatalosan közli, hogy a grazi Lapp-féle vasöntöde nagy, szolid és életképes üzlet, s hogy a beadványban felhozottak a valóságnak megfelelnek, a bizottság javasolja az iparvállalat segélyezését. A segély nagyságának megállapításánál alapul vette a bizottság, hogy egy vasöntöde csakis férfi munkásokat alkalmazhat, tehát minden munkással egy egész család megélhetését biztosítja a vállalat” ... „a munkabér legnagyobb része a városi kereskedők és iparosok kezébe jut, mert tapasztalati tény, hogy szükségleteit nem idegen helyről szerzik be” ... „azon javaslatot teszi, hogy a város közönsége a folyamodó cégnek a telekre szavazzon meg 50.000 koronát. Adja az adó és út és kövezet vámmentességet, engedje el a városi átírási díjat; végül a szokásos feltételeket kösse ki.”

1908. április 14-én a Pénzügyi Szakbizottság is örömmel üdvözölte a gyár létesítését, és az Iparpártoló Bizottsághoz csatlakozva ajánlotta a támogatást a városi tanácsnak. Egy hónappal később, 1908. május 12-én, a városházán hirdetés jelent meg, amely közhírré tette a városi tanács határozatát, miszerint a Vasáru gyár RT. Sopron-Graz cég kérelmére az építendő gyárhoz 50.000 korona segélyt adott, elengedte a telekátírási díjat és 15 évre községi adó- és vámmentességet adott. A segély megadását a következő feltételekhez kötötték:

- 1.) Mindazon feltételeket, amelyeket a m.kir. Kormány az államsegély megadásakor kikötött, a város is kiköti maga részéről, azon kívül:
- 2.) Köteles a folyamodó ezen határozat kézbesítésétől számított 30 nap alatt az általunk adandó segély el vagy el nem fogadásáról nyilatkozni, a nyilatkozat elmulasztását úgy tekintjük, mintha folyamodó a segélyre és kedvezményekre igényt nem tartana.
- 3.) Amennyiben a gyár 30 (harminc) éven belül üzemét beszüntetné, köteles a városnak az 50.000 korona, illetve a tényleg adott pénzsegélyt visszafizetni, megengedi a folyamodó, hogy a városnak folyamodó költségén a gyár telkére és épületére úgy összes tartozékaira telekkönyvileg is és pedig első helyen biztosíthatóak.
- 4.) Köteles a folyamodó új gyártó a már létező vasáru gyártótól teljesen külön könyvelést vezetni és megengedni, város a két vállalat külön könyvvezetéséről akár az üzleti könyvekből, akár más úton módon bármikor meggyőződhet. Ezen feltétel az új vállalatnak adott kedvezményes idő 15 (tizenöt) év lejárta után hatályát veszti.
- 5.) A gyár létesítése körüli munkálatokra a lehetőség szerint helybeli iparosokat, az üzembevitelkor pedig tisztviselőket és munkásokat lehetőleg magyar állampolgárokat köteles alkalmazni.
- 6.) Végül köteles a gyárat Sopron sz. kir. város területén létesíteni és üzemben tartani.⁷

A gyár építése 1909 márciusában megkezdődött, s még az évben be is fejeződött, az iparendelő kiadásának dátuma 1909. november 20. Ezt követően a részvénytársaság 1910 januárban vette teljes üzembe az Ágfalvi úti lágyvasöntödét és az ezzel kapcsolódó kikészítő műhelyt felszerelési cikkekkel, 1.500 korona tőkével, 200 munkással.

⁷ 5662/158.kgy.1907.sz. közgyűlési jegyzőkönyv

Vasárugyár RT. Sopron-Graz: 1910–1945

Az engedélyezett acél- és lágyvasöntődében (1. kép) kezdetben szürke-, lágyvas és rézöntéssel foglalkoztak. A tervekben szereplő acélgyártásra szolgáló Martin kemence végül nem épült meg. Az öntőde termékei elsősorban a soproni és grazi zárgyárak öntvény-szükségletének kielégítését szolgálták. A közel 200 főt foglalkoztató üzemben a munkák irányítását az egyes szakterületeken az akkori elnevezés szerint az „előmunkás” látta el. A gyár gyártmányösszetétele viszonylag állandó volt: záralkatrészek, kulcsok; majd az 1930-as évek elején háztartási öntvények: tűzhelyöntvények, húsdarálók, cipővasak stb. készültek.

A formázás a kézi munkahelyeken kívül mechanikus, kézi préselésű, lehúzás és fordítólapos formázógépekkel történt. Az üzem létesítésekor 2 db 600 mm-es kúpolt⁸ építettek, amelyeket egyszerre 200 kg-os adagokkal működtettek. A napi olvasztás kezdésénél először lágyító tégelyt, majd tempervasat, végül pedig szürkevasat olvasztottak. Az 1930-as évek kezdetén már 400-as kúpolt kemencét is építettek, elsősorban a kisméretű temperöntvények fémjének megolvasztásához.

A sárgaréz olvasztására 12 db koksztüzelésű tégelykemence szolgált, melyből a kilincsek, ajtó- és ablakveretek készültek. E kemencéket az I. világháború után lebontották, és a színesfém-öntészet megszűnt, illetve csak mintakészítés céljára alkalmazták. A kezdeti kisméretű mélykemencék helyett 1916-ban épült egy nagy lágyítóműhely, amelyben az 1960-as évekig szén-, majd olajtüzeléssel történt a hőkezelés. Később, az elektromos lágyítókemencék megépítése után az 1970-es évek elején leállították.

Alighogy elkezdte működését az öntőde, a Bécsben, 1914. szeptember 17-én megtartott igazgatói ülés úgy döntött, hogy a háborús helyzetre való tekintettel „... a soproni lágyvasöntőde üzeme csak annyira összevonva tartandó, amennyire az a félkész áruk elkészítéséhez szükséges, tehát új áru raktárra ne készíttessék, ellenben fix megrendelések elkészíthetők. [...] A jobb mintázók, mintakészítők, előmunkások stb. Wager öntőmester felügyelete mellett az öntőmintákat, és egyéb kiegészítő munkákat végezzék...”⁹

Bár az öntőde létszáma és termelése csökkent, a monarchia közös hadserege részére a patkók és zablák nagy mennyiségben készültek. A háború után e termékek gyártása tovább folytatódott, olyannyira, hogy a zabla a gyár feltételezhetően egyedüli terméke, amely az öntőde működésének közel 75 évét változatlan formában végigkísérte.

1918-ig a soproni és grazi gyárak között szoros együttműködés volt. A mesterek és előmunkások Grazból jöttek és tanították be a soproniakat a mintakészítésre, formázásra,

⁸ A kúpolt kemence, egy négy lábbon álló acélpalástú henger, melyet belülről tűzálló anyaggal bélelnek, s az így kialakuló belső átmérőjével jelzik a kemence méretét pl.: 400, 600 vagy 800 mm. A kemence folyékony fém előállítására szolgáló koksztüzelésű olvasztó berendezés, melyben a nyersvas, acélhulladék, gépöntvény töredék átolvasztása történik. A kívánt összetételű folyékony fém, ezeknek a kémiai összetételétől és arányától függ.

⁹ *Mühl Nándor*: 75 éves a Soproni Vasöntőde MTE SZ – OMBKE előadás, 1985. április. Kézirat a szerző tulajdonában.

olvasztásra. A monarchia összeomlása után a két telep (Graz és Sopron) jogilag különvált, s ez időtől kezdve az üzleti összeköttetés formája gazdaságilag egymástól független iparvállalatok viszonyának felelt meg. Ezt mutatja az is, hogy a számla tartozások kamatletétele kölcsönösen 17,5 % volt. A Vasárugyár négy igazgatósági tagja a grazi vállalat igazgatóságában is helyet kapott, de megindult az a folyamat, amely a soproni részleg önállósulásához vezetett. Új termékek gyártásának beindításához mind ritkábban kaptak segítséget Grazból.

1. kép. A Vasárugyár Rt Sopron levélpapírja, lágy- és szürkevas-öntődéjének látképeivel (1926)

Az Öntöde 1920–1945 közti időszak belső viszonyairól Nagyzsádányi Endre¹⁰ nyugalmazott igazgatónak 1984-ben kelt írásából értesülhetünk, amely Tislér Istvánnal, a korábbi időszak művezetőjével folytatott beszélgetés alapján készült.¹¹ A gyár üzletvezető igazgatója 1910-től Baumann József volt, aki 1924-ben meghalt, utóda Ohren Alfonz lett. Tislér István 14 évesen, 1923-ban lépett be az üzembe. Ebben az időben a munkaidő napi 12 óra volt hétfőtől péntekig, szombaton 6-tól 12.30-ig. A napi munkaidőt egy óra ebéd-

¹⁰ Macher Frigyes: Nagyzsádányi Endre (1915–1987). Bányászati és Kohászati Lapok. Öntöde 38. (120.) évf. (1987) 8–9. sz. 200. o.; *uő*: Nagyzsádányi Endre (1915–1987). Soproni Szemle 41 (1987), 367–369.

¹¹ Beszélgetés Tislér Istvánnal, a Vasöntöde nyugalmazott üzemvezetőjével. Visszaemlékezés a Vasárugyár RT Soproni Vasöntődjében letöltött évekre 1946-ig. A beszélgetés készült: 1984. március 28-án. (Készítette: Nagyzsádányi Endre) 7 oldalas gépelvény. Kézirat a Szerző tulajdonában.

szünet szakította meg, bérfizetés hetente egyszer volt, szombaton. A munkások javarészt Bánfalva, Ágfalva és Balf községekből származtak, kisebb mértékben soproniak is voltak. 1923-ban a gyárban kb. 420 fő dolgozott, munkaerőhiány nem volt.

Ha új munkaerőre volt szükség, azt az illetékes munkavezető igényelte, illetve kérte. A felvételt maga az igazgató, Ohren Alfonz végezte hétfő reggelenként. A munkaerő kiválasztása szemrevételezéssel történt, a jelentkezők közül a legerősebbnek, legizmosabbnak látszó személyt vették fel. Szigorú fegyelmi szabályok voltak. Dohányozni munkaidő alatt nem volt szabad a gyárban, még az öntöde műhelyben sem. Legfeljebb a WC-ben titokban, de azt is ellenőrizték, hogy a WC-ben valaki a dolgát végzi-e, vagy csak dohányozni ment. Akit dohányzáson érték, 1 pengő büntetést kapott. Aki munkába menet elkészt, azt az óráját levonták. Többszöri eset előfordulása esetén vehette a munkakönyvét.

Ohren Alfonz mérnökként került az öntödébe, majd ő lett a részvénytársaság igazgatója. Az igazgató hivatalos székhelye az öntöde volt, és itt is lakott. Naponta, délelőtt folyamán járt be a lakatosárugyárba lovas hintóján, majd később személygépkocsin. 11-től 13 óráig volt a gyárban, és pontosan 13 órára jött vissza az öntödébe. A kupoló kemence irányítását, adag-összeállítását, személyesen irányította, és menet közben is adott utasításokat. A lágyítási próbákat személyesen ellenőrizte. A lágyító műhely mestere vitte a próbát ellenőrzésre az irodába, illetve a lakásába, tehát lényegében az egész technológiát személyesen irányította. Ohren a gyár vezetői közül a nagy egyéniségek közé tartozik, senkitől sem tűrt beleszólást az üzemvezetésbe.¹² Az igazgató 1939-ben megsértődött és kilépett a részvénytársaság szolgálatából. Ekkortól a gyár vezetői posztját Csapó Elek gépészmérnök töltötte be, aki a város 1945. április 1-jei felszabadulásakor nyugatra menekült, így az üzletvezetést kis időre Becht Rezső – Sopron elismert Hűségdíjas írója (1893–1976) – vette át, ám 1946-ban, nyugatról visszatérve, ismét Csapó Elek lett az igazgató.

Az 1930-as évek második felében a gyár a dugattyúgyűrűk, majd a csőkapcsoló idomok (ún. fittingek) öntését is elkezdte, melyeket 1941-től már megmunkálva értékesített a gyár. A néhány száz tonnás öntvénygyártás 1940-ben átlépte az ezer tonnás szintet (1.035 t), a létszám pedig 300 fő fölé emelkedett, de két évi fellendülés után 1943-tól erős csökkenés következett be.

A gyár háborús kárt nem szenvedett, minden berendezése üzemképes állapotban maradt a bombázások után is. Így a felszabadulás után két nappal már megindulhatott az öntvénygyártás. Az öntödébe egy szovjet gépkocsizó alakulatot irányítottak, akik részére elsősorban dugattyúgyűrűk és perselyek öntését végezték. Még a háború alatt az öntödevezetésnek sikerült nagyobb mennyiségű alap- és segédanyagot saját hulladékká átdolgozva tárolni, s ezzel az újraindulást megkönnyíteni. Ám a kokszt hamar elfogyott, pótlásában a szovjetek segítettek, akik gépkocsival hozták a kokszt; ugyanis a vasúti összeköttetés hónapokig szünetelt.

¹² Jellemző epizód az időszakból: Csapó Elek gépészmérnök üzemmérnökként dolgozott a gyárban, de nem állhatott vitába az igazgatóval, aki ekképp utasította helyre: „Ich habe mehr im Arsch, als Sie in dem Kopf.” („Az én hátsómban több van, mint az Ön fejében.”)

1945 novemberében a gyár kéréssel fordult a Magyar Újjáépítési Minisztériumhoz, amelyben az újjáépítés érdekében nyersanyagok biztosítását sürgette. Ennek eredményeképpen a gyárat az újjáépítéssel foglalkozó üzemek közé sorolták, ami megkönnyítette az anyagellátást. A szükséges munkaerőt ekkor akár közérdekű munkára való vétel útján is biztosítani lehetett.

Soproni Vasárugyár: 1946–1953

1946-tól a gyár vezetését a Szovjet Vasipari Vállalatok igazgatósága nevezte ki. Az öntöde első szovjet vezetője Nikolaj Mitrofamovics Cibula volt. Távozása után Beljakin, Belenko, Jevtejev, Radoviczky, Sumejko követték egymást a vezetői székben. Tolmácsuk Dux Béla, majd az orosz fogságból hazajött Kiss László – későbbiekben az öntöde főenergetikusa – lett.

Az 1947-ben indított hároméves terv már azt a célt tűzte ki az öntöde elé, hogy a három év alatt az 1938-as termelést 110 %-kal haladja túl. Ám az egy főre jutó termelés az 1938-as termelékenységhez a viszonyítva, már 1948-ban elérte a 129 %-ot. Ebben része volt az 1948 májusától meginduló munkaverseny-mozgalomnak, amelyre a szovjet vállalatvezetés nagy hangsúlyt fektetett.

Ez időben állították le a saját áramfejlesztő telepet, és tértek át a városi váltóáram használatára. A fürdő- és öltözőépület új szárnyal bővült, a régi raktárhelyiségéből – Füredi Oszkár soproni építész tervei alapján – 250 főt befogadó kultúrtermet alakítottak ki. A fizikai munka könnyítésére kisebb gépesítések történtek, ingaköszörűt és monorel öntődobokat szereltek fel. A magkészítőben új szárító kemencét helyeztek üzembe. Fokozatosan növekedett a létszám: 1950 októberében az öntödebe bevezették a második műszakot szürkevas öntésre, így már 500-an dolgoztak az üzemben, az éves termelés pedig elérte a 2.400 tonnát. 1952-re a termelés tovább növekedve, már a 4.000 tonnához közelített, a temperöntvény arány pedig elérte a 40–45 %-ot.

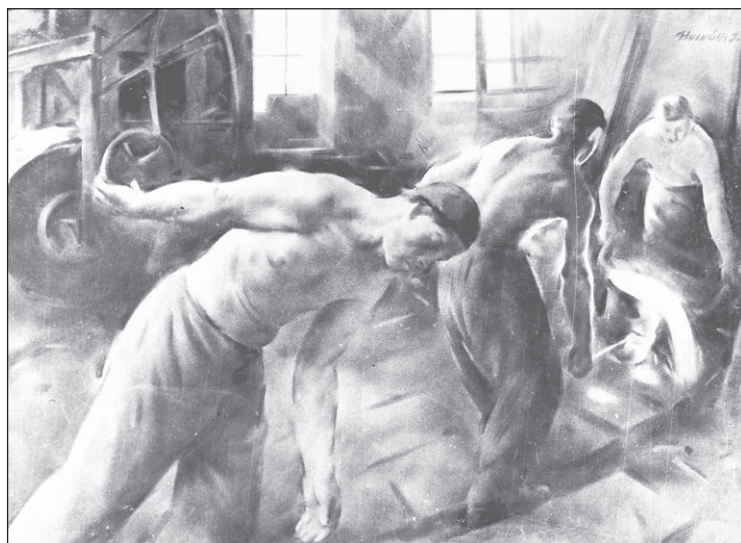
A szovjetek a dugattyúgyűrű gyártást kívánták fokozni. Ennek érdekében 1951 júliusában a Gépipari Tervező Iroda Öntödei Osztálya elkészítette az öntöde első fejlesztési tervét, ezt azonban nem sikerült kivitelezni. Az államosítást követően, 1952. október 31-től az öntöde igazgatója a Csepelről áthelyezett, szakmabeli Varga István lett, aki 1969-ig, nyugdíjazásáig töltötte be ezt a pozíciót, és kulcsszerepe volt az ez idő alatt a soproni fejlesztések melletti döntések elérésében.

Soproni Vasöntöde: 1953–1958

Az időszak elején a Zárgyár és Öntöde önálló vállalattá alakult, s aránylag rövid idő alatt megteremtették az önálló működést szolgáló szervezeti kereteket, valamint a műszaki és gazdasági tevékenységi köröket. A gyárban a tapasztalt szakmunkásokból és a technikumokból kikerült fiatalokból szakmai ismeretekben és létszámban is erős műszaki értelmiség kovácsolódott össze. A műszaki előkészítésben nagyfokú fejlődés kezdődött, ekkor teremtették meg a technológiai utasítások, műszaki dokumentációk készítésének alapjait. (2–3. kép)

2. kép. Soproni Horváth József: Formázók (szénrajz, 1954)

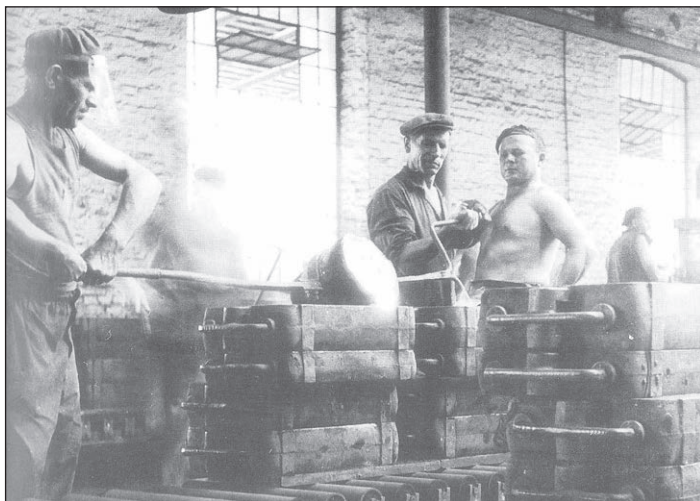
3. kép. Soproni Horváth József: Öntők (szénrajz, 1954)

A fejlődést az 1956-os forradalmi események némiképp megzavarták. A megalakult munkástanács vezetői segítették a rend fenntartását. A gyár dolgozói munkabeszüntetést nem kezdeményeztek, de az országos sztrájkfelhívásokhoz csatlakoztak. A dolgozók közül sokan nyugatra távoztak, ám jelentős részük napok vagy hetek múltán visszatért. A kisebb alapanyag-beszállítási zavarokat a gyár területén rendszeresen tárolt készletekből áthidalhatóvá lehetett tenni.

Az önállóság öt évében a termelés mennyisége lényegesen nem változott, a gyártmány szerkezet azonban módosult. 1953-ban gyártottak először 500 tonnánál nagyobb mennyiségben csőkapcsoló-idomot. A féktuskó öntvények mellett a MÁV részére nagy mennyiségben szállítottak megmunkált csapágyakat (1956-ban például 28.000 db-ot). A mennyiségi és minőségi igények állandóan növekedtek, amelyek között a záralkatrészek és kulcsok aránya még mindig tekintélyes részt képviselt. Ebben az időszakban kezdődtek az első feketetemper és gömbgrafitos öntvénygyártási kísérletek is, és körvonalazódtak azok a műszaki feltételek, amelyek a továbbfejlődéshez szükségesek voltak.

ELZETT Vasárugár: 1959–1962

A termelés, a kigépesítések, újítások, létszámnövekedések, valamint a munka intenzitásának fokozásával folyamatosan növekedett. A szürkeöntvény-gyártás mintegy 1.400 tonnás szinten állandósult, a temperöntvény mennyiség pedig folyamatosan növekedve 1960-ban átlépte a 2.000 tonnás mennyiségi szintet (4. kép). Az eredményes kísérletek és próbagyártások alapján az Elzett Művek 1960 februárjában már miniszteriumi jóváhagyásra terjesztette be egy Sopronban létesítendő 5.000 tonnás feketetemper öntőde beruházási programját. Ebben főprofilként, a közúti jármű és mezőgépjármű öntvények gyártását jelölte meg.

4. kép. Görgősoron lévő öntőformák öntése (1960-as évek)

A fejlesztési terv lényegesebb részei az alábbiak voltak:

- egy 3 tonnás ívfényes olvasztókemence,
- elektromos fűtési lágyító,
- konvejoros rázó-préselő formázó-gépsorok,
- automatizált homokmű és
- magkészítő gépek növelése.

Mindezek összességében megközelítették az 50 millió forintos beruházási költséget. A fejlesztési programot azonban a többszöri átdolgozás ellenére sem hagyták jóvá. A kisebb korszerűsítések mellett egyedül a lágyítókemencék szénről olajtüzelésre való átállítása volt jelentős energiaracionalizálást eredményező fejlesztés ebben az időszakban.

Öntödei Vállalat 05. sz. gyáregysége – Soproni Vasöntöde: 1963–1984

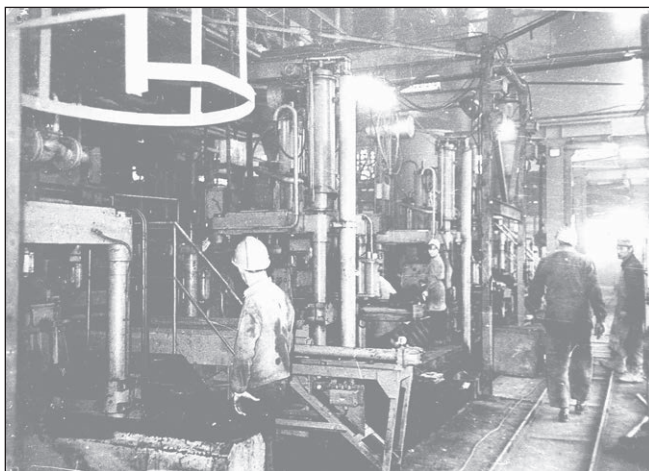
Az Öntödei Vállalat létrehozásának célját és feladatát abban lehet összefoglalni, hogy egységes műszaki irányítással, a fejlesztési alapok koncentrálásával az öntödék műszaki-technikai színvonalát emeljék, javítsák a munkakörülményeket. A kiemelt célok közé tartozott a népgazdasági igények fokozottabb kielégítése, szakosítás, gazdaságos, hatékony működés biztosítása, valamint a létszám, bér és szociális helyzet javítása.

Az 1960-as évek elején a hazai temperöntvények utáni igény növekedése szükségessé tette a termelési kapacitás növelését, melyre két lehetőség között kellett a felügyeleti szerveknek dönteni. Vagy új öntödét építhettek, de nem Sopronban, hanem Salgótarjánban, vagy rekonstrukciót végeznek Sopronban, elismerve az 50 éves gyártási tapasztalatot. A döntés Sopronra nézve kedvező alakulásában jelentős szerepet játszott Varga István igazgató és Nagyzsadányi Endre főmérnök kiállása. Így végül az Öntödei Vállalat szervezetén belül – többszöri módosításokkal, az 5.000 tonnás célkitűzés 12.000 tonnára növelésével – jóváhagyták a soproni fejlesztést.

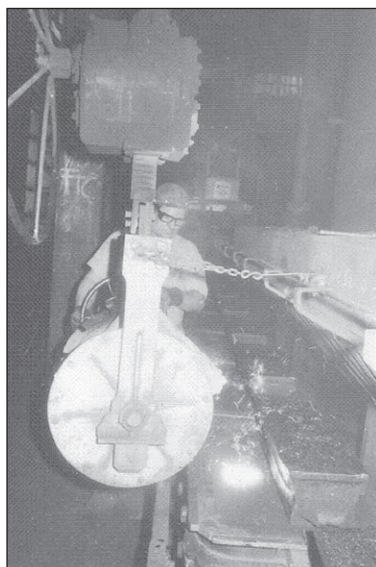
A rekonstrukció szervezését, lebonyolítását egy újonnan létrehozott beruházási osztály végezte Salamon Nándor okleveles kohómérnök vezetésével, akinek elévületlen érdemei voltak abban, hogy a beruházás és az új technológiák bevezetése folyamatos termelés mellett is sikeresen zajlott le. Megépült egy teljesen új, duplex eljárású olvasztómű szekunder levegős, hideg szeles kupolókemencékkel és hálózati frekvenciás indukciós kemencékkel. A formázáshoz, két darab GISAG (NDK) gyártmányú FORMATIC-P típusú nagy nyomású elektropneumatikus rendszerrel automatizált, valamint egy HALLSWORT félautomata gépsort építettek be. A magkészítéshez vízüveges kötésű és hot-box eljárással működő héjmagkészítő Röper és Shalco maglövőgépeket helyeztek üzembe. Az új gépekhez, új típusú szerszámok készültek, melynek során a mintakészítés szakmájában is nagy korszakváltás ment végbe. A változás során, az addig elsősorban fából és fémből készült minták készítését, a műanyagból készült minták váltották fel (5–6. kép).

Az 1965 és 1969 közti 300 millió forintos rekonstrukció termelés kiesés nélkül valósult meg. A szakma szeretetéből ebben az időszakban nagyon sokan vizsgáltak kítű-

nőre. A gépek áttelepítései, a változó, sokszor nyitott légtérben való formázás, öntés, az amúgy is nehéz fizikai munkát tovább nehezítette. Az építkezés és szerelés, valamint a próbaüzem szervezése mellett ugyanazon személyi és tárgyi feltételekkel biztosítani kellett a folyamatos termelés menetét és az új technológia kialakítását. A rekonstrukció befejeztével azonban minimálissá vált a nehéz fizikai munka, kezdve a kézi anyagmozgatótól, talicskázástól, kupolókemencék kézi adagolásától, a műhelyek közti szállításokig.

5. kép. Rekonstrukció utáni formázó-gépsor (1970)

6. kép. Öntés az új formázósoron (1970)

A folyamatos termelés mellett nem ment minden zökkenő nélkül az áttérés a „lapát-talicska” technológiáról a korszerű automata berendezések üzemeltetésére. Ahogy épült az új, úgy szorult ki egy-egy régi technológiai egység a régi helyéről, és költözött provizóriumból provizóriumba. (7-8. kép)

A nehéz évek a rekonstrukció befejeztével (1970) azonban nem szűntek meg. Az optimistán tervezett termelés felfutás lassabban valósult meg, ezért veszteséges évek következtek, s csak 1975-ben vált újra nyereségesé a gyáregység. Az öntvénytermelés a tervezett éves 12.000 tonnás mennyiséget soha nem is tudta elérni, mivel a gyártmányösszetétel merőben eltért a tervezettől (1. táblázat). A rekonstrukcióval a minimálisra csökkent a szürkeöntvénygyártás, illetve 1975-re 7.700 tonnás temperöntvény termelést ért el az öntöde. Ebben az időben az öntöde 80–100 céggel állt öntvény szállítási kapcsolatban (2. táblázat).

A beruházás 360 millió forintba került, amely állami költségvetési fedezetből indult. A közgazdasági szabályok változása miatt azonban, mivel életbelépésekor nem volt meg az előírt 75 %-os készülségi fok, ezért hitel-, illetve kamat-visszatérítést kellett fizetni, ami 1976 végén járt le.

Főbb gyártmányok:	Kapcsolódó országos programok
csőkapcsolóidom (fitting)	lakásépítési program
jármű alkatrészek	jármű program
villamos távvezetékek szerelvényei	750 KW-os villamos program
	vasúti vonalak villamosítása
örlő-teszt	cementgyártás fejlesztése
mezőgazdasági gépalkatrészek	mezőgép gyártás és öntözési program
záralkatrészek, palacksapkák, stb.	

1. táblázat. A vasöntöde főbb gyártmányai az 1970–80-as években

Építő és Termelőeszköz Kereskedelmi Vállalat (ÉPTEK)	ELZETT
Szerelvény Értékesítő Vállalat	Cement és Mészművek
Magyar Vagon- és Gépgyár	MÁV
Csepel Autó	MOFÉM
Pécsi Porcelán	Szerelvény Ipari Művek, Székesfehérvár
Mezőgép Szekszárd	

2. táblázat. A vasöntöde főbb partnerei

7. kép. Kösztörús műhely a rekonstrukció után

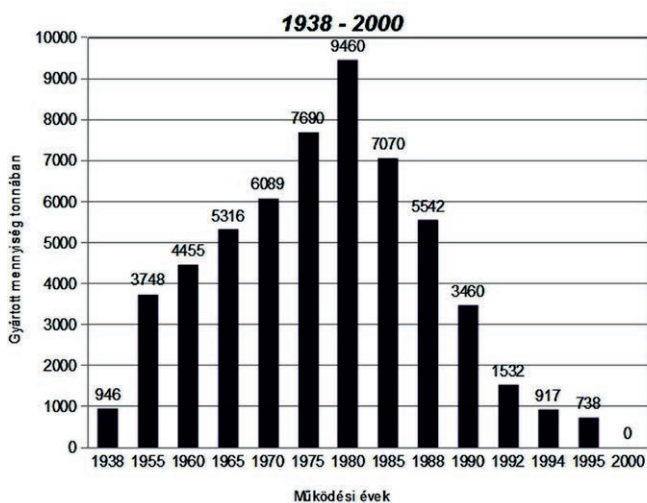
8. kép. A soproni Vasöntöde kiállítási anyaga az 1985. évi Budapest Nemzetközi Vásáron

1978-tól megkezdődött a fittingek tűzihorganyzása a mosonmagyaróvári KÜHNE gépgyárban. Néhány év után Horváth Ferenc vezérigazgató (miután a Rába „bekebelezte” a Kühnét), a RÁBA Vagon és Gépgyár a KÜHNE-ben folyó horganyzási szerződést azonnali hatállyal felmondta, azzal az egyszerű indokkal, miszerint „a megyén belül két szocialista vállalat közötti együttműködéshez felesleges egy szerződés”. Ez gyakorlatilag megszüntette a mosonmagyaróvári horganyzást. Ezt követően 1983-tól 1990-ig a horganyzás a Segesdi Új Élet MG Termelőszövetkezet – Fitting Tűzihorganyzó és Megmunkáló Üzemében történt (9. kép).

A termelés 1980-ban megközelítette a 9.500 tonnát. A termelési érték első alkalommal lépte át a 300 millió forintot, és 1985-ig ezen a szinten mozgott (10. kép). Az 1980–1983 közötti időszakban volt a gyárnak a legmagasabb dolgozói létszáma, mintegy 900–940 fő. Az 1980-as években a köszörős munka és a fitting-megmunkálás területén munkaerőhiány lépett fel, melynek pótlására e tevékenységet a Kőhidai Fegyintézetbe, majd a Segesdi GT.-nél bér munkával pótolták, később Bősárkányban is telephelyet létesítettek.

9. kép. A segesdi horganyzó műhely

10. kép. A soproni vasöntöde termésmennyiségének változása 1938 és 2000 között.

Forrás: a szerző saját feljegyzései

Soproni Vasöntöde: 1985–1992

1985. január 1-jétől az Öntöde önálló szervezeti egységgé vált. A rekonstrukció után a termelés döntő mennyiségét a 2 db GISAG formázó gépsor teljesítménye határozta meg. Első alkalommal ezeken a gépsorokon 1974-ben érte el az öntöde az évi egymillió darabszámú öntőforma legyártását, öntvényben ez 6.500 tonna mennyiséget eredményezett. 1970 és 1986 között összesen 18 millió öntőforma készült, ami súlyban 125.000 tonna öntvény mennyiséget jelentett, mintegy 4 milliárd forint értékben.

A gyár egészen 1988-ig nyereséggel zárta az éveket. 1989-től 1991-re azonban 3.000 tonnára, 1992-ben 1.500 tonnára csökkent a termelés. Ennek okai: a hazai öntvényigények csökkenése, a fitting import növekedése, az export gazdaságosságának fokozatos csökkenése, valamint a fejlesztési lehetőségek hiánya volt. Ez azt eredményezte, hogy 1992-ben csődeljárás alá került a cég. A hitelezők, az APEH, a TB, az ÉDÁSZ kompromisszumkészsége elősegítette a megegyezést, az összesen 150 millió forintnyi adósság kétéves, pótlékmentes átütemezésével. A fizetési kötelezettségek teljesítése érdekében hasznosították a nem termelő ingatlanokat, így a tóalmi, fertői üdülőházat, és a sportpályát is. További folyamatos csődegyezségi tárgyalások eredményeként 1992. november 12-én a megyei bíróság, befejezettnek nyilvánította a csődeljárást.

A Soproni Vasöntöde Vállalati Tanácsa 1992-ben döntött a részvénytársasággá alakulásról, mely 1993. január 1-jével lépett életbe. E vállalkozási formában került sor az Állami Vagyonügynökség által nyilvánosan meghirdetett privatizációs pályázat kiírására.

A privatizációs időszak: 1993–1995

Az átalakulás és privatizáció lebonyolításához az Vasöntöde az ECONOMIX RT. tanácsadó céget kérte fel. Az első pályázati kiírás 1993 júniusában történt meg. Az első, majd a második pályázat is eredménytelen volt, a harmadikra 1994 januárjában került sor. Az Állami Vagyonügynökség május 18-án úgy döntött, hogy engedélyezi az ECONOMIX RT.-nek, hogy a részvénytársaság teljes részvénycsomagját 30 %-os árfolyamon értékesítse.

A pályázatot ekkor három magánszemély, Kocsis József, Sümegi József és Dr. Zsohár Etelka nyújtotta be. Október 14-én az időközben felbontott hazai konzorcium képviselője, Kocsis József mint tulajdonos megjelent a vasöntödében, és azonnali hatállyal – távollétében – felmentette tisztségéből Köves István vezérigazgatót, és a felszámoló biztost kitiltotta az öntödéből. A rendezetlen tulajdonlás – a vételár kifizetésének elmaradása – miatt a cégbíróság néhány napon belül meghozott határozata alapján Lázár János felszámoló biztos folytatni tudta munkáját, ezt azonban Kocsis József folyamatosan akadályozta. A kötélhúzás hónapokig folyt. 1995 januárjában a Magyar Televízió „Az Ügy” című műsorában közös asztal mellé ültette a tulajdonost és vezérigazgatót, de a műsor elsősorban Havas Henrik és Forró Tamás sztárriporterek produkciójáról szólt, mintsem a partnerek együttműködésének elősegítéséről.

1995. március 7-én, a Parlamentben egy soproni képviselői felszólalásban – a privatizációs törvény vitájában – a probléma már úgy hangzott el, hogy „...a privatizált üzem új tulajdonosáról a döntést követően derült csak ki, hogy korábban más megyében már

három, általa megvásárolt céget tönkretett...” Az év folyamán a Somogy Megyei Rendőrkapitányság gazdaságvédelmi osztálya, különösen nagy értékre elkövetett sikkasztás és csődbüntett elkövetésének alapos gyanúja miatt, Kocsist előzetes letartóztatásba helyezte. A *Zsarú* folyóirat 1995/22. számában „Egy csőd előjátéka” címmel Kocsis Somogy megyei sikkasztásairól és csődbüntetteiről írt, melynek utolsó mondatában az szerepelt, hogy a nyomozók szerint az eladásokból befolyt összeget a Soproni Vasöntöde megvásárlásához használta fel.

A rendszerváltás után az országban meglévő kusza gazdasági és jogi helyzet következtében sokfelé megjelentek a joghézagokat kijátszó fehérgalléros bűnözők, akik a bűnözéssel szerzett pénzt igyekeztek mielőbb tisztára mosni valamilyen más ügy segítségével. Mindezekből látható, hogy a vasöntöde története, ezekben az években inkább volt krimi, mint gazdasági ügy.¹³ A kialakult helyzet miatt a privatizáció eredményét törölték.

Soproni Vasöntöde Agram Kft.: 1995–1997

A megismételt pályázat során az öntöde 1995. augusztus 1-jével egy szekszárdi cég, az Agram Szekszárdi Ipari és Kereskedelmi Kft. tulajdonába került. Az új szervezeti formában a tulajdonos, Borbély Károly megszüntette Köves István vezérigazgató posztját és a továbbiakban munkájára sem tartott igényt. Köves István kohómérnök a gyár dolgozóinak messzemenő támogatásával sokáig állta az öntöde működése érdekében a küzdelmeket. Döntő szerepe volt az eredményes csődegyezségekben és a privatizációk közötti működés fenntartásában. Ám a tulajdonos sem rá, sem az öt követő öntödevezetők munkájára nem tartott igényt egy-egy évnél hosszabb ideig.

Az 1995-ös év első fele a rendelésállomány csökkenése és az anyagbeszerzések nehézségei miatt bizonytalanságban telt el. A veszteséges termelés miatt jelentős racionalizálásokra került sor: csökkentették a létszámot és megszüntették a bősárcányi köszörűs és megmunkáló részleget, a dolgozóknak pedig Sopronban biztosítottak azonos munkát. Az év második felében, javult az öntöde alapanyag-ellátása, és átmenetileg növekedett a rendelésállomány. Az építőipari állványszerkezetek kötőelemeivel új termékcsalád gyártása indult meg, csatlakozva a szekszárdi Kft. profiljához. A német piac telítődése miatt azonban egy év után megszűnt ezek gyártása. Az 1990-es évek elején még növekvő német, francia, svájci temperöntvény-export lassan megszűnt, és a hazai igények is drasztikusan csökkentek. Így ismét előtérbe került a MÁV részére a vasúti kocsik féktuskóinak gyártása. Sajnos a közbeszerzési pályázatokon nem sikerült jelentős szérianagyságú rendelésekhez hozzájutni. Maradt a kisebb szériájú szürkeöntvények (csatornafedelek) gyártása, amelyek veszteséget okoztak.

1997 tavaszán egy bécsi telephelyű öntöde, az Eisengießerei Gustav Weiss felszámolási árverésén a soproni gyár tulajdonosa öt kamionnyi formázógép-párt és tartozékait vásárolt meg, ezek soproni beépítése azonban sikertelen volt. Nyáron a kupolókemen-

¹³ „Nem áram rázta meg az Elektretvet – KÁEFTÉKÁLVÁRIA”, Somogyi Hírlap 1991. május 11. 6. sz.

céhez nedves leválasztó berendezést vásároltak a leállított esztergomi SZIM Öntödétől azzal az indokkal, hogy annak beépítésével környezetvédelmi támogatást lehet elérni. Az elavult szerkezetet a költségek fokozatos növekedése miatt azonban szintén nem tudták beépíteni. Ebben az időszakban lecserélték a GANZ dugattyús kompresszorokat csavar-kompresszorokra, amelyek a következő években a forró nyáron felmondták a szolgálatot. A gyár elhúzódó válságát az is jelzi, hogy felmondták a távhőszolgáltatást és helyette gázkazánokat helyeztek üzembe. Mindezek és az állandóan ismétlődő létszámleépítések (végkielégítések) elvonták a termeléstől az amúgy is szűkös anyagi eszközöket, így ez is lehetetlenné tette az eredményes működést.

STREBELWERK Környezettechnikai Kft: 1998–2000

1998 novemberében, az öntöde többségi tulajdonát megvásárolta a STREBEL GmbH, egy svájci-osztrák cégcsoport, akik elsősorban fűtéstechnikai eszközök és csatornázási öntvények előállításával és forgalmazásával foglalkoztak. Az üzemeltetésre megalakult Környezettechnikai Kft. első igazgatója Jörg Martin Schüler, egy hajdani NDK-s villamosmérnök lett, aki a tényleges irányítást decemberben vette át. A befektetők tulajdonában Bécsújhelyen egy vaskazán-gyártó öntöde volt, s fejlesztési céljuk az volt, hogy a soproni öntöde gyártmányait megtartva a bécsújhelyi VALUVA öntöde csatornázási öntvényeinek gyártását is átveszik. A vasöntöde korábbi gyártmányainak öntése ígéretes, illetve terveik ellenére fokozatosan megszűnt (11. kép).

11. kép. Egykori kollégák látogatása az új tulajdonosnál (1999) Balról jobbra: Wagner Árpád, Salamon Nándor, Macher Frigyes, Simon János, Nagy Istvánné, Kiss László

A Hallsworth (kis öntvények gyártására szolgáló) gépsort lebontották és acélhulladékként hasznosították. Az 1997-ben felszámolt bécsi öntödéből, ahonnan már korábban is vásároltak, egy újabb gépsort szereztek be, amelynek kerek öntött formaszekrényeiben csatornafedeleket gyártottak. A nagy teljesítményű gépsorokon, elzáró- és tisztítófedelek, udvari lefolyórácsok készültek szürkevasból, és ezek fokozatosan kiszorították a temperöntvényeket.

A csőkapcsolóidomok értékesítésénél, nem sikerült megfelelő átvételi árat kialakítani az ausztriai Voest-Alpine-nal, ezért a gyártást megszüntették, a menetvágógépeket ócskavas kereskedővel leszereltették, szétvágatták. A volt megmunkáló műhelyben az öntöttvas kazántagok megmunkáló és összeszerelő műhelyét rendezték be fűrőgépekkel, összeszerelő sajtolóval, nyomáspróbázóval és festőfülkével. A csökkentett formatéri préslevegő igény ellenére a csavarkompresszorok nem bírták a forró nyárban a terhelést, és felmondták a szolgálatot. A gépsorokat ezért leállították, és a dolgozók nagy részének 2000. július elején felmondtak. Mintakészítők, karbantartók, kazán összeszerelők, ügyviteli dolgozók, összesen mintegy 20 fő maradhatott még egy ideig.

12. kép. Címek a Kisalföld napilap tudósításaiból (1992–2014)

Mintegy tíz éves kálvária után 2000 júliusában, életének 90. évében megszűnt az öntvénygyártás Sopronban. A kazán-összeszerelés az első 100 db. kis olajtüzelésű kazántest összeállítása után szintén abbamaradt. 2000 és 2004 között a telephelyen a csatornázási öntvények forgalmazására létesült lerakat, miközben a cég 2001-ben teljes osztrák tulajdonba került. Az utolsó lakatosokat és mintakészítőket 2001 nyarán küldték el. A létszám 6 főre csökkent. A minta- és karbantatóműhely szerszámgépeit helyi vállalkozóknak értékesítették. 2004 nyarán egy budapesti ócskavas-kereskedőnek az öntöde szinte teljes gépi berendezéseit eladták, s az év végére csak egy adminisztrátor maradhatott a cégnél.

2007-ben egy ingatlanfejlesztő cég tulajdonába került az ingatlan nagyobb része. A tulajdonosok a Vasöntöde és a vele határos volt Fésűsfonalgyár helyére lakóparkot terveztek, erre hitelekkel vettek fel, amelyeket nem, vagy csak részben fizettek vissza. Ez 2010-ben, gazdasági vesztegetés, sikkasztás és csalás alapos gyanúja miatt az ügyészség vizsgálatát vonta maga után.

2009-ben egy melléképületben; 2010 decemberében pedig a főépületben ütött ki tűz. A lángok a födémet tették tönkre. A helyi védetség alatt álló, az Ágfalvi út mentén hosszan elnyúló téglalapú épület (irodák, laboratórium, karbantató műhelyek) az öntöde központi része volt. Ez ma kifosztva, egykori méltóságától megfosztva, torz vázként áll. 2014-ben a járási építésügyi hatóság elkezdte vizsgálni az épület állapotát (12–14. kép).

13. kép. Jelenlegi állapot (2014.08.15)

Mit jelentett a gyár a város életében?

A Vasöntöde 1970-ben befejeződött rekonstrukciója után Közép-Európa egyik legfejlettebb öntödéje lett. Gazdasági potenciálja mellett jelentős műszaki, társadalmi, szellemi közösséget alkotott. Az öntvénygyártás mindennapi feladatai mellett munkatársai jelentős társadalmi és tudományos tevékenységet folytattak. Részt vettek egyebek mellett a város első TV átjátszó tornyának a Károly-kilátóra helyezésében; a Tómalomnál, majd

Fertő tavon üdülőház építésében; a Vasas sportpálya létesítésében; az 1980-as évek során történt felújításkor a Fertőrákosi Barlangszínház üléseinek pótlásában, valamint turista- és tömegsport-rendezvények szervezésében.

Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Öntödei Szakosztályának helyi csoportja országos jelentőségű rendezvények szervezését kezdeményezte, amelyek közül kiemelkedő volt az 1968-tól 1991-ig évente megrendezésre kerülő, Soproni Temperöntési Napok. A rendezvények tapasztalatai alapján, a MTESZ tagegyesületeivel együtt sürgették Sopronban a konferenciaváros feltételeinek megteremtését.

A gyár fizikai és szellemi munkatársai százainak erőfeszítését nagyra becsülve, a teljesség igénye nélkül kerüljön sor befejezésül az irányításban jelentős szerepet játszó személyek megemlézésére: Varga István, Nagyzsadányi Endre, Pintér Ferenc, Sasgáti János, Köves István, Mühl Nándor és Rétfalvi László igazgatók álltak a gyár élén. Mellettük kulcsfontosságú volt Áldozó László művezető, Barta Imre főmérnök, Diboki Jenő művezető, Foki István beruházó, Jankó Ferenc üzemvezető, Kopácsi József főtechnológus, dr. Macher Frigyes főmetallurgus, Palotai Mátyás programozó, Pálmai Ferenc művezető, Salamon Nándor főmérnök, Simon János művezető, Szényi Jenő főtechnológus, Tislér István üzemvezető, Zeberer Alfréd főkönyvelő, Zeberer Lajos főmérnök és Wágner Árpád üzemvezető munkája.

Az összeállítás célja az volt, hogy a Soproni Vasöntöde eredményekben gazdag évtizedeinek emléke a nehézipar üzemekre rázúdult kedvezőtlen körülmények – a fejlesztések elmaradása, piacvesztés, majd spekulációs, szakmailag megalapozatlan privatizációk – romboló hatása ellenére fennmaradjon az utókornak.

14. kép. Már a vadszőlő is benőtte a lakatot... (Kinél van a kulcs?)

Historiográfiai áttekintés

Előljáróban¹ feltétlenül le kell szögezni, hogy a roma holokauszt² kutatása évtizedekkel van elmaradva a zsidó holokauszt kutatásához képest. Ez egyrészt a két tragikus esemény-sor közötti eltérésekkel, a jóval kevesebb roma áldozattal, másrészt a cigányság marginális helyzetével, ebből eredően sokáig igen korlátozott, vagy éppen elhanyagolható önfelmutató és érdekmegjelenítő képességével is magyarázható. Ennek eredménye az igen kevés feldolgozás, az igen kevés érdemi adat. Így szűkebb pátriánkra, Sopron megyére vonatkozóan sem folytak eddig ebben a témában kutatások, és a községmonográfiákban sem találhatunk számottevő adalékokat. Általánosságban a cigányság múltjára vonatkozó kutatások gyér számát tükrözi, hogy a Soproni Szemle 1937-es indulása óta összesen egy olyan tanulmány jelent meg a folyóiratban, amelynek témája a roma népesség volt.³

Az országos és helybeli kutatások hiánya okozza, hogy az elmúlt évtizedekben igen eltérő számú becslések láttak napvilágot a magyarországi roma holokausztban elhunytak számát illetően. Az 1950-es években Erdős Kamill kutató ötvenezerre becsülte a roma áldozatok számát, a hetvenes években a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága 28 ezer fős adatot szolgáltatott. Karsai László történész 1992-ben jelentette meg a témával foglalkozó könyvét, amelyben széles körű kutatások után arra a következtetésre jutott, hogy ötezerre tehető azon magyarországi romák száma, akiket 1944–45-ben etnikai hovatartozásuk miatt elpusztítottak, ál-orvosi kísérletekkel kínoztak és nyomorítottak meg, deportáltak, vagy munkaszolgálatra hurcoltak. A korábbi közléseket Karsai szövezesre és szájhagyományra alapozott, megbízhatatlan adatoknak tartja.⁴ Karsaihoz hasonló nagyságrendűre,

¹ Jelen dolgozat – kisebb, a publikáláshoz szükséges átdolgozástól eltekintve – megegyezik a Szerző 2008-ban írt „Háttéranyag a cigány holocaust Sopron megyei vonatkozásaihoz” című kéziratával, amelyet munkafeladatként a Soproni Levéltár munkatársaként készített. Apropóját a holokauszt roma áldozatainak emléket állító emlékmű terve adta, a Soproni Levéltár a roma holokauszt Sopron megyei vonatkozású iratainak feltárására pedig az intézményfenntartó megyei önkormányzat részéről Firtl Mátyas közgyűlési alelnök kérte fel.

² A „roma”, illetve „cigány” népelnevezések közül általában, igazodva az újabban elterjedt használatához, a „romát” használom, ugyanakkor az egykorú iratok és azokból nyert adatok elemzésekor, tárgyalásakor a korszakban használt „cigány” népnév, illetve ahhoz kapcsolódó kifejezések („cigányösszeírás”, „cigányrazia”, „kóborcigány”, stb.) használatától nem tudtam eltekinteni.

³ *Soós István*: Cigányper Sopronban (Adalékok Sopron és a cigányság XVIII. századi kapcsolatához) 1–2. Soproni Szemle 41 (1987), 225–236; 320–329. Időközben láttak napvilágot *Sági Ferenc* cikkei a büki romák 1944–1945. évi üldöztetéseiről: A büki romák és a holokauszt I–II. In: Büki Újság 2010. 6. sz. 9. p.; 2010 7. sz. 17. p.; Holokauszt emlékmű Bükön. In: Répcevidék 2013. 9. sz. 6. p.

⁴ Nem kevésbé eltérőek azok a becslések sem, amelyek – Szita Szabolcs történész tájékoztatása szerint – általában 200–600 ezer közé teszik az európai roma áldozatok számát. A kilencvenes évektől inkább az utóbbi adat vált elfogadottá, a nemzetközi roma szervezetek ugyanakkor 1,5 millió áldozatról beszélnek. Ez a szám szerepel a párizsi roma központ nyilvántartásában is.

több ezresre teszi a magyarországi cigány áldozatok, a roma holokauszt során elhunytak számát Szita Szabolcs is.

A roma holokauszt emléknapja alkalmából⁵ a Népszabadság 2008. augusztus 2-i számában megjelent interjúban Szita Szabolcs, a Holokauszt Dokumentációs Intézet vezető történésze, a mindössze tíz éves múltra visszatekintő, inkább szórványos, mint rendszeres és átgondolt kutatások tükrében csak becsülni tudja a holokauszt magyarországi roma áldozatainak számát.⁶ Szita az adatok pontosításának az egyik útját a koncentrációs táborok irattárainak, listáinak átkutatásában látja, persze nem eltitkolva ennek nehézségét, miszerint a nevek alapján igen problematikus a származás, esetünkben a romák azonosítása. Szita megemlítve, hogy a magyarországi romák közül kevesen kerültek az auschwitzi lágerrendszerbe, megjelöli, hogy annál inkább vizsgálendő az 1944 kora őszen munkaszázadokba, kényszermunkára sorozott romák, illetve később, a nyilas időszak alatt a legnagyobb honi elosztóhelyre, a gyűjtőtáboroként működő komáromi csillagerődbe hurcoltak sorsa.

Az eddig leírtak is jelzik, hogy még sok a bizonytalanság a romákat érintő 1944–1945. évi eseményeket illetően. Ez annak is köszönhető, hogy a romákat illetően nem került sor az üldözés olyan általános, átgondolt, törvényekkel és rendeletek sorával szabályozott, a közigazgatás szerves közreműködését megkövetelő intézkedés-sorozatra, mint a zsidó holokauszt során. Ennek következtében jóval kevesebb irat képződött, és a téma a korabeli sajtóban, egyúttal a politikai közbeszédben is jóval kevesebb helyet foglalt el. Így a források alapján – a zsidók sorsával összevetve is –, csak töredékesen és felettébb hiányosan rekonstruálhatók az események, amelynek feltárásában a zsidó holokauszthoz képest jóval nagyobb szerep jut a túlélők visszaemlékezésének.⁷ Így a vészorszak roma vonatkozásaira először az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején gyűjtött interjúk,⁸ majd egy visszaemlékezések alapján írt cikk⁹ irányította a figyelmet. A roma holokauszt áldozatainak első emléktábláját 1984-ben a Vas megyei Ondód (ekkor már Torony község része) községben állították fel. Az e községben élő cigányok 1944–1945. évi történetüket kutató helytörténész is csak részben tudta levéltári források alapján feloldozni. A 25 deportált, előbb a komáromi Csillag-erődbe, majd végül Dachaubá vitt

⁵ A roma holokauszt emléknapja őrzi annak a 2897 roma embernek az emlékét, akiket Auschwitz-Birkenauban egyetlen éjszaka, 1944. augusztus 2-ről 3-ára virradóra, gázosítottak el.

⁶ Népszabadság, 2008. augusztus 2, 3. p.

⁷ Az alább ismertetésre kerülő, a romák deportálására vonatkozó levéltári adatok szűkösségével ellentétben – más források, illetve visszaemlékezések alapján – Bársony János közel húsz, az egykori Sopron vármegyéhez tartozó települést nevesít, mint amelyek roma népességét érintette a deportálás: 1944 őszén a Komáromba, majd egy részüket onnét német koncentrációs táborokba hurcolták. Ld. a Pharrajimos. Romák sorsa a náciizmus idején (szerk.: Bársony János, Daróczy Ágnes) című kötet „Települések – események” című részét (133–183.)

⁸ Ezeket többek között *Csalog Zsolt* (1977), *Péntek Imre* (1978), *Szegő László* (1983) adta közre.

⁹ *Ember Mária*: Ide is gyűtt az ablakra csendőr. In: Magyar Nemzet 1984. október 21, 4. p.

romára, azok sorsára vonatkozó adatokhoz is csak a visszaemlékezők révén juthatott.¹⁰ Részben visszaemlékezések – illetve tanulmányok és adatbázis – alkotják az utóbbi években megjelent legterjedelmesebb e témájú munkát is.¹¹ A túlélőket szólaltatja meg két dokumentumfilm is.¹²

Levéltári források alapján, méghozzá széles levéltári forrásbázison dolgozta fel és jelentette meg 1992-ben – a bevezetőben már említett – kötetét Karsai László történész,¹³ amely ezidáig a legalaposabban mutatja be a roma holokauszt eseményeit, országos folyamatait, s amelyre munkám során elsődleges szakirodalmi háttéranyagként támaszkodtam.

Természetesen a Soproni Levéltárban kutatva csak az írott források feltárására van módunk, ott is elsődlegesen a korabeli közigazgatás és annak három szintje (a megye és Sopron thj. város, a járások, valamint a községek) szerveit illetően, hiszen például a téma szempontjából fontos irattípusokat, mint a katonai, csendőri szervek iratait, a levéltárunk nem őriz. Mindezeket előrebocsátva hangsúlyozni kell, hogy a roma holokauszt – Karsai országos feldolgozását leszámítva – eddig nem kutatott Sopron megyei vonatkozásai, eseményei levéltári forrásainak teljes körű feltárására nem volt elég a rendelkezésre állt közel egy hónap. Így is sikerült azonban áttekinteni az 1944. és 1945. évre vonatkozóan – az azt megelőző évekre való kitekintéssel – a főispáni, alispáni iratanyagot (közte a lymbust is), a csepregi, csornai és kapuvári főszolgabírók iratait (ti. a soproni főszolgabíró ezen évkörű iratanyaga teljesen megsemmisült), és számos jegyzőségi, községi előljárósági iratanyagot. Mindemellett kutattam Sopron thj. város polgármesteri irataiban és a M. Kir. Államrendőrség soproni kapitányságának megmaradt iratanyagában is.

A kutatómunka nehézsége ellenére – hiányzó segédkönyvek, sok hiányzó irat – sikerült a témával kapcsolatban több száz oldal terjedelemben rúgó iratanyagot feltárni, amelyeket a továbbiakban még minden bizonnyal többel lehet kiegészíteni. A szakirodalom és saját kutatási tapasztalataim szerint is valószínűsíthető azonban, hogy a zsidó holokauszthoz fogható, közelítő dokumentáltság (pl. a deportáltak, a munkaszolgálatra vittek, s közülük az áldozatul esettek listáinak sora), ennek elvégzése után sem várható.¹⁴

¹⁰ „Sajnos olyan iratot nem találtam, mely községünk cigányainak munkaszolgálatra való tömeges elvitelét, illetve deportálásukat elrendeli. Ezzel kapcsolatban a szemtanúk, a túlélők szava lesz számomra a dokumentum.” – írja az ondódi romák történetét feldolgozó kutató. *Schermann Vera*: Egy vas megyei település cigányságának sorsa 1900-tól 1945-ig. In: *Együttélés* 2004/2, 3. (Először megjelent: *Vasi Szemle* 1985/4. 543–549.)

¹¹ Ld. Pharrajimos i.m. A kiadvány 2. kötetében képek, dokumentumok láthatók, olvashatók. További képek a roma holokausztról: www.cigany.linkcenter.hu/#romaholokauszt-on

¹² Porrajmos. *Cigány holokauszt*. (60 min., 2000, rendezte Varga Ágota) – a visszaemlékező túlélőket a Magyar Vöröskereszt kutatta fel; *Cigány-holocaust* (15 min., rendezte: Wonke Rezső).

¹³ *Karsai László*: A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi, Budapest, 1947.

¹⁴ Hasonló véleményen van Bana József is. Vö.: *Bana József*: Adalékok a roma holocaust jogi hátteréhez. In: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I.*, Pécs, 2005. 115.

Rövid áttekintés a korszakról

Karsai László kutatásaiból, könyvéből az a kép bontakozik ki, hogy a magyar kormányzat, a legutolsó – a nyilas hatalom utolsó heteihez kötődő – időszakig alapvetően nem faji kérdésként, hanem elsődlegesen közbiztonsági, illetve némely esetben közegészségügyi kérdésként kezelte a cigánykérdést.¹⁵ Azaz a roma származásúak széles csoportjait már a 1920-as években is érték erőteljes jogkorlátozó intézkedések, azonban nem kirekesztő általánossággal a népcsoport egészét – mint majd az 1930-as évek végétől a zsidóság esetében –, hanem a roma népesség egy megközelítőleg körülhatárolható részét, az ún. „kóborcigányokat”. Az 1916-ban kiadott BM (15000 sz.) rendelet intézkedett először a kóborló cigányok (sátorosok) összeírásáról. A rendelet szerint „kóborcigány” kategóriába sorolható, akinek nincs rendes (állandó) lakhelye, vagy van, de rendeltetésszerűen nem ott tartózkodik. A rendeletben foglaltaknak megfelelően, a (kóbor) cigányok ellenőrzése végett tartott 1916. évi nagy cigány razziát követően 1928-tól (257000. sz. BM rendelet értelmében) váltak rendszeressé a cigányrazziák, amelyeket a helyi közigazgatási és karhatalmi szerveknek (elsődlegesen a csendőrségnek) kellett foganatosítaniuk.

Levéltárunkban az alispáni iratok közt egy méretes aktában maradtak fenn ezen (cigány) razziáknak az alispáni hivatalnál keletkezett iratai. Ezek nagymértékben alátámasztják Karsai László megállapításait, miszerint „... megállapíthatjuk, hogy az alsóbb fokú csendőri és közigazgatási hatóságok csekély lelkesedéssel és még szerényebb eredménnyel ügyködtek a rendelet ezen pontjának végrehajtásán [ti. a cigány razziák megtartásán, Cs.E.]”¹⁶

Általunk érdekelt időszakhoz közeledve, példaként megemlíthjük, hogy a Sopron vármegyében 1943. november 24-én és 27-én tartott cigány razziáról¹⁷ a soproni és kapuvári járási főszolgabíró – az 1943. december 11-i /6520/1943 ikt.sz./, illetve december 13-i /7943/1944. ikt.sz./ jelentéseikben – egyaránt úgy számol be, hogy az eredménnyel nem járt és előállítás nem történt. Ellenben a csepregi járás területén 29 romát lefogtak és igazoltattak.¹⁸

A Sopron vármegyében 1944. május 10-ére és 11-ére kiírt következő cigány razziára csak részben került sor. A főszolgabíróktól beérkezett jelentések szerint arra a soproni és

¹⁵ Karsai László széles bázison folytatott levéltári kutatásai szerint a cigányok sorsa 1944–45-ben a megszálló német katonai és rendvédelmi szervek (pl. Eichmann kommandó) érdeklődését se keltette fel. *Karsai* 1992. 99.

¹⁶ *Karsai* 1992. 64. Ha ugyanis illetéktelen, helyi illetőséggel nem rendelkező „kóborcigány”-ra bukkantak, a hivatalos előírás szerint elő kellett állítaniuk, fertőtlenítésükről és tetvetlenítésükről gondoskodni, majdan pedig tolonckíséretüket kellett biztosítani, ha pedig gyanú merült fel velük kapcsolatban, akkor rendőrhatalmossági vagy büntetőjogi eljárás alá kellett venni őket. Karsai szerint mindez jelentős munkával és költséggel terhelte (volna) meg az alsóbb fokú szerveket.

¹⁷ Az alispán 1944. november 22-én kelt, 18731/1943. sz. rendelete, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL), Sopron vármegye alispánjának iratai (i.) 4295/1944.

¹⁸ Csepregi főszolgabíró 6059/1943. sz. jelentése, SL, Sopron vármegye alispánjának i. 4295/1944.

a kapuvári járásban sor került,¹⁹ igaz előállítás nem történt, míg a csepregi és csornai járásokban a közbejött eseményekkel (a csendőrörsök a zsidó lakosság összeköltöztetésével, a gettósítással) voltak elfoglalva.²⁰ Itt a cigány razziát végül 1944. július 26-ára halasztották. 1944. július elejére Sopron vármegyében is befejeződött az itt élő zsidóság döntő részének nyugatra deportálása. Sopron vármegye főispánja, Rupprecht Antal) az ezzel kapcsolatosan szerzett tapasztalatokat „kamatoztatva”, nem sokkal ezután, szinte az országban egyedülként az ilyen értelmű kormányrendeletek megszületése előtt, (ezt könyvében Karsai is kiemeli) július 25-én elrendelte a vármegye területére a roma népesség összeírását. A rendelet érdemi, első fele a következőképpen szól:

„A zsidókra vonatkozó rendelkezések végrehajtása után szükségét látom annak, hogy a gondozásomra bízott törvényhatóságok területén élő megbízhatatlan és közveszélyes munkakerülő egyénekről pontos névsorral és adatokkal rendelkezünk, hogy adott esetben az egész ország területén érvényes rendelkezések kiadása esetén az adatok rendelkezésre álljanak és a végrehajtás zökkenőmentes legyen. Ebből a célból elrendelem, hogy

I. községenként összeírandók a cigányok. Az összeírás, kimutatás formájában készítendő, melynek rovatai a következő rovatokat tartalmazzák:

1. folyószám, 2. név (gúnynev is), 3. születési év, 4. születési hely, 5. családi állapot, külön feltüntetve a törvényes és külön a tényleges helyzet (élő és háztartásban lévő gyermekek száma), 6. pontos lakcíme, 7. foglalkozása (csak a rendszeresen űzött állandó foglalkozás tüntethető fel), 8. időközönként milyen munkát szokott végezni, 9. megjegyzés (itt tüntetendő fel a felnőttéknél pár szóval az általános jellemzés), jegyzet (mely rovat a foganatosítandó intézkedések bejegyzésére szolgál).²¹

A községekből visszaérkezett jelentésekre, összeírásokra jellemző, hogy egy-két kivételtől eltekintve azt cigány összeírásként kezelték, és csak egy-két település (Sopron, Kapuvár, Farád) esetében készült külön egy-egy összeírás, az amúgy a főispáni rendelet II. pontjában előírtak értelmében, a munkakerülőkről. Ezt a csepregi főszolgabíró is megállapította az összeírások augusztus 28-i felterjesztésekor.²² Ugyanakkor a cigány összeírás felterjesztésekor Bük és Szany községekből is írták, hogy területükön nincs munkakerülő, akit munkatáborba kellene szállítani.

¹⁹ SL, Kapuvári járás főszolgabírójának i. 2311/1944.

²⁰ Csornai főszolgabíró i. 2274/1944. sz. jelentése, Csepregi főszolgabíró 2151/1944. sz. jelentése, SL, Sopron vármegye alispánjának i. 4295/1944.

²¹ SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.

²² „A rendelet utolsó bekezdésében írottakról összeírás nem érkezett hozzám.” A csepregi főszolgabíró 3686/1944. sz. irata; De a soproni főszolgabíró is megerősítette, hogy munkakerülő területén fekvő jegyzőségek nem jelentettek be. A soproni főszolgabíró 3670/1944. sz. irata; SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.

A roma holokausztra vonatkozó adatok

1944 júliusának elején a csepregi főszolgabíró a járása területén fekvő jegyzőségeknek címzett leiratában a munkakerülő cigányoknak élelmiszerellátásból történő kizárásáról, illetve a vendéglőkből, kocsmákból és mozikból történő kitiltásáról intézkedett. Az alispáni mutató tanúsága szerint ezen intézkedésekkel az alispáni hivatalban is foglalkoztak. A fentebb említett cigány-összeírás különben nemcsak azért fontos, mert vélelmezhetően közel teljességben maradt fenn, és így holokauszt eseményeitől függetlenül is kiemelt forrása a megye területén élő roma népesség múltjának, hanem azért is, mert minden valószínűség szerint – az eredeti főispáni szándéknak megfelelően –, ez szolgált alapjául az 1944 szeptemberében, a cigány munkaszázadok felállításakor tett intézkedéseknek. Az 1944. szeptember 2-i, 45740/1944/VII. res. sz. „szigorúan bizalmas” leirat elrendelte a 18-52 év közötti felnőtt roma férfiak közül a kóbor cigányoknak illetve letelepedett, de foglalkozás nélküli cigányoknak az összegyűjtését és cigány munkaszázadokba történő beosztását.²³ Ehhez az összeírások egy példányát a főispán szeptember 12-én küldte át a soproni csendőrszárny-parancsnokságnak, illetve a soproni rendőrkapitányságnak, figyelemztetően megjegyezve, hogy abba az állandó foglalkozással rendelkező romákat is felvették.²⁴ A kapuvári főszolgabírónak idejekorán tudomása lehetett a kóbor- és munkanélküli cigány férfiak munkaszázadokba szervezéséről augusztus 23-án megszületett kormányzati döntésről, honvédelmi miniszteri rendeletről, mert a járása területén lakó cigányokról készült összeírásokat a következő, aggódó megjegyzés kíséretében küldte fel augusztus 28-i keltezéssel a főispánnak: „Véleményem szerint ezeket a kimutatásokat óvatosan kell kezelni, mert pld. a beledi jegyző a zenész cigányokat is kivétel nélkül felvette a kimutatásba.”²⁵

Kétségtelen, a községi jegyzők a településeiken élő cigányokról készített összeírásokat részben eltérő szempontok szerint készítették, ezért elég problémás számszerűsíthető kimutatást készíteni a Sopron megye településein élő romák számáról. Így, a főispáni utasítás szellemével ellentétben, sokszor a jegyzők nem családfóként írták össze a romákat, hiszen volt, amelyik külön, név szerint a házasság- vagy élettársat is feltüntette, sőt volt amelyik a kiskorú gyermekeket, csecsemőket is. Ezért az ebből adódó tisztázatlanság miatt az alábbi, járasonként feltüntetett adatok több esetben csak megközelítő pontossággal értendők.

²³ SL, Sopron vármegye főispánjának i., elnöki 101/1944.

²⁴ ad. 557/1944 főispáni ikt.sz. irat, SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.; A soproni rendőrkapitányság rezervált iratainak 1944. évi iktatója szerint a rendőrkapitányság 1944. szeptember 10–19-e közt járt el ebben az ügyben illetékességi területén. Sajnos ebből az évből iratanyag nem maradt fenn.

²⁵ Kapuvári főszolgabíró 99/el/1944. sz., 1944. augusztus 28-án kelt irata, SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.

Az 1944. július 25-én elrendelt cigányösszeírás eredményei járásonként²⁶:

Soproni járás			
	család- / háztartásfő	családtag	összesen
Balf	5	13	18
Kópháza	1	5	6
Nagylózs	11	7	18
Fertőrákos	5	27	32
Nagyecenk	4	8	12
Hegykő	5	11	16
Pereszteg	16	55	71
Összesen		173	

Kapuvári járás			
	család- / háztartásfő	családtag	összesen
Beled	14	27	41
Dénesfa	7	12	19
Hövej	3	2	3
Kapuvár			130
	+ külön munkakerülők felvéve: 18 fő		
Kisfalud	5	5	9
Mihályi	2	12	14
Összesen			216

Csornai járás			
	család- / háztartásfő	családtag	összesen
Acsalag	3	15	18
Árpás			1
Bágyogszovát			10

²⁶ SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.

Bodonyhely			6
Csorna			78
Farád			1
	+ külön munkakerülők felvéve: 3 fő		
Jobaháza			8
Rábatamási			1
Sobor			6
Szil			63
Szany	7	34	41
Összesen	233		

Csepregi járás			
	család- / háztartásfő	családtag	összesen
Bő	2	11	13
Bük			95
Csepreg			208
Horvátzsidány	17	68	85
Iván			88
Németzsidány			2
Répcévis			2
Simaság			22
Szakony			45
Tompaládony	4	12	16
Und			2
Zsira			14
Összesen	592		

Sopron thj. város			
	család- / háztartásfő	családtag	összesen
cigányokról	hiányzik		
külön a cigányzenészek	32	62 v. 65	97
külön a munkakerülők	29	71	100

Az összeírás fontos adatokat tartalmaz – így a foglalkozásra, illetve az időszakonként végzett munkára vonatkozóan is – a megyebeli roma népesség szélesebb értelemben vett történetével kapcsolatban, de elemzésekor feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy milyen célból, milyen körülmények közt készült. Főképp a megjegyzés rubrikában szereplő egy-két szavas jellemzések értékelésénél kell figyelembe vennünk a szubjektív elemeket, a kitöltő helyi hatóságok (általában községi jegyző) cigányügyhöz való viszonyulását, a helyi romákkal kialakított eltérő viszonyát. Karsai könyve is számos példát hoz ekkoriból és a későbbi időszakból – így az 1944 végi, 1945 eleji hónapokból is – az alsóbb fokú közigazgatási hatóságok romákkal szembeni emberséges(ebb), a felsőbb szervek intézkedéseit elszabotáló, megfelelő adatközléssel azokat pozitív irányba befolyásoló, vagy kivédő magatartásáról. De ennek ellenkezőjére is van példa: Szakony községben a helyi hatóság az 1944. augusztus 9-i keltezésű összeírásában az összes romát – köztük a pár éves gyermekeket is – kivétel nélkül „*dologtalan cigány mind*” kitétellel illette a megjegyzés rubrikában. Az összeírás végén a jegyző még a következőket tette hozzá: „*Fenti cigányok valamennyien Szakony községben /Cigánytelepen/ laknak, dologtalan, csavargó életmódot folytatnak, veleszületett nomád életmód mellett, akik a társadalomnak állandó teherterelei.*”²⁷

Nemcsak az 1944. szeptemberi, a cigány munkaszázadok felállításáról szóló honvédelmi rendelet kezelte a cigányságot differenciálatlan – annak hatályát a kóbor- és munkanélküli cigányokra vonatkoztatva²⁸ –, hanem például a helyi hatóságok is, így azok a zenész cigányokat lehetőségeikhez képest végig védtek. Erre példa dr. Kamenszky Árpád soproni polgármester, aki 1944. augusztus 24-én azon kérés kíséretében terjesztette fel a főispánnak a külön-külön cigányokról, munkakerülőkről és cigányzenészekről elkészített összeírásokat, miszerint az „... *méltóztassék cigányzenészeket a kötelező munkaszolgálat alól mentesíteni, mert megállapítottam azt, miszerint a cigányzenészek állandó rendes foglalkozással és keresettel bírnak, velük szemben tehát kényszerrendszabályok alkalmazása nem látszik indokoltnak*”. Ugyanakkor pár sorral lejjebb már arra vonatkozóan kérte a főpán segítségét, hogy érje el, hogy a még május 15-én megkeresett, és azóta többször hiába sürgetett soproni rendőrkapitányság „*az 1850/1944. ME. sz. rendelet 4. §-ra tekintettel a Kurucdomb felszámolása tekintetében legyen a segítségemre, és emelje ki a Rozália u. 3. szám alatti munkanélküli elemeket*”.²⁹ Ugyanis a soproni polgármester már nyár elején összeíratta Kurucdomb és környékének munkakerülőit, és azt e cigánytelep sürgős felszámolására vonatkozó kéréssel küldte meg a városi rendőrkapitányságra.³⁰ A kurucdombi romákat – legalábbis a felnőtt férfiakat – szeptember derekán rendelték ki közmunkára [munka-

²⁷ Soproni polgármester biz. 42/1944. sz. irata; SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.

²⁸ Bár a rendelet hatálya alá tartozó cigányokat összeszedő rendőri, csendőri szervek az ország több településén túlléptek ezen a meghatározásokon.

²⁹ Soproni polgármester biz. 42/1944. sz. irata; SL, Sopron vármegye főispánjának i. 557/1944.

³⁰ Sopron város polgármesterének 12188/1944., illetve 10647/1944. sz. irata, SL, Sopron Város Polgármesteri Hivatalának i. IX.53/1944.

szolgálatra?, Cs.E.], de amint a Soproni Hírlap 1944. szeptember 19-i száma beszámol, ez a városban élő zenész cigányokat nem érintette.³¹

Végeredményben azt, hogy a megye területén 1944 augusztusában elkészített cigány összeírásokat követően a cigány munkaszázadok felállítása hány felnőtt megyebeli roma férfit érintett, nem tudjuk. Levéltárunk nem őriz a rendelet hatálya alatt álló roma férfiak összegyűjtésénél eljáró csendőrség helyi szerveitől iratokat (egyébként a csendőrség korabeli iratai az azt őrző Hadtörténeti Levéltárban is igen töredékesen maradtak fenn). Az általunk őrzött soproni rendőrkapitányság irataiban sem találtam erre vonatkozó iratot. Ehelyett csak a kapitányság rezervált iratainak 1944. évi iktatójában bukkantam arra az információra – mint az már korábban említésre került –, hogy a rendőrkapitányság 1944. szeptember 10–19-én járt el ebben az ügyben az illetékességi területén.

A cigány munkaszázadok 1944. szeptemberi felállítását követően – amelynek során a hadvezetés tervei 50–60 munkaszázadról, 213 fős századonként számolva tehát 10–12 000 emberről szóltak³² –, a honi (valójában a magyar és német csapatok fennhatósága alatt lévő, egyre fogyó országrészben élő) roma népesség fizikai létét elsősorban még két újabb intézkedéshullám fenyegette. Ezek az 1944. őszi (elsősorban novemberi) deportálások, illetve az 1945. februári-márciusi, a cigányság egészére elrendelt internálások voltak. A romák 1944. novemberi deportálására vonatkozóan – egy utalás kivételével – még nem sikerült a levéltár anyagában iratot találni, de az átnézett közigazgatási szervek (főispán, alispán, főszolgabírók, községek) segédkönyveiben sem sikerült ezen intézkedés nyomára rábukkanni. Állítólag az 1944 novemberében deportált romák egy része az akkori razziák eredményeként került el, elsősorban a komáromi csillagerődbe.

Sopron vármegyében 1944 őszén a soproni rendőrkapitányság az alispánnak címzett 1944. október 30-i, és 1944. november 23-i átirataiban³³ érdeklődött az újabb cigány razzia elrendeléséről, amelyre feltehetően már nem került sor, ehelyett az alispán 1944. december 6-án³⁴ katonaszökevényekre, illetve gyanús egyénekre vonatkozóan rendelt el razziát, amelynek eredményeképpen több katonaszökevényt fogtak el, de a meglévő főszolgabírói jelentések előállított cigányokról nem tesznek említést. (Karsai adatai szerint

³¹ Soproni Hírlap 1944. szeptember 19. 3.

³² Ez minden valószínűség szerint nem valósult meg, hiszen a hadi helyzet alakulása folytán cigány munkaszázadok alakítására Észak-Erdélyben, a Tiszántúlon, de már a Duna-Tisza közének nagy részén sem volt mód. Egyébként levéltárilag is adatolható pontossággal Karsai László csak két cigány munkaszázadról tud, 32/I-II. számú vémemliről, illetve a 36/1. számú szekszárdiról. További kettőt említ Szita Szabolcs a Halálérőd című munkájában közzétett munkaszolgálatosok hadrendi szármára vonatkozó adattárában: a 12/1-es, 1944. szeptemberi móri tartózkodási hellyel, illetve a 14/1-es, 1944. októberi dunaszerdahelyi tartózkodási hellyel megjelölt cigány munkaszázadokat.

³³ A soproni rendőrkapitány 931/6-1944. sz. iratai, SL, Sopron vármegye alispánjának i. 4295/1944.

³⁴ A razziára 1944. december 9-én 7 és 21 óra közt került sor. 17145/1944. sz. alispáni irat, SL, Sopron vármegye alispánjának i. 4295/1944.

az 1944. novemberi cigánydeportálások elsősorban Vas, Zala és Baranya megyéket érintették.³⁵⁾

Mindeközben az egyre tarthatatlanabb helyzetben lévő magyar, illetve német csapatok a nyugat-magyarországi határsávban, az 1944 ősztől 1945 első negyedévéig folytatott védőállások (így pl. a hírhedt Niederdonau-erődvonala) kiépítéséhez kapcsolódó hadi munkához nem csak a – többségében zsidó – munkaszolgálatosokat, a munkatáborok lakóinak fizikai erejét használták fel. Kirendelt közmunka formájában ugyanis ebben már a környék polgári lakossága is közreműködött. Így például 1945. január 19–31. közti időszakra a soproni járás 11 településének (Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Hegykő, Kópháza, Nagycenk, Pereszteg, Sopronbánfalva, Sopronszécsény) polgári lakosságát rendelték ki. De a közmunka érintette Sopron lakosságát is.³⁶

A roma népesség egészére vonatkozó internálások elrendelése 1945 februárjában már a frontvonal közeledéséhez, egyúttal az összeomló nyilas hatalom válságjelenségeihez kapcsolódott. Vajna Gábor belügyminiszter két (február eleji, majd február 22-ei), illetve a III. honvédkerület³⁷ hadművelleti kormánybiztosának február 7-ei rendelete egyaránt a romák hadművelleti területről történő összegyűjtéséről, valamint ki- illetve hátratelepitéséről rendelkeztek, elsődlegesen hadbiztonsági okokra hivatkozva.³⁸ A szombathelyi kormánybiztos rendelete annyiban különbözik Vajna rendeleteitől, hogy ő azokat a cigányokat, „*akik a megjelölt területeken már régóta ott tartózkodnak és tisztességes kenyérkeresetük van*” mentesíti a kitelepítés alól. A kitelepítésre kerülő romákat e rendeletek szerint helyben felállított internáló- illetve gyűjtőtáborba kell összegyűjteni, és ott szigorú ellenőrzés mellett közmunkára fogni. Amint Vajna 1945. február 23-án, Kőszegen bejelentette: „*A zsidókérdés és a cigánykérdés maradéktalan, ha kell drákói rendezését megkezdektem, amit e két nemzetidegen faj magatartása tett szükségessé.*”³⁹

Karsai László a Vas és Zala megyei források alapján arra a következtetésre jut, hogy a megyei, illetve járási és községi hatóságok, némi látszattevékenységet folytatva, elszabotálták Vajna belügyminiszter február 22-i rendeletét, amint írja „*az alsóbb fokú hatóságok nem tekintették sem lehetségesnek, sem fontosnak.*” Szembemelve a belügyminiszteri rendelettel, Zala megyében így a névjegyzékek összeírását rendelték el először. A keszthelyi főszolgabíró – amint a Vas megyei alispán – ezen túlmenően akként rendelkezett, hogy a cigányzenészeket, illetve a helyben lakó és tisztességes kenyérkeresettel rendelkezőket nem kell kitelepíteni, csak a kóbor cigányokat. „*Ezen felbátorodva a Vas megyei szolgabírák*

³⁵ Karsai 1992. 127.

³⁶ Szita Szabolcs: Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944–1945. Kossuth, Budapest, 1989. 106–107.

³⁷ szombathelyi

³⁸ A hadművelleti kormánybiztos rendeletét a Vas megyei alispánnak megküldte, ellenben, hogy a Sopron megyei alispánnak is átküldte volna, – a hiányos segédkönyvek miatt – még nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani.

³⁹ Karsai 1992. 132

egymás után értesítették alispánjukat arról, hogy a rendeletben megjelölt cigányok járásuk területén nem találhatók.” – írja Karsai.⁴⁰

Részben hasonló a helyzet Sopron megyében is: a főispánnal szemben az alispán láthatóan a rendelet végrehajtásának lassítására, elszabotálására törekedett. Míg Várpalotai Vilmos nyilas főispán a hivatalához 1945. február 28-án megérkezett (február 22-én kelt) belügyminiszteri rendeletet már másnap köröztette a területén lévő szervek részére (alispán, Sopron város polgármesteri hivatala, járási főszolgabírók, soproni rendőrkapitányság, csendőrség), addig az alispán csak március 12-én adta ki a főszolgabírók részére a rendeletet, méghozzá a BM. rendelet szellemiségével ellentétesen, csak a rendeletben szereplő cigányok összeíratására szólítva fel őket.⁴¹ Míg a csornai járás a főispáni utasítás értelmében járt el, és a területén lévő valamennyi csendőrőrsnek március 7-én arra adott utasítást, hogy, ha a „legelső küzdő vonal valamely községet 3 km-re érne, a rendeltben foglalt cigányokat és megbízhatatlanokat külön utasításom nélkül is állítsa elő hozzám hátratelepítésük végett.”⁴² addig a kapuvári és a csepregi főszolgabíró az alispáni meghagyás szerint cselekedett. A csepregi főszolgabíró 1945. március 19-ei rendeletével, – a Bük község irataiban fennmaradt akta tanúsága szerint – az 1944. augusztusi cigány összeírások egy-egy példányának megküldése mellett hívta fel járása településeit a cigányok összeírására. A hadi események miatt ezen összeírások eszközlésére vélhetően már nem maradt idő, amint a büki akta fedlapján olvashatjuk: „Tárgyitalanná vált. V.2.”⁴³ Ugyanez olvasható a Soproni polgármesteri iratok közt fennmaradt iraton: „Tárgyitalan irattárba. Sopron, 1945.VI.6.”⁴⁴

Ugyanakkor a községekből visszaküldött válasziratok is maradtak fenn a kapuvári járás esetében. A kapuvári főszolgabíró március 19-én kiadott, a cigányok névjegyzékeinek összeállítására március 30-ig időt adó rendeletében meghagyta, hogy „A névjegyzékben külön fel kell tüntetni a szerződött zenészeket.”⁴⁵ Az 1945. március 22–26. közt kelt iratok nagy része nemleges volt. A településen élő cigányokról nem tudtak számot adni Osló, Petőháza, Eszterháza, Fertőszéplak, Csapod, Pusztacsalád, Páli, Agyagosszergény, Himod, Fertőszentmiklós, Vitnyéd esetében. Az 1944. augusztusi összeírás szerint romák által is lakott Kapuvárról, Beledről és Dénesfáról a főszolgabírói akta tanúsága szerint nem érkezett be irat. De megvannak Mihályi, Kiszfalud, Dénesfa és Hövej községekre vonatkozóan a március 22. és 24. között kiállított névjegyzékek, amelyek 10, 10, 8, illetve 3 személyt tartalmaznak.⁴⁶

⁴⁰ Karsai 1992.

⁴¹ SL, Sopron vármegye alispánjának i. 2123/1945.

⁴² SL, Csornai járás főszolgabírójának i. 889/1945.

⁴³ SL, Bük nagyközség i. 689/1945.

⁴⁴ SL, Sopron Város Polgármesteri Hivatalának i. XV.200/1945.

⁴⁵ SL, Kapuvári járás főszolgabírójának i. 983/1945.

⁴⁶ SL, Kapuvári járás főszolgabírójának i. 983/1945.

Ha összehasonlítjuk ezen, 1945 tavaszi létszámokat az 1944. augusztusi létszámokkal, láthatjuk, hogy a három település közül kettő esetében van eltérés. Mihályinál négyfős csökkenés van, ugyanis 1944 augusztusához képest hiányzik: Sztojka Katalin (szül.: 1913), Sztojka Aladár (1939), Sztojka Gellért (1935) és Sztojka Gizella (1942),⁴⁷ Kisfaludnál egy fő a gyarapodás, vélhetően Varga Józsefné (1894).⁴⁸ Hövej esetében a háromfős létszám oly módon maradt, hogy az 1944 augusztusakor is összeírt Kolompár Ferencné (Róza, 1880) és Károlyi (Karika) Ferenc (1932) mellett 1945 márciusában az utóbbinak vélhetően testvére, Károly (10 éves) is szerepel.⁴⁹ Amint a helyi jegyző 1945 márciusában írta: „Mindannyian foglalkozás nélküliek, illetve eltartójuk Kolompár Ferenc 70 éven felüli cigány még 1944. nov.-en el lett szállítva cigánygyűjtőbe Komáromba, ez drótozó-foltozó vándoriparos távolléte óta fentieknek nincs eltartójuk.”⁵⁰ Ez a néhány sor egyelőre az egyetlen konkrét levéltári adat deportált roma személyre vonatkozóan. Egyébként a szóban forgó település összeírt roma lakosságából életkor szerint csak Sztojka József (1903, Mihályi) az, aki a cigány munkaszázadok felállításakor meghatározott felnőtt férfi korhatárnak megfelelt, rajta kívül még Meskó Béla (Duci, Kisfalud) közelít hozzá, aki egy évvel a felső korhatár felett, 1891-ben született.

Sajnos Szita Szabolcs nem közöl adatsorokat – vélelmezhetően az erre lehetőséget teremtő források hiányában – *A komáromi deportálás 1944 őszén* című (Budapest, 2002.) munkájában, így ebből sem ismerhetünk meg a Sopron megyei cigányok történetére vonatkozó konkrétumokat.⁵¹ Mindenesetre a könyvből kiderül, hogy az 1944 őszén gyűjtőhelyként és deportálási állomásként működő komáromi erődrendszerben a – különböző politikai foglyok mellett – a negyedik nyilvántartási kategóriába kerültek besorolására az ún. „társadalomellenes cigányok”. Szita adatai szerint Komáromból romák ezreit deportálták 1944 legutolsó hónapjában Buchenwaldba, Bergen-Belsenbe és Dachaubá.

A levéltári forrásokból eddig feltárt, előzőekben ismertetett adatok további kutatásokkal nyilván még szaporíthatók, kiegészíthetők lesznek. Talán remény fűzhető a háború befejezte utáni, 1945–1947/1948 közti iratanyag majdani áttekintéséhez is, miszerint a közigazgatási (pl. holtta nyilvánítási) intézkedések mellett esetleg szociális jellegű, vagy éppen (nép)bírósági, igazolóbizottsági ügyek szolgál(hat)nak adatokkal még a roma holokauszt Sopron megyei történetére.

⁴⁷ Mihályi község 1945. március 22-én kelt, 725/11945. sz. kimutatása, SL, Kapuvári járás főszolgabírójának i. 983/1945.

⁴⁸ Kisfalud község 1945. március 23-ai, 474/1945. sz. jelentése, SL, Kapuvári járás főszolgabírójának i. 983/1945.

⁴⁹ Himodi körjegyzőség 1945. március 23-án kelt, 555/1945. sz. jelentése, SL, Kapuvári járás főszolgabírójának i. 983/1945.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Amiként nem tudunk roma áldozatokat nevesíteni a Holocaust Füzetek 6. köteteként megjelent Az 1944–1945. évi deportáció, a nyugat-magyarországi erődítő kényszermunka áldozatai (106. p.) címen közölt adattárból sem, mivel az itt közlésre kerülő – egyébként nevek hangzása alapján vélelmezhetően döntő részben zsidókat tartalmazó – névsorok nem adják meg a származást.

MŰHELY

HORVÁTH CSABA SÁNDOR

Vasúttörténeti kiállítás nyílt
Sopronban

Az idei Múzeumok Éjszakája rendezvénysorozat Sopronban – a látogatók számára nyitva álló számos ismert hely mellett – a vasutat és annak történetét kedvelőknek igazi ingyencséggel szolgált. Vasúttörténeti és vasútmodellező kiállítás nyílt ugyanis 2015. június 20-án, a Kőszegi út 20. szám alatt található egykori GYSEV vontatási főnökség épületében. A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút (GYSEV Zrt., Raaberbahn) fennállása óta ez a legnagyobb szabású kiállítás, amely tematikusan végigköveti a vasúttársaság történetét és tárgyak, képek és dokumentumok segítségével bemutatja a kötöttpályás közlekedési eszköz hétköznapi életét. A rendezvényt Firtl Mátyás, Sopron és környékének országgyűlési képviselője nyitotta meg a GYSEV épülete előtt, mellette Majdán János, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense, közlekedéstörténész, Lendvai Péter, a GYSEV személyszállítási üzletágának vezetője és Tóth Imre, a Nyugat-magyarországi Egyetem egyetemi docense, a Soproni Múzeum igazgatója mondott beszédet.

Az épületbe megérkezve a lépcsőházban minden látogató egy korabeli menetjegyet idéző belépőt kapott. Az első emeleten kezdődő tárlat két részből áll. A múzeumba belépve egy restiben találjuk magunkat, amely a múlt utasellátó egységeinek részleteit idézi fel számunkra: milyen is lehetett betérni egy ilyen helyre? Nem hiányoznak a legfontosabb kellékek, így a korabeli székek és asztalok, a hirdetőtábla, amelyen a kor ismert termékeinek, így a Zwack Unikumnak és más ételeknek és italoknak a reklámja fellelhető, de van itt óriás várótermi tükör, térkép, menetrend, jegy és számos korabeli illusztráció. A szervezők a megnyitó alkalmával a múltat idéző fröccsöt és zsíros kenyeret is felszolgáltak a vendégeknek.

A restből nyílik a tematikus múzeumi rész. A látogatók itt az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország vasúttörténetének, azon belül pedig főként a GYSEV vasútszisztemének fejlődését kísérhetik végig az első teremben, az 1920-as trianoni békediktátumig. A bemutatott anyagban a képek és használati tárgyak dominálnak, ugyanakkor minden plakáthoz és kiállított tárgyhoz magyar és német nyelvű leírás is tartozik. Ez a két nyelv egyúttal a GYSEV két vezényleti nyelve is. A kétnyelvű feliratoknak köszönhetően az Ausztriából érkező turistáknak is ugyanolyan élményben lehet részük a múzeum bejárásakor, mint a magyaroknak.

A tárlaton a GYSEV és Fertővidéki HÉV korai történetének számtalan eredeti, nagyon jó állapotú, de mára elfeledett használati tárgyát szemlélhetjük meg. A következő terembe az 1920 utáni időszak tárgyai és írásos anyagai kerültek, ahol egyenruhákkal, a pályafenntartás munkásainak szerszámaival, az egykori forgalmi szolgálathoz elengedhetetlen táviró-készülékekkel és még sok érdekes használati tárgyval találkozhatunk.

A szervezők minden apró részletre figyeltek, hiszen az este folyamán a kivilágított vitrinek és a még funkcionáló eszközök érdekes és autentikus fényhatása fokozta az érdeklődők figyelmét. Mindent összegezve rendkívül látványos, hiteles és hiánypótló a tárlat, amelynek tematikáját a főszervezők, Varga Gábor, Imre Lászlóné és Majdán János állították össze. A forgatókönyv alapját Majdán János: *A közlekedés története Magyarországon*¹ című munkája szolgáltatta. A kiállítás történelmi részének kialakításában a helyi vasútmodellező egyesület tagjai is nagy segítséget nyújtottak.

A múltat bemutató termekből kilépve két irányba mehet a látogató. Az egyik helyen személykocsik ülései sorakoznak, és projektoros kivetítő segítségével a Fertővidéki HÉV története és más, a vasúttal kapcsolatos dokumentumfilmek tekinthetők meg. A második teremben egészen napjaink történelméig juthatunk el. Körbeérve ismét az első helyiségbe érünk, ahonnan azonban kis „csavarral” tudunk csak kijutni. Egy érdekes „kiléptetővel” találkozhatunk, melynek a furcsasága éppen egyszerűségéből fakad: a két terem ajtóinak mozgatásával, illetve a vitrinek és tablók együttesével egyfajta folyosót tudunk képezni, ami csapóajtó szerűen amikor kell, nyitva van, máskor pedig terelőfalat képez. Így ezen keresztül juthatunk vissza a „restihez”, mellyel szemben található a legnagyobb kiállítási egység: a vasútmodell terem. Ugyanis a kiállítást életre hívó Soproni Vasútbarátok és Vasútmodellezők Egyesülete, nemcsak a vasúti múlt megőrzésével, hanem a – mint azt a neve is mutatja – vasútmodellezéssel is foglalkozik. Jelen tárlatra egy U-alakú két fordító hurokkal rendelkező terepasztalt sikerült megépíteniük, melyen Pinnye állomás arányosan kicsinyített változata volt látható. A hangokkal és egy esetben még füstjelzéssel is működő digitális vasútmodellek a gyerekek és felnőttek körében is nagyon népszerűek voltak. Olyan „kismozdonyokkal” is találkozhattunk, mint például a NOHAB, a „Szergej” és a modernebbek közül a Flirt és a Jenbacher motorkocsik. Ezek tovább növelték a kiállítás interaktív jellegét és színvonalát. A terem leglátogatottabb része az ún. „gyerekterepasztal” volt, ahol minden vállalkozó kedvű látogató maga tudta irányítani a modellvasúti pályán közlekedő szerelvényt. Kifele haladva az utolsó helyiség következett, ami a „Mozgó” nevet kapta. Az Egyesület Jánosa Gábor egykori elnök vezetésével a bemutató további bővítését és a részletek finomítását ígéri.

A tárlat már a Múzeumok Éjszakája alatt igazolta, hogy hiánypótló ez a bemutató Sopronban, hiszen a szervezők várakozásait jóval felülmúlva közel 300-an látogatták meg 18 órától hajnali 2 óráig. A megérdemelt sikert arató kiállítás autentikus – és remélhetőleg – végleges helyszínen, kiválóan kigondoltan, sok korabeli, eredeti tárgygal és ezekhez kapcsolódó információval eleveníti fel számunkra, milyen is lehetett a vasúton utazni és dolgozni. Ezért külön köszönet illeti a szervezőket, valamint a Soproni Vasútmodellezők és Vasútbarátok Egyesületét, akik idejüket, erejüket és sokszor a pénzüket sem sajnálva ezt oly nagyszerűen felépítették. A múzeum, beleértve a modellvasutat is, minden szerdán 16 és 19, szombatonként pedig 9 és 12 óra között látogatható. További információk és bejelentkezési lehetőség az Egyesület facebook oldalán érhetők el.

¹ *Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700–2000)*. Pécs, Pro Pannonia, 2014.

SOPRONI ARCOK

IFJ. SARKADY SÁNDOR | Emléksorok Bősze Balázsról

Sopron és a Rábaköz szerelmesére, a kiváló költőre, az íróra, a vasakarátú szerkesztőre, a *Soproni Szemle* kuratóriumi tagjára emlékezem. Bősze Balázs Sopronban született 1946-ban, Szilveszter napján, egy tisztviselő-polgárcsalád legkisebb fiaként. A gyermekévek mély nyomot hagytak lelkében. Tíz éves kisdíákként élte át Sopron vér nélküli forradalmát, amelyet követően édesapját bátor szókimondásáért a hatalom internálta és bebörtönözte. Így neki is évtizedekig viselnie kellett '56 bélyegét. A zenére fogékony és magán-hittanórákra járó diák középiskolás éveit a Széchenyi gimnáziumban kezdte, ott tanult két évig. Útja innen Esztergomba, az egyházi iskolába vezetett. Az esztergomi ferenceseknél szívta magába az irodalom és a haza mérhetetlen szeretetét. Ebben kiváló tanára, Lukács István volt segítségére.

A fiatalember szülővárosában az irodalmi szervezkedés egyik motorja volt. Az Udvarnoki utcai házban együtt élt Becht Rezsővel, a 20. századi Sopron legkiválóbb írójával. Így még hallhatta őt előadni, vagy rendezvényeiken üdvözölhette az egykori Frankenburg Irodalmi Kör még élő nagyjait. A soproni művészeti élet egyik önzetlen vezetőjeként a Soproni Fiatalok Művészeti Kollégiumának összefogója és irányítója, a Soproni Füzeteknek halálig főmunkatársa és szerkesztőbizottsági tagja volt.

Bősze Balázs (1946–2015)

Balázs életébe szerető hitvese, Kenesei Irén óvónő hozta a boldogságot, akivel 1979-ben ismerkedett meg. Azon a nyáron már együtt keresték fel Jánosy István költőt. Balázst Jánosy biztatta naplójírásra. Így lett sajátja a naplójírás, amiből megszülettek prózai művei, a naplórészletek, amelyek később, 2002-ben kötetbe rendezve jelentek meg. A gyermekkor, a szűkebb haza és Sopron közelmúltjának krónikája ez. A költő olyan nemzedék fia volt, akinek barátaival, író társaival együtt meg kellett küzdenie a fennálló hatalommal. Így születhetett meg 1986-ban harmadmagával (Bugyi Sándorral és Schneider Lipóttal) közös kötete, a *Mozduló repedések*. A rendszerváltás hozta el számára első önálló verseskötetét, *Átokmondó ima* című művét, amely 1989-ben az ünnepi könyvhéten jelent meg és boldogan dedikálta azt a soproni Fő téren.

Bősze Balázs sorsa a vidéki kisvárosban élő íróember sorsának tipikus példája volt. Eredményekben gazdag, majd' félévszázados költői pályát mondhatott magáénak. Sokat írt verset, novellát és kritikát. Friss hangú verseit szívesen közölték a napi- és hetilapok, s rangos irodalmi folyóiratok. Olyan családi élete volt, amiben boldogan tudott írni. Gépelt verseit gondosan mappákba gyűjtötte.

Értékes lírai és prózai művek egyéni hangú szerzőjeként szerették és tisztelték őt pályatársai. Kezdeti líráját a bensőséges intonáció, a humánus elkötelezettség és a tiszta indulat jellemezte. Második verseskötetével, az *Egybegyűjtött hallgatásaim* című kötetével igazolta dunántúli, Rába-parti líráját. A hajdani lázadóból komoly hittanárrá formálódó költő lírája újabb ággal is gazdagodott, A gyümölcsérés örvényeiben ciklusában átélt Isten-keresése és Istenre találása is meggyőző versekben vált hitelessé. „Te negyven leszel, én ötven” írja a kötet utolsó versében „...három gyermekünk a szerelmes költemény” „belőlünk Krisztus arc fakad” fogalmazta meg ars poeticáját Bősze Balázs. Az írás és alkotás mellett tanult és képezte önmagát. Szerető családapa volt, négy gyermek büszke édesapja. 2006-ban vehették kézbe összegyűjtött verseinek kötetét *Ablak a csillagokra* címmel. – „Aki elolvassa Bősze Balázs verseskötetét, a soproni költészet jó ízét érezheti, és a lefelé húzó gondok között felfelé pillantást kaphat a csillagokra nézés hitét erősítő útmutatásából, hogy a csillag fényénél Krisztushoz, a testté lett Igéhez találjon!” Szimon János méltatta így a költő verseit. Az év végén Sopron Kultúrájáért-díjat vehetett át a Hűség Napján. A költő-író egy tucat rangos antológiában is letette névjegyét. Sokat dolgozott másokért – de érte mások alig-alig tettek valamit.

Első emlékeim róla, hogy gyakran kereste fel apámat a Lackner Kristóf utca harmadik emeletén, majd gyakori vendég volt a Fűzfa soron lévő otthonunkban is. Szerette a természetet, rajongott Erdélyért és a Felvidékért. Ifjú korában motorbiciklivel, majd Trabanttal járta be a történelmi haza földjét. 2012-ben egy korábbi elmaradt találkozást pótolva köszönhette Sütő Andrást, a hűség íróját, a hűség városában. Amikor 1976-ban először mehetett nyugatra, felkereste Mariazellt és leróttá tiszteletét a forradalom hercegprímása, a mártír Mindszenty József sírboltja előtt.

Tisztelte és becsülte költő- és író társait. 1998-tól haláláig vezette a soproni Kulturális Egyesületek és Baráti Körök Szövetségét. Többször személyes közbenjárására jelent meg a szívéhez oly közel álló antológia, a *Soproni Füzetek*. Még kézbe vehette az elkészült 2014-es számot. Valamennyi kötetbe – egy kivételével – letette azt, amivel megajándé-

kozta a Teremtő. Versek, karcolatok, köszöntők, naplórészletek, nekrológok idézik meg nem alkuvó, és alkotni-teremteni szándékozó lényét.

Felidézem a Várkerület 19-ben jellegzetes alakját a kiállítás-megnyitókön. Előttöm van, ahogy gondos házigazdaként felteszi szemüvegét, és belekezd köszöntő beszédébe. Jellegzetes orgánumával méltatta az arra érdemeseket. A soproni művészeti élet egyik önzetlen vezetőjét láttuk benne mindig. Jól emlékszem rá az Evangélikus Líceumból is. Az óraadó hittantanárral a tanítási szünetekben beszélgettem. Ilyenkor átadta az apámnak szóló üzeneteket, meghívást egy-egy rendezvényre. De gyakran kérdezett rá az én munkámra is. „Mit írsz, milyen témán dolgozol most, Sándor?” Az érettségi bizottságban mellette ülve figyeltem, hogy milyen hittel és szeretettel vizsgáztatta tanítványait.

2014-ben sokat volt kórházban, de még sokat írt. 2015 januárjában, földi létének utolsó, otthonában töltött napjaiban tette le örökre a tollat. 2015. február 13-án, életének hatvankilencedik évében elhunyt Bősze Balázs magyar költő és író, az Istenkereső ember. Hamvait szülei mellé helyezték örök nyugalomra az új Szent Mihály temetőben. Emlékét úgy őrizhetjük meg leginkább, ha olvassuk és jó szívvel ajánljuk verseit mindazoknak, akik őt már csak művein keresztül ismerhetik meg. Így elhelyezhetik költészetét a magyar irodalom hatalmas panteonjában. Legutolsó versének soraival búcsúzom Tőle:

A fák hegyesen toronylottak
égnék feszülve téli tüskét bontanak.

Felettük felhők lágy vonulása.
Fehérbe, szürkébe bugyolálva.

Alakzatuk tompa,
Föld figuráikra rogyva.

Mit hoztok, romló sebet?
Hoztok-e végre kegyelmeket?
Újévi télben harsogó havakat?

Havas fehér nyugalmakat?

Sopron, 2015. január 6. (kedd)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÁDÁR ZSÓFIA

Fazekas István: A reform útján.
A katolikus megújulás Nyugat-
Magyarországon. Győr, Győri Egyház-
megyei Levéltár, 2014. 339 p.

Fazekas István volt bécsi magyar levéltári delegátus, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem közép- és kora újkori magyar történeti tanszékének habilitált docense egyik legismertebb és legmegbecsültebb történészünk. A soproniaknak sem személyét, sem munkásságát nem szükséges bemutatni: több tanulmánya jelent meg a *Soproni Szemle* lapjain, és sokrétű kutatásainak jelentős részét teszi ki a nyugat-magyarországi térség kora újkori társadalmának vizsgálata. A recenziót indokolja, egyúttal a recenzeáló feladatának nehézségét is jelzi, hogy mind a szerző, mind a kötet a közelmúltban rangos elismerésekben részesült. Fazekas István 2015. augusztus 20-án magas színvonalú levéltárosi munkájának elismeréseként vehette át a Magyar Érdemrend Lovagkereszt polgári tagozatát. Tanulmánykötete pedig, amely a *Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások* című sorozatának 20. darabja, még február 4-én az Év Levéltári Kiadványa díjazottjai között a monográfiák, tanulmánykötetek kategóriájában II. díjat nyert.

A munka szerkezete világos, átgondolt. A kötetet „magyarázó” bevezető tematikus csokrokba rendezett tanulmányok követik (négy témában összesen 15 részfejezet), ezután a már megjelent munkák első megjelenési helyeinek jegyzéke következik, majd a kötet teljes anyagát felölelő forrás- és szakirodalmi jegyzék, összevont személy- és helynévmutató, végül fejezetenként tagolódo, német nyelvű összefoglalók egészítik ki. Már megjelent tanulmányok újrakiadása mindig kényes vállalkozás. A Győri Egyházmegyei Levéltár munkatársainak – a szerkesztőknek: Arató Györgynek, Nemes Gábornak és Vajk Ádámnak – érdeme azonban, hogy felvállalták a megjelentetést. Az (újra)közlést nem csak a téma hiányos feldolgozottsága indokolja (kora újkori, monografikus igényű győri egyházmegye-történet nincs), hanem a tanulmányok egykori megjelenési helyei is: olykor nehezen hozzáférhető folyóiratokban, „publikáció-temetőkként” emlegetett emlékkönyvekben vagy tematikus tanulmánykötetekben láttak először napvilágot. A magyar közönségnek újdonság lehet az eddig csak németül megjelent tanulmány (*Birodalmi származású papok...*), továbbá a Martinus Iwanschitz plébános esetét, illetve a győri egyházmegye papságának 17. századi olvasáskultúráját bemutató két, első közléses tanulmány.

Az olvasó tájékozódását segíti a talán kissé általánosan megfogalmazott főcímet követő alcím, de még inkább a tanulmánycsokor elé írott *Bevezetés helyett: katolikus megújulás a győri egyházmegyében a XVI. és XVII. században (kutatási lehetőségek és eredmények)* című fejezet. Ebben az egyházmegye mint keret jelenik meg: ennek az intézménynek és képviselőinek a szerepét helyezi el a szerző a katolikus megújulás folyamatában.

Tisztázza a püspökség négy jellemzőjét, amelyek a katolikus egyház reformjának korabeli lehetőségeit is meghatározták: (1.) területileg a hódoltság szélén feküdt, keleti négy főesperessége komoly háborús károkat szenvedett; (2.) a 16. század derekától bő egy évszázadon át itt húzódó törökellenes védővonal, a társadalom militarizálódása és a nagy számú németajkú katonaság jelenléte a vallási életre is kihatott; (3.) a 15. századtól betelepülő, a török elől menekülő és a katolicizmushoz hagyományosan ragaszkodó horvát közösségek nagy számban voltak jelen; valamint (4.) a korszak elején Habsburg zálogban lévő hét nyugat-magyarországi uradalom életében – amelyek egyházjogilag a győri püspökség részei maradtak – a 16–17. század fordulóján a Klosterrat tevékenysége, az ellenreformáció korai megjelenése fontos változást hozott.

A bevezető sorra veszi a trienti zsinat szellemében kibontakozó reformok szereplőit. A felvetések nem csak az eddigi kutatási eredményekről adnak áttekintést, hanem programadóan, a nemzetközi történetírás irányaihoz kapcsolódva a témában rejlő további kimeríthetetlen vizsgálódási lehetőségekre is ráirányítják a figyelmet. Az első tanulmányozott réteg, a főpapság esetében elég itt arra utalni, hogy Fazekas az európai barokk katolikus társadalomról monumentális kézikönyvet kiadó Peter Herschéhez hasonlóan „a reform kulcsaként” ábrázolja a püspök személyét.¹ Hiányolja az egyházmegye-történet megértéséhez elengedhetetlen püspökéletrajzokat, de új forrásbázisokra is ráirányítja a figyelmet, például az osztrák állami levéltárban az Udvari Kamara *Hoffinanz Ungarn* állagában őrzött püspöki végrendeletek és hagyatéki leltárak értékét emeli ki. Az egyházi középréteg, azaz a győri székeskáptalan és a török elől Szombathelyre menekült vasvári társaskáptalan tagjainak szerepére is kitér, habár a kötet éppen e társadalmi csoportnak a reformfolyamatban elfoglalt helyére kevés adalékkal szolgál. Ahogy a külföldi kutatás, így Hersche is rögzíti: e rétegnek a trienti zsinat utáni szerepéről keveset tudunk, az egyháztörténetben is „árnyék vetül rájuk”.² Fazekas esettanulmányok szintjén mégis fontos újdonságokat közöl, főképp Szenttamásy Máté csornai prépost és Francesco Orsolini kismartoni várplébános személyeiről. A munka nagy erőssége és a szerző személyes érdeklődésének bizonyítéka, hogy az alsópapságról, a helyi plébánosokról számos új eredményt tesz közzé. Fazekas eddig elszórt vizsgálódásai egyetlen kötetbe gyűjtve új, változatos, a források alapos kiaknázására épülő összképet nyújtanak erről az alig ismert csoportról, amelynek a szerepét éppen a trienti zsinat erősítette meg ismét. A plébánosok a 18. század elejére egyre inkább megfeleltek a zsinat elvárásainak, ám a kötetből felsejlik a püspökök, a kegyurak és a helyi közösségek kívánalmainak szorításában tevékenykedő lelkipásztorok idáig vezető hosszú és rögzös útja is.

A bevezetés végén Fazekas a szerzetesrendek, különösen a ferencesek és jezsuiták szerepére, a világi társadalomnak a reformhoz való viszonyulására, az egyéni és közösségi vallásosság formáira, kiemelten a társulatok és a búcsújárás szerepére hívja fel a figyelmet.

¹ Vö. Peter Hersche: *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. Bd. I–II. Freiburg-Basel-Wien, 2006. 258.

² Hersche i. m. 259.

A felekezeti képződés (Konfessionalisierung) német historiográfiában meggyökeresedett, ám azóta sokat kritizált modelljére³ hivatkozva megállapítja, hogy a Magyar Királyságban a kegyúri jog alapján eleinte a földesurak javára billen el a mérleg, azaz a felekezeti kontroll az egyén és a közösség életében a földesúr közbeavatkozása révén érvényesül mélyebben. A kötetbe foglalt témákon túl a búcsújárás témájában is programadó a bevezető fejezet: a lokális, helyi kegyhelyek szükséges vizsgálatára szólít fel. Végül célként tűzi ki, hogy az egyházmegye majdan megírandó monográfiájához szolgáltatson muníciót – hozzátehetjük, hogy e régóta várt munka elkészültéig Fazekas István munkája mindenképpen hiánypótlónak számít.

A kötet első tematikus blokkja a felsőpapságról, a püspököknek a katolikus felekezetszervezésben játszott szerepéről szól. *A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig* (első megjelenés: 2011) című, áttekintő tanulmány rögzíti, hogy az egyházmegye helyzete a középkorhoz képest megváltozott, a török előrenyomulás miatt megroppanó egyházszerkezetben tekintélye és jövedelme alapján a harmadik legfontosabb lett Esztergom és Eger után. Fazekas a 16. század derekától Sennyey István püspökségének végéig (1635) vizsgálja a püspökök főpapi tevékenységét a reform szempontjából. A vázolt folyamat szerint legkorábban – a püspökség újbóli betöltése (1534) után – a püspöki javak visszaszerzése kezdődött meg, bár mindvégig tehertétel maradt a püspöki palota elvesztése, amelyet a győri főkapitányok használtak. A rezidenciakötelezettséget gátolta, hogy több főpap egyúttal magyar kancellár vagy királyi helytartó is volt. Közben mégis egyre több jel utalt a reformok megvalósulására: idősebb Draskovich György győri püspök 1579-ben, a Szombathelyre összehívott egyházmegyei zsinaton kihirdette a trienti végzéseket, Náprághy Demeter püspök személyesen vizitálta egyházmegyéjét, Dallos Miklós püspök pedig letelepítette a jezsuitákat és egy egyházmegyei szeminárium számára tett alapítványt.

A Szenttamásy Máté erdélyi püspök, csornai prépost élete és működése című tanulmány (első megjelenés: 2010) az erdélyi születésű, de már a Magyar Királyságban, jezsuita gimnáziumban iskolázódott klerikus életútját vázolja fel modellértékűen. Szenttamásy Nagyszombatban végzett tanulmányai után – magyarországi kollégáihoz hasonlóan – Bécsben a Pázmáneum növendékeként a teológia kétéves, úgynevezett kazuista kurzusát végezte el. Gróf Nádasdy Ferenc kérésére és klienseként került át a győri püspökségbe, Csepregre plébánosnak, majd Csornára prépostnak, közben választott erdélyi püspöki címet is nyert. Gyakorlatias ismereteit tükrözi hagyatéki leltárából ismert 42 kötetes könyvtára. Erősen kötődött a ferences rendhez, a jezsuitákkal szemben viszont távolságtartónak bizonyult. Jó gazda volt, aki jótékony célokra sokat áldozott hátrahagyott vagyonából. Személyében a katolikus megújulás helyi vezetőjét: egy típus korai, 17. század közepi képviselőjét ismerhetjük meg.

Kivételes karrier? Szempontok Széchényi György esztergomi érsek pályafutásához (első megjelenés: 2011) című tanulmányában a szerző az ismeretlen családból származó, még-

³ Vö. *Hersche* i. m. 55–63. – idézi a vonatkozó, bőséges szakirodalmat is.

is esztergomi érsekségre emelkedő, „self-made”-főpap sikerességének okait vizsgálja. Széchenyi esztergomi egyházmegyes kispapként tette le a teológiai bakkalaureátust Bécsben, de tanulmányai idején szerzett nemeslevelet is: e két eredmény alapozza meg további kiemelkedését. Pályája egyben bizonyítja, hogy a katolikus egyház a 17. század közepén még mindig a társadalmi mobilitás egyik fontos csatornája volt. Széchenyi sokáig maradt az egyházi középréteg tagja, esztergomi kanonok. A főpapi réteghez fokozatosan zárkózott fel – az ehhez vezető fontosabb lépcsőfokok: választott csanádi püspök, érsekének, Lippay Györgynek bizalmasa és helynöke, majd veszprémi püspök. Ahhoz, hogy főpapként a hierarchia csúcsát jelentő esztergomi stallumot is elnyerhette, hosszú életre és jó egészségre is szüksége volt. Mindeközben kiváló gazdasági érzékét is kamatoztathatta családjá, de még nagyobb részt egyháza javára: „káprázatos alapítási kedvének” a győri püspökség is sokat köszönhet.

A tanulmányok második csokrát, a főpapság után az alsópapság helyzetét, szellemi és anyagi kultúráját vizsgáló fejezetet nyitja meg a következő tanulmány. *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között* (első megjelenés: 1993) Fazekas István egyik korai, máig úttörőnek számító írása.⁴ Az egykori szakdolgozaton alapuló, mintaértékű tanulmány a kollektív biográfia-írásra tett kísérletként is értelmezhető; elsősorban egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján egy alig ismert társadalmi csoportot kíván megragadni. Az egyházmegye és a katolikus megújulás „közkatonaíának”, a helyi plébánosoknak a munkáját alapvetően meghatározta a paphiány, az alacsony képzettség, az anyagi természetű nehézségek és a felekezetek keveredése a püspökség területén, sőt, egyes faluközösségeken belül is. Fazekas rámutat, milyen fontos szerepet vállaltak a lelkipásztorkodásban a horvát közösségekből nagy számban kikerülő papok, és milyen hiánypótló volt a harmincéves háború alatt és után a Német-római Birodalomból Nyugat-Magyarországon biztonságot kereső lelkipásztorok tevékenysége. Bemutatja a „jellemző” plébánosi életutat: jezsuita gimnáziumi tanulmányok és (a bécsi) egyetemen a bölcsészet után leginkább csak a gyakorlati papi feladatokra felkészítő, kétéves kazuisztika elvégzése, papszentelés, majd 25 és 45 éves kor között plébánosi szolgálat. A karrier csúcsa – esetleges magasabb fokú tanulmányok avagy jó kapcsolatrendszer révén – a főesperesség. A jelenség időbeli változásának megragadása is lehetséges: a 17. század végére egyre jobb lelkipásztorok, egyre erkölcsösebb papok látják el a híveket, miközben az egyházmegye központi igazgatása is megerősödik. A plébániák hierarchiájából magasan kiemelkedett Sopron városa, amely a „plébániák csúcsa”, egyben már az alsó- és középpapi réteg közötti összemosódást jelzi, ugyanis korabeli gyakorlat volt, hogy a soproni plébánosok magasabb méltóságból, kanonokságból léptek ide vissza. Sopront Sárvár és Csepreg követte, amelyek plébánossága ugródeszkanak bizonyult a kanonokság felé.

⁴ Az alsópapság társadalmi rétegének kutatása csak az utóbbi években került be a történelem és tártudományai látókörébe, vö. pl. *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk. *Bárth Dániel*. Budapest, 2013.

Az előző elemzés egyik résztémáját bontja ki a *Birodalmi származású papok működése a győri egyházmegyében a XVII. században* című tanulmány (első megjelenés: 2006). A vizsgálat a soproni főesperesség szempontjából különösen érdekes, mivel a 17. században folyamatosan nyolc plébános szolgált itt a birodalomból, akiket a gazdag, német ajkú plébániák vonzottak ide. Többük szerzetes és korábban apát is volt. Bár egymással is kapcsolatban álltak, nagy kitörési lehetőség nem adódott számukra Magyarországon: az egyházi javadalmakra való jogosultságukat a magyarok őrizték. Néhányan családottan vissza is mentek a szülőföldjükre, a csoportnak mégis fontos szerep jutott a hazai paphiány enyhítésében.

Más léptékű és a kötetből kronológiailag is kissé kilóg a *Martinus Iwanschitz mannersdorfi plébános és társai esete (1710/1711)* bemutatására vállalkozó, első közléses esettanulmány. Témája mégis a kötet szerves részévé teszi: a Lajta-hegység túloldalán fekvő, alsó-ausztriai, de egyház-igazgatásilag Győr alá tartozó mannersdorfi-sárfeneki uradalom négy horvát-német vegyes lakosságú faluja (Au, Hof, Mannersdorf, Sommerein) horvát plébánosai ellen lefolytatott vizsgálat iratanyagát dolgozza fel. A vizsgálat kiváltó oka az volt, hogy Christian Ernst Fuchs gróf, az uradalom új birtokosa kifogásolta, hogy nem mutatják be neki a plébánosok a templom-számadásokat. Keresztély Ágost győri püspök vizsgálatot rendelt el az ügyben, de a konfliktus rövidesen áttolódott a kegyúr-pap viszonyáról a közösség–pap kapcsolatra is. Utóbbi Iwanschitz esetében járt a legsúlyosabb következményekkel, ráadásul az ügy tettelegesséig fajult: az ittas plébános és a volt falubíró megverték az iskolamestert. Az eljárásban „kompromisszumos” megoldás született: a plébánost felmentették, de pap maradt, és rövidesen horvát faluba került plébánosnak. Az esetből leszűrhető, hogy a patrónusi szerep eltérő értelmezése miatt a kegyúr és a plébánosok közötti feszültség könnyen felszínre hozhatta a közösség panaszait is, így a konfliktus a közösség és papja közötti szintre is átterjedhetett.

Hasonlóan új tanulmányként kapott helyet a kötetben a *Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében* című munka. Vízitációk, papi (hagyatéki) leltárok és a fennmaradt kötetek alapján a szerző erőfeszítései révén képet kaphatunk az alsópapság házi könyvtárainak összetételéről. A könyvkultúra a papság iskolai képzettségére rímel: a biblia és bibliamagyarázatok megléte az alapvető személyes könyvtárhoz, míg a misekönyv és rituale valószínűleg a templom felszereléséhez tartozott. A gyakorlati teológiát tanult lelkipásztoroknak sem skolasztikus, sem a hitvitákhoz használatos kontroverz-teológiai művekre nem volt szükségük. A prédikálás kötelezettsége miatt viszont sok prédikációskötetet vásároltak, míg egyéni érdeklődésük szerint lelki olvasmányokat vagy egyéb témájú, olykor például történeti műveket is beszereztek.

Az alsó- és középpapi réteg közötti átmenetet képviselő lelkipásztornak egy életen át gyűjtött könyvanyagába is betekintést nyújt a *Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára* című tanulmány (első megjelenés: 1994): az előző rész megállapításait így egyetlen személyen máris próbára tehetjük. A soproni esperességig emelkedő pap hagyatékában legfontosabbak talán a halálakor részletesen jegyzékbe vett könyvek mellett

az egyházkormányzati tevékenységhez kapcsolódó iratok, az espereskerületre vonatkozó összeírások voltak. Könyvtárban esperesi tisztsége indokolhatja az általánosan elterjedt kötetek mellett két kánonjogi munka, személyes érdeklődése pedig több kegyességi mű, néhány történeti munka, illetve anyanyelve az olasz irodalom jelenlétét.

A kötet legvaskosabb egységét, az alsópapsággal foglalkozó részt egy igen nehéz téma zárja le, amelynek tárgya a *XVII–XVIII. századi kisaliforniai plébániaépületek az írott források tükrében* (első megjelenés: 1993). A vizitációkra, uradalmi levéltárak, illetve a Helytartótanács egyházi sorozatainak iratanyagára építő vizsgálódás a 17. századtól a 19. század elejéig tartó időszak tipikus plébániaépületét igyekszik megrajzolni. A korszak elején még egy-két szobás, bár többnyire már szilárd építőanyagból (kőből, téglából) épült parókiákhoz a 18. században sok helyütt több melléképület is járult. A szobák száma a korszak végére három-négyre nőtt, a plébánossal ekkor már nem szállásoltak el egy helyiségben sem káplánt, sem szolgálószemélyzetet. A plébániaépületeket Fazekas óvatosan rokonítja a kismemesi építkezéssel, miközben a mezővárosi építészettel való kapcsolódási lehetőségeket sem zárja ki.

A kötet harmadik nagy témája – a térítések és missziók – a katolikus reformfolyamat újabb színtereit, a helyi közösségeket vonja be a vizsgálatba. Ismét egy összefoglaló cikk nyitja a sort: *Falusi közösségek hitváltozása a XVII. században* (első megjelenés: 1999), amelyet a szerző jegyzetekkel egészített ki. A Péter Katalin által megalkotott modell, a „térítő földesúri ellenreformáció”⁵ nyugat-magyarországi megvalósulását vizsgálja, amelynek elvi alapját a kegyúri jog adta. Elkülöníti a térítés korai, elsősorban meggyőzéses módszereket alkalmazó szakaszát az 1670-es évektől kezdődő új időszaktól, a „korlátozott protestáns vallásgyakorlat” korától.

Ugyanennél a témánál marad az *Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához* címet viselő írás is (első megjelenés: 1994), amely immáron javított címmel látott napvilágot. A fentebb említett, az ausztriai zálogbirtokban lévő uradalmakban a 16. század végén tevékenykedő *Klosterrat* hatásából kiindulva az Esterházy Miklós nádor idején zajló békés térítést, majd az Esterházy Pál nádor alatt történő erőszakos módszereket jellemzi. Az előző tanulmánnyal egybecsengő vizsgálódás elfogulatlanul mutatja be a térítési folyamatot, amelynek során az egyedül üdvözítő hitben való meggyőződés az evangélikus vallásgyakorlat kereteit sorra felszámolta. Kiderül, hogy a (formális) konverzió után főként az egy szín alatti áldozás, a gyónás, a böjt, az ünnepnapok munkaszünettel való megtisztelése, illetve a körmenetek és a szenttisztelet okozott komoly nehézségeket, és a protestáns vallásgyakorlat bizonyos elemei, így az énekhagyományok egészen a 20. századig tovább éltek.

A katolikus barokk egyház belső missziós tevékenységének, saját hívei megerősítésének területére vezet el a *Missio Segneriana kezdetei Magyarországon (1714–1717)* című tanulmány (első megjelenés: 1993). A Paolo Segneri olasz jezsuita misszionárius által

⁵ A fogalomra ld. *Péter Katalin: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon*. In: *Uő: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, 1995. 186–199.

kidolgozott bűnbánati misszió módszere egy másik rendtag, Bernardo Cerroni révén már a 18. század hajnalán eljutott hazánkba is. Sopron és környéke német nyelvűsége és viszonylag nagyarányú katolikus lakossága miatt megfelelő helyszínnek bizonyult a módszer magyarországi kipróbálásához. A katolikus egyház teljes barokk „fegyvertárát” felvonultató, nyolcnapos missziókon prédikációk, szentmisék, körmenetek, katekézisek, bűnbánati gyakorlatok váltották egymást, ami szentképosztással, vízszenteléssel és egyéb paraliturgikus cselekményekkel egészült ki. A gyóntatás központi szerepet kapott: amint fentebb láthattuk, a frissen áttért közösségekben éppen ez a kötelezettség jelentette a katolicizmustól való viszolygás egyik alapját. A Jézus Társasága 1773-as feloszlásáig Magyarországon hat nyelven működő missziós forma komoly szerepet játszott abban, hogy a 17–18. század fordulóján lezajlott erőszakos térítések a formalitáson túl valódi tartalmat nyerhessenek.

A tematikailag talán legkevésbé egységes, negyedik csokor – könyvtár, lelkeségi irodalom, búcsújárás – a kötetben a katolikus megújulás faktoraiként megjelenő rétegeket sajátos, új nézőpontokból mutatja be. A *győri jezsuita kollégium könyvtárának történetéhez* című tanulmány (első megjelenés: 2013) egy historiográfiai előzményekkel alig rendelkező vállalkozás: egyetlen jezsuita rendház egykori könyvállományának rekonstrukciós kísérlete. A győri kollégium a kezdetektől, 1627-től működő gimnáziuma mellett 1742-től tanárképző, ún. repetentium képzést, illetve akadémiát (1745) is fenntartott. Az 1770-ből fennmaradt katalógus alapján ekkor 2767 mű mintegy 4000–4500 kötetét magában foglaló könyvgyűjteményből ma 334 mű 592 kötete ismert, amelyek – különleges módon – nagyrészt helyben maradtak: ma is a győri bencés rendházban találhatóak. A jezsuita kollégium könyvtárának 1630–1631-ben, egy nagyobb beszerzéssel történt megalapozása után a naprakésziségre való törekvés figyelhető meg. Míg a 17. században inkább a teológiai, például a prédikációs irodalom dominált, a század derekától, majd a 18. századtól teret nyertek a természettudományos munkák is. Az akadémia alapítása motiválta tankönyvek beszerzését, a tanárképző Győrbe helyezése pedig az antik szövegkiadások gyarapítását.

Esettanulmány, egyben irodalomtörténeti kuriózum *Az Intelmek egyik korai magyar nyelvű parafrázisa: Nagyfalussy Márton fordítása 1656–1657-ből* című írás (első megjelenés: 2006), amely az exjezsuita, Battyhány I. Ádám familiárisa korábban ismeretlen, kéziratos *Intelme*-átdolgozását közli és értelmezi. A művelt főúr és két fia, Kristóf és Pál közötti kapcsolat erősítését, illetve a fiúk engedelmességének, lelki és szellemi buzgóságának serkentését célozta Nagyfalussy. Átdolgozása szűk nyolcvan évvel előzi meg az első ismert magyar fordítást. Egy főúri család belső életébe, a gyermeknevelés nehézségeibe éppúgy bepillantást nyújt, mint a jezsuita rend által felkarolt magyar szentek korai, 17. század közepi kultuszába, így művelődéstörténeti jelentőségén túl politikai vonatkozása is van – minthogy municíót szolgáltalt az önálló magyar jezsuita rendtartomány létjogosultságának igazolásához is.

A kötet végére került a térségen kívül eső, de Nyugat-Magyarországgal igen sokrétű kapcsolatban álló búcsújáróhely: *Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban* (első

megjelenés: 2003) bemutatása. Mivel a főpapsághoz társadalmi szerep, tekintély szempontjából legközelebb álló főúri réteg a tanulmány (egyik) főszereplője, így a kötet első tanulmányával mutat rokonságot. Keretbe foglalja a művet, egyúttal egy gondolati ívet is megjelenít: az egyházi szereplőktől elvezet a trienti reformfolyamat világi képviselőihez. Mariazell II. és III. Ferdinánd buzgalma révén emelkedett a 17. század derekára a Habsburg birodalom kiemelt spirituális centrumává. Míg a 17. század első felében a régi, nyugat-magyarországi katolikus családok (Draskovich, Erdődy, Pálffy, Csáky) és néhány átért főúri család (Forgách, Batthyány) tagjai zárandokoltak el a stájerországi kegyhelyre, a celli templom nagyszabású barokk újjáépítése minőségi változást hozott a magyar kapcsolatok szempontjából is. A birodalmi arisztokrácia tekintélyes családjai mellett a magyar katolikus (világi) arisztokrácia is különös érdeklődéssel fordult a kegyhely felé, amit csak erősített, hogy 1662 és 1694 között magyar főnemesek (Nádasdy Ferenc országbíró, Draskovich Miklós, Szelepcényi György esztergomi érsek, Esterházy Pál nádor) tettek alapítványokat az új kegytemplom egységes stílusban felépített oldalkápolnáinak építésére. Esterházy Pál egyúttal mintaadó volt a családjá, familiárisai és uradalmainak népei élén Mariazellbe vezetett nagyszabású, látványos zárandoklatok tekintetében is. A kegyhellyel való kapcsolatok harmadik szakasza az Erdődy György és Esterházy Terézia által az 1740-es években építtetett celldömölki kegyhely létrehozásával indul. Az ezt megelőző évszázadban azonban a főnemesség mellett már a nyugat-magyarországi familiárisi, katonai és hivatalnokoskodó középnemesség is egyre nagyobb számban tette tiszteletét Mariazellben: a régió egymáshoz is ezer szállal kötődő arisztokrata családjai tehát sikeresen fordították az őket példának tekintő megyei nemesség figyelmét a birodalmi Mária-kegyhely felé.

A tematikailag igen színes kötet értékét a személy- és helynévmutató mellett emelik az egyes tanulmányokhoz illesztett forrásközlések, a szövegek részét alkotó táblázatok is. A tanulmányok közé elhelyezett fekete-fehér illusztrációk ugyanakkor feltevésem szerint nem annyira a szerző, mint a szerkesztők ötlete alapján kaptak helyet. Efféle módon kerülhetett be a 256. oldal utáni számozatlan lapokra 12 egész oldalas színes kép, amelyek csak közvetetten kapcsolódnak a kötet tematikájához: az egyházmegyei kincstár korabeli kincseiről, kegyszereiről, a nevezetes árpási oltárképről, a jezsuita (mai bencés) templomról és Magyar Szentek titulusú mellékoltáráról, illetve a főtéri Mária-oszlopról. Különösen értékes viszont a kötet végén található melléklet: *A győri egyházmegye plébániái az 1696–1698. évi vizitáció alapján* című nagyméretű, színes egyházmegyei térkép, amely a főesperességeket is jelöli és a vegyes lakosságú településeket több nyelven is megnevezi.

A tartalmi szerkesztés nehézségét Fazekas István és a szerkesztők eredményesen oldották meg a fentebb idézett tematikus rend kialakításával. A gyűjteményes köteteknél elkerülhetetlen tartalmi ismétlődésekre azonban mégis akadnak példák, akár a győri egyházmegye állapotának bemutatása (8–9., 71–73., 116–117. oldalak), vagy az ominózus ilmici (illmitzi) eset ismertetése egy bizonyos szentkép disznóürüléssel való bekenéséről (194., 213. oldalak). A szerkesztés formailag a Győri Egyházmegyei Levéltár sorozatának már megszokott magas színvonalát mutatja: a kötet érdemei közé tartozik az egységes

forrás- és irodalomjegyzék, illetve a lábjegyzetekben alkalmazott, egységesített hivatkozási rendszer használata. Talán a szerkesztői munka sietsége, határidők kényszerítő ereje okozta, hogy helyesírási és nyelvhelyességi hibák és apróbb következetlenségek akadnak a munkában, például a nagyrészt római számmal írott évszázadok mellett arab számos formák is feltűnnek (181., 192. oldal).

Összességében véve Fazekas István tanulmánykötetét a vizsgálódásba bevont, hatalmas mennyiségű és rendkívül sokrétű forrásanyag, emellett kérdésfelvetései, gondolatébresztő meglátásai, az új kutatási lehetőségekre rámutató megjegyzései és szikár, ám élvezetes stílusa révén a győri egyházmegye kora újkori történetének alapvető feldolgozásaként értékelhetjük. Habár közvetlenül Sopron városának korabeli történetéről kevés szó esik, a kötet a város környékéről, illetve magáról a megyéről, a szűkebb és tágabb környezet társadalmáról számos új adalékkal szolgál. A város és a megye életében a kora újkor óra kulcsszerepet játszó konfesszionalizáció, a felekezetek intézményesülése, egymáshoz való viszonyrendszere persze nem érintetlen kutatási terület, a régebbi szakirodalmat mégis sokszor a felekezeti elfogultság jellemzi. Ezzel szemben, habár Fazekas István tudatosan csak a katolikus megújulás folyamatát vizsgálja, tudományos igényessége felekezeti pártatlansággal párosul. Mindezt az olvasó számára rokonszenvesen egészíti ki a szerző kitapintható vonzalma szülőföldje, a nyugat-magyarországi térség és ennek sokszínű társadalma iránt.

Újabb unikális kötettel gazdagodott a soproni helytörténetírás: Dr. Baranyai Lenke tanárnő a Széchenyi István Gimnáziumban eltöltött 42 éves oktatómunkája kapcsán szemeztetett az iskola huszadik századi történetéből. Nem egyszerű visszaemlékezés a kötet, hanem sokkal több annál. A történelemtudományi doktorátussal rendelkező szerző hosszú évek iskolatörténeti gyűjtőmunkáját is feldolgozta, remekül vegyítve a történetírás objektívabb műfaját a személyes emlékezés szubjektivitásával. A szakma szabályai szerint rendkívül korrektül adatolt, nagyszámú lábjegyzetben hivatkozásokkal igazolt történeti adalékokat roppant olvasmányosan bemutató kötetből valóban kirajzolódnak az elmúlt század történetének mozaikdarabkái, hogy a végén teljes egészébe álljanak össze az olvasó szeme előtt.

Előszavában a szerző személyes hangú felütésben magyarázza meg a címválasztást, gyermekkora kedves nárciszait mint a hajdani idők emlékőrzőit jelenítve meg. Az első fejezet az iskola épületének bemutatása, az oda ifjú tanárként 1969-ben megérkező Baranyai Lenke első benyomásainak leírása az évkönyvek, visszaemlékezések adataival egészül ki. (Néhány sorban még az épület felújítása miatt a 2000-es évek közepén a Győri úti postaigazgatósági épületbe kiköltöztetett iskola életébe is bepillantást nyerhetünk.) A fiatal tanárnő nagy örömmel fedezte fel az iskolai könyvtárat, melynek ajtaján az igazgatók szépen kalligrafált betűkkel írt névsora fogadta: a második fejezet az intézmény élén álló igazgatókról közöl részletes életrajzokat az 1870-es években működött Ulber Mátyástól az 1981-ben leköszönt Gombás Vilmosig. De nem csak a jeles – vagy akár Dr. Gábor Géza esetében a vitatott személyiségű – igazgatók kaptak egy fejezetet, hanem azok a tanárok is, akik meghatározó alakjai voltak az iskolának. A harmadik fejezetben az iskola legendás tanárainak állít emléket a szerző: az immár történelminek számító tanáregyenlőségek, mint a tűzoltóságot megszervező Rösch Frigyes, a régész Bella Lajos, a festőművész Hauser Károly vagy Seemann Kálmán – hogy csak néhány közismert nevet említsünk – életrajzát közli. A negyedik fejezetben azok a – ma már elhunyt – neves kollégák kaptak helyet, akikkel Baranyai Lenke a Széchenyi István Gimnáziumban együtt dolgozhatott: Autheried Éva, Szittner Lajosné, Krasznai Ferenc, Uray Alíz, Machatsek Lúcia, Ruhmann Margit, Kutas Gizella neve sokat mond a mai soproniaknak is. Végül a kortársak alakját idézi fel a szerző: Szappanos Mária, Balogh Mihályné, Asztalos Ágnes, Balázs József, Horváth József, Szakál Péter az 1960-as, 1970-es évektől voltak meghatározó alakjai a gimnázium tanári karának.

A tanárok mellett az egykori neves diákok is kiérdemeltek egy fajsúlyos fejezetet. Tudósok, művészek, építészek élete elevenedik meg e lapokon. Külön fejezetbe kerültek azok a tanárok és diákok, akiknek élete a sors kegyetlensége folytán valami okból tragikus

véget ért: 1885-től 2014-ig ível ez a szomorú névsor, melynek kapcsán rövid kitérőt tesz a szerző az életfák rajzolt világába is. Baranyai Lenke tanítványai évfolyamról évfolyamra örökítették az információt, hogy a tanárnő minden új osztályával rajzoltat egy fát, amelyek az illető életét jelképezik. Valóban érdekes utólagosan olvasni az elhunyt egykori tanítványok fájának elemzését – a fatesztek közlése természetesen az érintettek, illetve hozzátartozók beleegyezésével történt. Kedves anekdotákból kínál válogatást a hetedik fejezet – több generáció dolgozatokban, felelések során elkövetett botlásai csálnak mosolyt az olvasó arcára, mint ahogy a tanórai játékok bemutatása is.

Egy újabb nagy fejezet az iskolához kötődő hagyományokat veszi sorra: az elsőévesek a névadó Széchenyi István alakjához fűződő hagyományos fogadalomtétele és a ballagók főhajtása a szobor előtt lehetőséget kínál Széchenyi István alakjának megidézésére is. Ide kapcsolódik az Öregdiákok Körének bemutatása, amit a mindenkori diákok hagyományos rendezvényeinek leírása követ: a végzősök szalagavatója, szerenádja, ballagása, a tizedikesek koszorúcskaja.

A számtalan fotó – a szerző saját felvételei, illetve részben magántulajdonból származó fotók – önmagukban is különleges értéket képviselnek, nem csupán illusztrálják a szöveget, de szinte „élővé” teszik azt. A kötet végén a felhasznált források impozáns listáját névmutató követi, a színes képmelléklet az iskola hajdanvolt festőművész tanárainak munkáiból kínál válogatást.

- Csekő Ernő** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82., cseeko@freemail.hu
- Hárs József** helytörténész, 9400 Sopron, Deák tér 21–23., sopron.hars@gmail.com
- Horváth Csaba Sándor** tanársegéd, Nyugat-magyarországi Egyetem, Apáczai Kar, 9002 Győr, Pf.:204., horvath.csaba@atif.hu
- Kádár Zsófia** tudományos segédmunkatárs, ELTE BTK (OTKA K 116116), 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8., kadarzsofiaklara@gmail.com
- Mühl Nándor** okl. kohómérnök, a Soproni Vasöntöde Gyár - Agram Kft. ny. igazgatója, 9400 Sopron, József Attila u. 5. n.muhl@chello.hu
- Németh Ildikó** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82., nemethil@citromail.hu
- Ifj. Sarkady Sándor** könyvtárigazgató, Nyugat-magyarországi Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., sarkady.sandor@kkl.nyme.hu
- Turbuly Éva** történész, 9400 Sopron, Macskakői u. 13., turbuly@gmail.com
- Varga Gábor** vasúttörténész, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, varga.gabor.hu@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2015/3

GRUSSWORTE AN JÓZSEF HÁRS

ÉVA TURBULY: Neun Jahrzehnte. József Hárs wurde 90	205
JÓZSEF HÁRS: Zwei Seiten eines Aquarells	215

MITTEILUNGEN

GÁBOR VARGA: Veränderungen in der Organisation der Győr-Sopron- Ebenfurther Bahn (Raaberbahn) zwischen 1875 und 1923.....	236
NÁNDOR MÜHL: Die Geschichte der Soproner Eisengießerei	252
ERNŐ CSEKÓ: Archivalische Angaben zur Geschichte des Roma Holocausts im Komitat Sopron	272

KLEINE MITTEILUNGEN

CSABA SÁNDOR HORVÁTH: Eröffnung der historischen Bahnausstellung in Sopron ...	285
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SÁNDOR SARKADY JUN.: Gedenken an Balázs Bősze	287
---	-----

BÜCHERSCHAU

ZSÓFIA KÁDÁR: István Fazekas: Auf dem Weg der Reform. Die katholische Erneuerung in Westungarn. Győr, 2014.	290
ILDIKÓ NÉMETH: Lenke Baranyai: Die letzten Narzissen. Sopron, 2014.	299